

รายงานวิจัย

โครงการวิจัยปฏิบัติการถ่ายทอดองค์ความรู้เพื่อพัฒนาชุมชนพื้นที่ป่าต้นน้ำ
ตำบลเขาพระ อำเภอรัศมิ์ จังหวัดสงขลา

โดย

นายดรอศักร์ ยะโกบ

รายงานวิจัยได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการ
วัฒนธรรมแห่งชาติกระทรวงวัฒนธรรม
ประจำปีงบประมาณ 2547

กิตติกรรมประกาศ

ในการดำเนินงานการวิจัยเรื่องนี้เป็นผลจากการศึกษากระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาเพื่อพัฒนาพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ ซึ่งคณะทำงานโครงการได้รับประมาณสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติในปีงบประมาณ 2547 เพื่อสนับสนุนส่งเสริมการศึกษากระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาชุมชนต้นน้ำเขาพระ คณะทำงานวิจัยจึงขอขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณท่านอาจารย์อุดม หนูทอง และท่านอาจารย์พิทยา บุษรารัตน์ ที่กรุณาให้คำแนะนำและตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ เพื่อให้ผลงานวิจัย มีความถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบพระคุณวิทยากรผู้ให้ข้อมูลทั้ง 9 ท่าน ได้แก่ นายหรรณ หมัดหลี นายอภินันต์ หมัดหลี นายสัน เสินหลี นายสิน เพชรมาส นายสกุลชัย แซ่ห้วง นางดารานี หมัดหลี นางชาระห์ เสินหละ นายไช้ นวลแก้ว หมอชม ทวีมาต และสมาชิกเครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำตำบลเขาพระทุก ๆ ท่าน ที่อนุเคราะห์ให้ข้อมูลต่าง ๆ แก่ทีมวิจัยอย่างยิ่ง

ขอขอบพระคุณตัวแทนครูโรงเรียนบ้านเขาพระ โรงเรียนบ้านคลองแก้ว โรงเรียนบ้านควนดินแดง และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลเขาพระ ที่สนับสนุนสถานที่ในการจัดประชุมเวทีวิเคราะห์ข้อมูล และที่เข้าร่วมกระบวนการทำวิจัยมาตั้งแต่ต้นและช่วยสนับสนุนในการทำวิจัยอย่างดียิ่งมาโดยตลอด

ดลรศักดิ์ร์ ยะโกบ

ง

โครงการวิจัยปฏิบัติการถ่ายทอดองค์ความรู้เพื่อพัฒนาชุมชนพื้นที่ป่าต้นน้ำ

ตำบลเขาพระ อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา

บทคัดย่อ

ของ

นายคดรอศักร ยะโกบ

รายงานวิจัยได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการ

วัฒนธรรมแห่งชาติกระทรวงวัฒนธรรม

ประจำปีงบประมาณ 2547

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยปฏิบัติการถ่ายทอดองค์ความรู้เพื่อพัฒนาป่าต้นน้ำตำบลเขาพระ อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาองค์ความรู้และกระบวนการถ่ายทอดในการสืบสานภูมิปัญญาของชุมชนต้นน้ำเขาพระ เพื่อศึกษาและพัฒนา แนวทาง / รูปแบบ การนำองค์ความรู้ภูมิปัญญาของชุมชนไปใช้ในการพัฒนาชุมชนและจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น กลุ่มเป้าหมายในการวิจัย คือ ประชาชน / ผู้รู้ด้านต่าง ๆ ในชุมชนต้นน้ำ จำนวน 9 คน ครู นักเรียนในโรงเรียนชุมชนต้นน้ำและผู้เกี่ยวข้องในการศึกษาภูมิปัญญาในชุมชน ดำเนินการวิจัยโดยการสัมภาษณ์ การประชุม การจัดเวทีวิเคราะห์ร่วมกันกับสมาชิกจากเครือข่ายอนุรักษ์ต้นน้ำพื้นที่ตำบลเขาพระ ผลการศึกษาปรากฏดังนี้

เดิมชุมชนต้นน้ำเขาพระมีวิถีชีวิต ที่สัมพันธ์อยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรอย่างเกื้อกูลกัน อาศัยพึ่งพากันและกันมาอย่างยาวนาน รวมทั้งได้สร้างวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งในเรื่องอาหาร ยารักษาโรค งานหัตถกรรม การเกษตรพื้นบ้าน การจัดการทรัพยากรที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรม มีการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของสังคมอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันผ่านกระบวนการ การทำกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำตำบลเขาพระ โดยการรวบรวมกลุ่มที่ชื่อว่าเครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำตำบลเขาพระ โดยมีการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาชุมชนต้นน้ำ และมีการจัดเนื้อหาสาระการเรียนรู้ภายในศูนย์การเรียนรู้ โดยใช้ภูมิปัญญาและความรู้ที่ได้รับการสืบทอดจากบรรพบุรุษหรือพัฒนามาจากพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม เช่น ด้านหัตถกรรมรู้จักประยุกต์ภูมิปัญญาที่ได้รับการสืบทอดและการเรียนรู้ ในการแปรรูปพันธุ์กรรม ผลผลิต อันเป็นขบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน เช่นการจัดการเรื่องป่าต้นน้ำและป่าชุมชน การบวชป่า ด้านกองทุนและสวัสดิการชุมชน ได้แก่ ความสามารถในการจัดการสะสม บริหารกองทุนและสวัสดิการชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์เพิ่มและได้เสริมสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิต ความเป็นอยู่ของสมาชิกใน

กลุ่ม การแปรรูปสมุนไพรย่านสะบ้า ได้แก่ ความสามารถในการแปรรูปพืชสมุนไพรโดยใช้ภูมิปัญญาและองค์ความรู้ในท้องถิ่น ในรูปผลิตภัณฑ์ เพื่อสร้างรายได้ให้กับสมาชิกและใช้ภายในชุมชน ด้านพฤกษศาสตร์ชุมชน ได้แก่ ความสามารถเกี่ยวกับจัดการทรัพยากรและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างสมดุลและยั่งยืน ด้านการทำน้ำหมักชีวภาพ ได้แก่ ความสามารถที่เกี่ยวกับการทำน้ำหมักชีวภาพ โดยการประยุกต์ใช้กับวัตถุดิบที่มีอยู่ในชุมชน ด้านการรักษาพื้นบ้าน (หมอพื้นบ้าน) ได้แก่ ความรู้ความสามารถหรือองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่ได้รับการสืบทอดจากบรรพบุรุษในการรักษาสุขภาพ โดยอาศัยพันธุกรรมพืชสมุนไพรในชุมชน การรักษาสุขภาพแบบดั้งเดิมหรือหมอพื้นบ้าน

จากการทำวิจัยโครงการปฏิบัติการถ่ายทอดองค์ความรู้เพื่อพัฒนาพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ จะเห็นได้ว่า จุดแข็งที่สำคัญก็คือจะอยู่ที่การวิจัยโดยนักวิจัยมาจากตัวแทนของชาวบ้าน ขั้นตอนและกระบวนการทางวิจัยก็เป็นอีกบทเรียนหนึ่งที่มีความน่าสนใจในประเด็นการสร้างกระบวนการทำงานร่วมกัน ระหว่างภาคีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะเห็นได้ว่างานวิจัยชิ้นนี้ ได้ก่อให้เกิดศูนย์ถ่ายทอดภูมิปัญญาของชุมชนและความร่วมมือระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องโรงเรียนในพื้นที่ป่าต้นน้ำ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น กับองค์กรชาวบ้านและชุมชน ผลที่เกิดขึ้นจากการทำการวิจัยในแง่องค์ความรู้ และกระบวนการถ่ายทอดได้แก่ การศึกษาสถานการณ์ แนวคิดการพัฒนาชุมชน โดยใช้ภูมิปัญญาและแนวทางในการพัฒนาองค์ความรู้ภูมิปัญญาชุมชนต้นน้ำ

จากการทำวิจัยทำให้เกิดองค์ความรู้ องค์การจัดการจัดการความรู้ จากการถอดประสบการณ์ชุดความรู้ จากการใช้ประโยชน์และดำรงตนภายใต้บริษัท การหาอยู่หากินอย่างพอเพียงในพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ สามารถนำมาประกอบการจัดการเรียนรู้กับโรงเรียน องค์ความรู้เชิงกระบวนการที่เกิดขึ้น ได้แก่กระบวนการเรียนรู้เพื่อการทำความเข้าใจเกี่ยวกับทำวิจัย ทำให้ชาวบ้านมองว่าการวิจัยไม่ใช่เรื่องยาก เป็นเรื่องที่ชุมชนสามารถทำได้ นอกจากนี้ การทำวิจัยยังก่อให้เกิดการทำงานร่วมกัน ทำให้เป็นการเสริมสร้างความสัมพันธ์ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนและยังได้ฝึกฝนกระบวนการถ่ายทอด ได้อย่างมีประสิทธิภาพได้อีกด้วย ผลที่เกิดขึ้นเชิงรูปธรรม ที่เกิดขึ้นได้แก่ การปลูกจิตสำนึกให้กับเยาวชนและคนในชุมชนในพื้นที่เกิดการหวงแหนทรัพยากร และมีส่วนร่วมในการพัฒนาป่าต้นน้ำ โดยผ่านกระบวนการและกิจกรรมการปลูกป่าแนวความคิดทำเกษตรกรรมยั่งยืน โรงเรียนในพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ ได้มีส่วนร่วมและนำองค์ความรู้ไปพัฒนาเป็นหลักสูตรท้องถิ่น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน ได้ให้ความสนใจและได้จัดทำเป็นแผนของหน่วยงานในระยะต่อไปอีกด้วย

Project: **Case studies on Local Wisdoms.**

Knowledge and ideas for development and useful methods for reaping benefits from natural resources in an eco-system environment are from the old folks in the village at Tambun Kau Prak, Ampur Rathapum, Songkhla Province, Thailand.

Summary

From:

Mr.Dolrosak Yakob

Research supported by: Office of the National Culture Commission.
2004

Summary

The objectives of this study are in three folds.

1. Learning of the Local Wisdoms from the old folks.
2. Methods of the Local Wisdoms for development in their livelihood.
3. Use of the Local Wisdoms as a curriculum and for those who need them.

The data collected from the study of the Local Wisdoms of the old folks in Tambun Kau Prak and the methods learned and understood from the answers of the questionnaire has proved with great benefits for the students from the schools in Tambun Kau Prak.

After obtaining the information about the Local Wisdoms, they used it in many ways for protecting and caring for their eco-system environment.

Ways of collecting data for a new curriculum were from:

- a) The answers from the old folks.
- b) Meeting with study groups.
- c) Meeting with interested local village folks on their knowledge and views.

It was found that the Local Wisdoms and Natural Resources have nine (9) purposes.

1. Making handmade items for general use.
 2. Bonding agriculture with eco-system.
 3. Manage environment for self-sustainable vegetation.
 4. Saving and raising funds for the groups to disseminate various Local Wisdoms.
 5. Planting of medicinal vegetations and the use of it of which the knowledge was passed down from generations.
 6. Use of natural resources as fertilizers.
 7. Bee hives cultivation for sustaining the eco-system environment.
 8. Bomohs to provide help and assistance to problems in the village.
 9. Agriculture for a healthy environment.
- a) Personal Health.
 - b) Environment and Eco-system.
 - c) Animal farming for its use.
 - d) Vegetation with a purpose.

Information obtained from the knowledge and experiences of the Local Wisdoms has given birth to a curriculum that is used by students in the village schools and also to provide to the other villages.

The research has bonded good values like togetherness and helpful benefits to the groups learning more about the Local Wisdoms. It teaches and shows them the benefits and care for the environment and the village.

Schools in the villages and Non-Educational Centers use this Local Wisdoms Curriculum as part of the teaching and learning.

They have planned to go forward with this curriculum.

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
บทคัดย่อ	ข
สารบัญตาราง	ฉ
บทที่ 1 บทนำ	1
1. ความเป็นมา	1
2. วัตถุประสงค์	4
3. คำถามหลัก	4
4. กรอบความคิด	4
5. ขอบเขตการวิจัย	4
6. วิธีดำเนินการวิจัย	5
7. สถานที่ดำเนินการวิจัย	5
8. วิธีการค้นคว้าและการดำเนินการวิจัย	6
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	6
1. แนวคิดการพัฒนาชุมชน	6
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่น	8
3. ความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน	9
4. กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการพัฒนาพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ	13
บทที่ 3 บริบทชุมชน	23
1. ประวัติความเป็นมาของตำบลเขาพระ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสงขลา	23
2. ลักษณะทางภูมิศาสตร์	25
3. ลักษณะการปกครอง	26
4. กลุ่มที่มีอิทธิพลในการร่วมพัฒนาชุมชนต้นน้ำเขาพระ	27
5. จำนวนประชากร	27
6. การศึกษา	27
7. สถานที่ประกอบศาสนกิจ	28
8. การประกอบอาชีพ	28
9. ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม	29
10. ทรัพยากรธรรมชาติ	30

บทที่ 4 ผลการดำเนินงานกิจกรรมการวิจัย	32
1. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น	32
2. องค์ความรู้ในภูมิปัญญาท้องถิ่น	39
3. กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น	53
4. ปัญหาและอุปสรรคในการจัดกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาชุมชน ต้นน้ำเขาพระ	56
5. แนวทางแก้ไข	56
6. แนวทางการดำเนินงานของศูนย์ถ่ายทอดภูมิปัญญา	56
บทที่ 5 บทคัดย่อ สรุปผล อภิปรายและข้อเสนอแนะ	58
1. บทย่อ	58
2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย	59
3. วิธีดำเนินการวิจัย	59
4. สรุปผล	59
5. อภิปรายผล	59
6. ข้อเสนอแนะ	62

บรรณานุกรม

ภาคผนวก

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
1. จำนวนประชากร	25
2. ข้อมูลการประกอบอาชีพ	27
3. ระดับธาตุตามแนวคิดของปะหรณ หมดหลี	40
4. กระบวนการถ่ายทอดวิธีการ	53
5. แนวทาง / มาตรการในการพัฒนาองค์ความรู้	56

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมา

สืบเนื่องมาจากเครือข่ายอนุรักษ์ต้นน้ำพื้นที่ตำบลเขาพระ ได้จัดเวทีเสวนาสภาเยาวชนตำบลเขาพระเมื่อวันที่ 24 -25 ก.ค. 2545 ณ สวนเกษตรภาค 4 ที่ผ่านมามีเยาวชนในชุมชนขาดขบวนการเรียนรู้ตามวิถีชีวิตชุมชนและการศึกษาเรื่ององค์ความรู้ ซึ่งที่ผ่านมาเครือข่ายอนุรักษ์ฯ ได้มีส่วนร่วมในการส่งเสริมกิจกรรมมาตลอดและเพื่อส่งเสริมการศึกษาเรื่ององค์ความรู้ที่มีอยู่ในเครือข่ายซึ่งประกอบด้วยองค์ความรู้หลัก ๆ ดังต่อไปนี้ องค์ความรู้การทำเกษตรภาค 4 (ปะหรณ หมัดหลี), องค์ความรู้เรื่องการปลูกป่าชุมชน (นายไข่ นวลแก้ว), องค์ความรู้เรื่องการทำปุ๋ยหมักชีวภาพ (นายอภิวัฒน์ หมัดหลี), องค์ความรู้เรื่องการรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน (นายชม ทวีมาส), องค์ความรู้การแปรรูปสมุนไพรย่านสะบ้า (คุณดารานี หมัดหลี), องค์ความรู้ฝั่งป่า (นายสิน เพ็ชรมาส), องค์ความรู้หัตถกรรมพื้นบ้าน (นางสาวเว้าะ เส้นละ), องค์ความรู้พฤกษศาสตร์ชุมชน (คุณสกุลชัย แซ่ห่วง)

เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้และปลูกฝังจิตสำนึกให้กับเยาวชน ดังนั้นเครือข่ายอนุรักษ์ฯ จึงได้จัดทำโครงการวิจัยปฏิบัติการถ่ายทอดองค์ความรู้เพื่อพัฒนาชุมชนพื้นที่ป่าต้นน้ำ ตำบลเขาพระ ซึ่งใช้พื้นที่เป้าหมายกลุ่มเยาวชนที่อยู่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำตำบลเขาพระ ทั้งนี้เพื่อยกระดับความรู้และความคิดและเพื่อสร้างทางเลือกในการศึกษาให้กับกลุ่มเยาวชนในด้านความสำคัญของภูมิปัญญาและองค์ความรู้ในชุมชนต้นน้ำเขาพระ

ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ทักษะ ความชำนาญซึ่งเรียนรู้มาจากปู่ ย่า ตา ยาย ญาติพี่น้อง และความเฉลียวฉลาดของแต่ละคน หรือผู้มีความรู้ในชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นเรื่องการทำมาหากิน เช่น การปลูกพืช การจับปลา การเลี้ยงสัตว์ การหัตถกรรม การแปรรูปผลผลิต การทำเครื่องมือ การทำเกษตร การรักษาสุขภาพแบบดั้งเดิม ภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นความรู้ความสามารถที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์และถ่ายทอดมาให้เรา มีวิธีการหลากหลายที่ทำให้ความรู้เหล่านี้เกิดประโยชน์แก่สังคมปัจจุบัน

การอนุรักษ์ คือ การบำรุงรักษาสิ่งที่ดีงามไว้เช่น ประเพณีต่าง ๆ หัตถกรรม และคุณค่าหรือการปฏิบัติตนเพื่อความสัมพันธ์อันดีกับคนและทรัพยากรธรรมชาติ

การฟื้นฟู คือ การรื้อฟื้นสิ่งที่ตั้งงามที่หายไป เลิกไป หรือกำลังจะเลิก ให้กลับมาเป็นประโยชน์กับชุมชน เพื่อสร้างทางเลือกในการพัฒนาของชุมชน

การประยุกต์ คือ การปรับหรือการผสมผสานความรู้เก่ากับความรู้ใหม่เข้าด้วยกัน ให้เหมาะสมกับสมัยใหม่ เช่น การทำพิธีการบวชต้นไม้เพื่อให้เกิดสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ รักษาป่ามากยิ่งขึ้น

การสร้างใหม่ คือ การคิดค้นใหม่ที่สัมพันธ์กับความรู้ดั้งเดิม อาทิ การคิดโครงการพัฒนาเพื่อการแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยอาศัยคุณค่าความเชื่ออาทอ ความเกื้อกูลที่ชาวบ้านเคยมีต่อกันมา เช่น การรวมกลุ่มแม่บ้าน เยาวชน เพื่อทำกิจกรรมกันอย่างมีระบบมากยิ่งขึ้น

ภูมิปัญญาเป็นความรู้ที่ประกอบไปด้วยคุณธรรม ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมในอดีตนั้น ชีวิตของชาวบ้านไม่ได้แบ่งแยกออกเป็น ส่วน ๆ หากแต่ทุกอย่างมีความสัมพันธ์กันตามวิถีชีวิต การร่วมกันในชุมชน การปฏิบัติศาสนา พิธีกรรมและประเพณี เมื่อผู้คนใช้ความรู้เหล่านั้น เพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่าง คนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ความรู้เหล่านี้เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต เป็นแนวทาง หลักเกณฑ์ วิถีปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของครอบครัว ความสัมพันธ์กับคนอื่น ความสัมพันธ์กับผู้ล่วงลับไปแล้ว กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และกับธรรมชาติ ความรู้เรื่องการทำมาหากินมีอยู่มาก เช่น การทำไร่ ทำนาที่ บ้านคลองแก้ว การเลี้ยงสัตว์ การจักสาน การแปรรูปผลิตภัณฑ์สมุนไพร การจับผึ้ง การทำเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม ซึ่งล้วนแต่ใช้ความรู้ ความสามารถที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ประกอบกับการศึกษาเรียนรู้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อ ความศรัทธาและความคิดของชุมชนที่ยังคงรักษารูปแบบการดำรงชีพบนฐานการเกื้อกูล เอื้ออาทอที่มีต่อฐานทรัพยากรที่ชุมชนพึ่งพิง เป็นแหล่งอาหารอย่างรู้สำนึก

เนื่องจากระบบเกษตรกรรม มีรูปแบบการผลิตที่หลากหลาย และการที่จะทำรูปแบบใด นั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ ส่วนหนึ่งจะยึดตาม "ฐานวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม" ซึ่งหมายถึง การทำเกษตรแบบดั้งเดิมบนพื้นที่ที่เป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งรูปแบบการทำเกษตรกรรมแบบนี้ก็คือเป็นองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชนนั้น ๆ

ชุมชนต้นน้ำเขาพระในอดีตเคยเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายของ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ มีความมั่นคงทางด้านทรัพยากร รวมถึงองค์ความรู้และภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

เดิมชุมชนต้นน้ำเขาพระมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์อยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรอย่าง
เกื้อกูลกัน อาศัยพึ่งพากันและกันอย่างยาวนาน รวมทั้งได้สร้างวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น
ทั้งในเรื่องอาหาร ยารักษาโรค งานหัตถกรรม การเกษตรพื้นบ้าน การจัดการทรัพยากรที่
สอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรม มีการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของสังคมอย่าง
ต่อเนื่อง การจัดเนื้อหาสาระการเรียนรู้จะเป็นไปตามองค์ความรู้ในชุมชน ต้นน้ำเขาพระ (พื้นที่
เป้าหมายในการศึกษา) ที่ได้รับการยกย่องในชุมชนและองค์กรในด้านใด ด้านหนึ่ง ได้แก่ ด้าน
เกษตรกรรม ได้แก่ ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะและเทคนิคด้านการเกษตร
พื้นบ้าน โดยใช้ภูมิปัญญาและความรู้ที่ได้รับการสืบทอดจากบรรพบุรุษหรือพัฒนามาจากพื้นฐาน
คุณค่าดั้งเดิม พื้นที่เป้าหมายในการศึกษา บ้านหน้าเขาซอยดาว (นายสัน เส้นหลิะ) บ้านบนควน
(ปีะหรน หมัดหลี) ด้านหัตถกรรม ได้แก่ การรู้จักประยุกต์ภูมิปัญญาที่ได้รับการสืบทอดและการ
เรียนรู้ ในการแปรรูปพันธุกรรม ผลผลิต อันเป็นขบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทาง
เศรษฐกิจได้ พื้นที่เป้าหมายในการศึกษา กลุ่มจักสาน (นางซาเราะห์ เส้นหลิะและกลุ่ม) ด้าน
การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนาและการใช้ประโยชน์จาก
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน เช่น การจัดการเรื่องป่าต้นน้ำและป่า
ชุมชน การบวชป่า พื้นที่เป้าหมายในการศึกษา ป่าชุมชนบ้านคอกช้าง (นายไซ นวลแก้ว), ป่า
ชุมชนคลองลำแขง (นายหมัด บิลอาหลี) ด้านกองทุนและสวัสดิการชุมชน ได้แก่
ความสามารถในด้านการสะสมบริหารกองทุนและสวัสดิการชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภค
ทรัพย์เพิ่มและได้เสริมสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิต ความเป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่ม พื้นที่เป้าหมาย
ในการศึกษา กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการจัดการสวัสดิการชุมชนบ้านคอกช้าง (นายไซ นวลแก้ว) การ
แปรรูปสมุนไพรย่านสะบ้า ได้แก่ ความสามารถในการแปรรูปพืชสมุนไพรโดยใช้ภูมิปัญญา
และองค์ความรู้ในท้องถิ่นในรูปแบบผลิตภัณฑ์เพื่อสร้างรายได้ให้กับสมาชิกและใช้ภายในชุมชน พื้นที่
เป้าหมายในการศึกษา กลุ่มสตรีก้าวหน้า (คุณดารณี หมัดหลี) ด้านพฤกษศาสตร์ชุมชน ได้แก่
ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างสมดุลและ
ยั่งยืน อาทิ การนำองค์ความรู้และภูมิปัญญามานำบูรณาการรวมกับวิทยาการ (วิชาการ) ในการ
จัดการทรัพยากร กรณีการปลูกป่าหลังบ้าน พื้นที่เป้าหมายในการศึกษา ชุมชนบ้านทุ่งพันต้น
(คุณสกุลชัย แซ่ว่อง) ด้านการจับฝิ่ง ได้แก่ ความสามารถเกี่ยวกับการจับฝิ่งในพื้นที่ป่าต้นน้ำโดย
ใช้ความรู้และภูมิปัญญาที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษรูปแบบในการจัดการ วิธีการ และ

ความเชื่อกับผลผลิตที่นำมาจากป่า พื้นที่เป้าหมายในการศึกษา บ้านคลองแก้ว (นายสัน เพชร มาส) ด้านการทำน้ำหมักชีวภาพ ได้แก่ ความสามารถที่เกี่ยวกับการทำน้ำหมักชีวภาพ โดย ประยุกต์ใช้กับวัตถุดิบที่มีอยู่ในชุมชน พื้นที่เป้าหมายในการศึกษา กลุ่มเกษตรธาตุ ๔ (นาย อภินันต์ มัดหลี) ด้านการรักษาพื้นบ้าน (หมอพื้นบ้าน) ได้แก่ ความรู้ความสามารถหรือองค์ ความรู้และภูมิปัญญาที่ได้รับการสืบทอดจากบรรพบุรุษในการรักษาสุขภาพ โดยอาศัยพันธุกรรม พืชสมุนไพรในชุมชนการรักษาสุขภาพแบบดั้งเดิมหรือหมอพื้นบ้าน พ่อหมอ แม่หมอ กล่าวว่าเป็น วิชาความรู้ที่ได้รับการสืบทอดมาจาก บรรพบุรุษ อาทิ พ่อ แม่ และเรียนรู้จากพ่อหมอ แม่หมอ ประกอบกับตำราสมุนไพร (สมุดช้อย, สมุดโบลาน) พื้นที่เป้าหมายในการศึกษา บ้านแม่พู (นางมูนะ แดงคง) บ้านคอกช้าง (นายชม ทวีมาส)

2. วัตถุประสงค์

- (1) เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญา
- (2) เพื่อศึกษาองค์ความรู้ในภูมิปัญญาแต่ละเรื่องที่ศึกษา
- (3) เพื่อศึกษากระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้แลภูมิปัญญาแบบองค์รวม

3. คำถามหลักในการวิจัย

- (1) ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญา
- (2) ศึกษาองค์ความรู้ในภูมิปัญญาแต่ละเรื่องที่ศึกษา
- (3) ศึกษากระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้เพื่อพัฒนาพื้นที่ป่าต้นน้ำ

4. กรอบความคิด

กรอบความคิดในการศึกษากระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาชุมชนต้นน้ำ เขาพระ เป็นการวิจัยที่ใช้ปราชญ์และผู้รู้ในท้องถิ่นเพื่อสร้างความเข้าใจ และเห็นถึงคุณค่า ความสำคัญของการพัฒนาพื้นที่ป่าต้นน้ำ นำไปสู่แนวทางการจัดทำหลักสูตร การเรียนรู้ใน ท้องถิ่น และเพื่อการพัฒนาองค์ความรู้สู่การวางแผนการจัดการทรัพยากรพื้นที่ป่าต้นน้ำอย่าง ยั่งยืน

5. ขอบเขตและการวิจัย

- (1) การศึกษากระบวนการถ่ายทอด 9 องค์ความรู้ ในพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ
- (2) การมีส่วนร่วมองค์กร หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ในพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ

6. วิธีการดำเนินการวิจัย

- (1) ประชุมทำความเข้าใจกับปราชญ์/ผู้รู้ ในชุมชนและคณะทำงานโครงการ

- (2) ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยภูมิปัญญาท้องถิ่น
- (3) ลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลภาคสนาม
- (4) การวิเคราะห์ข้อมูล
- (5) จัดทำเอกสารสรุปผลการวิจัย

7. สถานที่ดำเนินการวิจัย

ตำบลเขาพระ จังหวัดสงขลา โดยมีกลุ่มเป้าหมาย ดังนี้

1. กลุ่มวิทยากรชุมชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำตำบลเขาพระ
2. โรงเรียนระดับประถมศึกษาในพื้นที่ป่าต้นน้ำตำบลเขาพระ

8. วิธีดำเนินการวิจัย

1. การศึกษาเอกสารวิจัย

เริ่มจากการศึกษาข้อมูลจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องฉบับอื่น ๆ ได้แก่ งานของคณะกรรมการศึกษาแห่งชาติ นโยบายส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา, จำนง แรก พิณิจ. ปะหรน หมดหลี ปฏิวัติเกษตรแผนใหม่ ภูมิปัญญากับการพัฒนาหมู่บ้าน, เอกวิทย์ ณฑกลาง. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชาวบ้านไทย ภาพรวมภูมิปัญญาไทย

2. การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ ปราชญ์/ผู้รู้ และผู้ที่เกี่ยวข้องในการนำองค์ความรู้ ในภูมิปัญญามาพัฒนาพื้นที่ป่าต้นน้ำตำบลเขาพระทั้ง 6 หมู่บ้าน โดยการสัมภาษณ์รายบุคคล สัมภาษณ์กลุ่มย่อยแล้วบันทึกเสียงไว้ การศึกษาแนวคิด การพัฒนาชุมชน การศึกษาองค์ความรู้และการศึกษาโดยการถ่ายทอดโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการพัฒนาชุมชน

3. การศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่รวบรวมได้นำมาศึกษาวิเคราะห์ที่องค์การบริหารส่วนตำบลเขาพระ ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการค้นคว้าเอกสารอ้างอิงต่าง ๆ

4. เรียบเรียงและนำเสนอผลการศึกษา

เรียบเรียงข้อมูลโดยการทำข้อมูลทั้งประเภทลายลักษณ์ มาจัดแบ่งข้อมูลตามลำดับเนื้อหา มีการนำเสนออาจารย์ที่ปรึกษาเพื่อรับทราบข้อเสนอนะ นำมาปรับปรุงแก้ไข โดยลำดับ

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดในการพัฒนาชุมชน

แนวคิดการพัฒนาชุมชน (เอกวิทย์ ณ ถลาง ภูมิปัญญาชาวบ้านกับกระบวนการเรียนรู้ และการปรับตัวของชาวบ้านไทย ภาพรวมภูมิปัญญาไทย, ๒๕๕๔, ๑๒๘ หน้า.) การดำเนินชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบันแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของมนุษย์ที่รู้จักสร้างสรรค์ตนเองและสังคมตลอดมาทุกยุคทุกสมัย การปรับปรุงเปลี่ยนชีวิตความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น ได้อาศัยผลผลิตทางด้านความคิดสร้างสรรค์ที่เกิดจากการตั้งใจ เกิดจากการคิดแก้ปัญหา และเกิดจากความตั้งใจที่จะปรับปรุงชีวิตและความเป็นอยู่ให้ผาสุกขึ้น ผลผลิตทางด้านความคิดสร้างสรรค์ต้องอาศัยทั้งความคิดฝันจินตนาการ บวกกับความอุตสาหกรรมการเพียร มุมานะไม่ยอมเลิกล้มความคิดง่าย ๆ จนกระทั่งสามารถคิดได้จนสำเร็จ กลับมองประสบการณ์ชีวิตของคนคนหนึ่งจากเหตุการณ์แต่ละเหตุการณ์สะสมขึ้นมาจนพัฒนาไปสู่ความรู้ ความเข้าใจชีวิตของตนเองชัดเจนจนเป็นเอกลักษณ์ในสังคมหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้าน

ในท่ามกลางความเจริญก้าวหน้า ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่สูงขึ้นและก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วมากส่งผลให้เกิดการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสารที่จับใจพร้อม ๆ กับการสื่อสารมวลชนได้เข้ามามีบทบาทขึ้นต่อชีวิตประจำวัน ผลกระทบที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การทำให้วิถีชีวิต (Way of Life) ตลอดจนวิถีจักรของกระบวนการทางเศรษฐกิจ และสังคมเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาอันเป็นแบบแผน การดำเนินชีวิตของสังคมเมืองซึ่งคาดว่าจะขึ้นไปในอัตราที่สูงยิ่งขึ้นในอนาคตทุกวันนี้คนไทยกำลังตื่นตัวกับการที่ประเทศกำลังก้าวไปสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (NICs) ซึ่งหมายถึงการมีโรงงานอุตสาหกรรมมากขึ้น มีผลผลิตมากขึ้นและภาวะเศรษฐกิจส่วนรวมดีขึ้นอันเป็นความเจริญที่เราต้องการทำให้วิถีชีวิตตลอดจนวิถีจักรของกระบวนการทางเศรษฐกิจและสังคมเปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมของคนเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมของคนเปลี่ยนกิจกรรมทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมของคนเป็นไปอย่างรีบเร่งและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาอันเป็นลักษณะแบบแผนการดำเนินชีวิตของสังคมเมืองซึ่งคาดว่าจะขึ้นไปในอัตราที่สูงยิ่งขึ้นในอนาคต เนื่องจากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยีที่ก้าวหน้ารวดเร็วไปอย่างไม่หยุดยั้ง นอกจากนี้การที่สังคมไทยยังเป็นลักษณะเป็นสังคมเปิดมากขึ้นยังได้ส่งผลให้มี

การหลังไหล ถ่ายเทวัฒนธรรมจากต่างประเทศและการถ่ายเทวัฒนธรรมจากต่างประเทศและการถ่ายเทวัฒนธรรมระหว่างสังคมเมืองและสังคมชนบท ซึ่งลักษณะดังกล่าวมีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงเจตคติความเชื่อและค่านิยมของคนไปสู่แบบแผนทางสังคมและวัฒนธรรมของคนใน เมือง และมีการเลียนแบบแผนวัฒนธรรมจากสังคมภายนอกชุมชนมากยิ่งขึ้น เน้นความสำเร็จ ส่วนบุคคล การแข่งขัน เน้นการบริโภค ซึ่งถ้าหากมีมากเกินไปก็ย่อมจะเป็นผลลบต่อบุคคล ชุมชนและประเทศชาติ สำหรับในการพัฒนาจิตใจ สภาพสังคมที่มีความหลากหลายทาง วัฒนธรรมมากขึ้น ก็ยังมีส่วนทำให้ลัทธิ ความเชื่อทางศาสนามีหลากหลายยิ่งขึ้น ตามไปด้วย พร้อม ๆ กับความเข้าใจและความประพฤตินด้านศีลธรรม จรรยาหย่อนยานและเสื่อมลงเป็น ตามลำดับลักษณะเหล่านี้คาดว่าจะจะเป็นปัญหารุนแรงยิ่งขึ้นในอนาคต หากมิได้พัฒนาพื้นฐาน ด้านจิตใจของมนุษย์อย่างเพียงพอ ในสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิมนั้น ความต้องการพื้นฐานของคน ในสังคมมีไม่มากนัก ทุกสิ่งทุกอย่างดำเนินไปเรื่อย ๆ เรียบง่ายกาลเวลาเป็นเพียงเรื่องธรรมชาติ ชีวิตจึงเต็มไปด้วยความร่วมมือปรองดอง เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เห็นอกเห็นใจเป็นสิ่งธรรมดาที่มีอยู่ใน สังคม

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจนั้นย่อมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่าง หลีกเลียงไม่ได้ผลกระทบคงต้องเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางและรุนแรง ช่องว่างทางสังคมจะเกิดขึ้น มากมาย เศรษฐกิจส่วนรวมอาจดีขึ้นแต่บ้านเมืองคงหาความสุขได้ยากเหมือนกับประเทศ อุตสาหกรรมใหม่ ๆ หลายประเทศกำลังประสบอยู่ มนุษย์ยิ่งเจริญมากขึ้นมากเท่าไรมนุษยาก็ ยิ่งคิดถึงอดีตมากขึ้นเท่านั้น ซึ่งมนุษย์ก็ยังไม่เข้าใจเหมือนกับคนที่มีสติปัญญาไตร่ตรองรอบคอบ และเป็นแบบอย่างของการปรับตัวไม่โลกโมโหสัน สงบเยือกเย็นไม่ลึงโลดในวัตถุนิยมจนเกินงาม ดำเนินชีวิตด้วยทางสายกลางหรือหลักมัชฌิมาปฏิปทา รู้จักผ่อนปรน รู้จักให้อภัย รู้จักทำใจ ให้เป็นปกติท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงความสับสนทั้งปวง คนเหล่านั้นแม้จะมีอยู่เป็นจำนวน น้อยแต่ก็อยู่ในระดับผู้นำชุมชน กำนันผู้ใหญ่บ้าน พระสงฆ์ ครูอาจารย์สามารถดำรงอยู่ได้อย่าง มีศักดิ์ศรีเป็นตัวของตัวเอง บุคคลเหล่านี้ตระหนักและเห็นความสำคัญของแนวความคิดของ ชาวบ้านที่สะสมมาเป็นเวลาช้านานปรับปรุงให้สอดคล้องกับภาวะที่เปลี่ยนไปและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนมีการแลกเปลี่ยนความคิดความรู้และข้อเท็จจริงซึ่งกันและกันจนจนเดการเรียนรู้และเข้าใจ วิถีชีวิตของชาวบ้าน อันเป็นผลให้บทบาทของนักพัฒนาเปลี่ยนไปจากเดิมคือการนำเอาทฤษฎี และความรู้ไปถ่ายทอดให้กับชาวบ้านฝ่ายเดียวมาเป็นการรับฟัง เรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ร่วมกับชาวบ้านจึงเกิดปฏิสัมพันธ์นำไปสู่แนวทางในการพัฒนาบวรภาพแห่งความเป็นไทยใน

วงการศึกษารื่องภูมิปัญญาชาวบ้านจัดได้ว่าเป็นมิติใหม่หรืออาจกล่าวได้ว่าคำ ๆ นี้เพิ่งเริ่มเข้ามาสู่แวดวงนักการศึกษาทำให้เกิดการไหวตัวที่จะเรียนรู้และพยายามบ้างไม่พยายามบ้างรวบรวมความเป็นแนวคิดกระบวนการของภูมิปัญญาท้องถิ่นเชื่อมโยงเข้ากับระบบการศึกษาและสังคมไทยทั้งนี้เพื่อเป็นตัวกลางในการ “สื่อ” ความรู้ที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ได้มีการเผยแพร่ในวงวิชาการมากขึ้น เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อฟื้นฟูศักยภาพให้เข้มแข็งเป็นพื้นฐานในการคืนการศึกษาสู่ประชาชน

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือปัญญาชาวบ้านหรือปัญญาชนท้องถิ่น (Intellectual Organic) (คณะกรรมการวัฒนธรรมการศึกษาแห่งชาติ. นโยบายส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา ๒๕๔๒, ๒๒๗. หน้า) หมายถึงพื้นฐานของความรู้ของชาวบ้านหรือความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์สืบต่อกันมาคลั่นกรองประสบการณ์ชีวิตของคนคนหนึ่งจากเหตุการณ์สะสมกันมาจนพัฒนาไปสู่ความรู้ ความเข้าใจชีวิตของตนเองชัดเจน

ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง แก่นหลักของการมองชีวิต การใช้ชีวิตอย่างมีความสุขซึ่งในความหมายทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคลและในแง่ของสังคมหมู่บ้าน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าภูมิปัญญาชาวบ้านหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดนั่นเองที่นำมาใช้แก้ปัญหาเป็นสติปัญญาเป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้าง ทั้งลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

ภูมิปัญญาเกิดจากการสะสมการเรียนรู้มาเป็นระยะยาวนานมีลักษณะเชื่อมโยงไปหมดในทุกสาขาวิชาไม่แยกเป็นวิชาแบบที่เราเรียน ฉะนั้นวิชาเกี่ยวกับเศรษฐกิจอาชีพมีความเป็นอยู่เกี่ยวกับการใช้จ่ายเกี่ยวกับการศึกษาวรรณกรรมผสมกลมกลืนเชื่อมโยงกันหมดกับวิถีแบบดั้งเดิมที่เป็นมาของสถาบันหมู่บ้านและชีวิตของชาวบ้าน ซึ่งต่อมา คุณค่าใหม่ของสังคมภายนอกไหลบ่าเข้าไปผสมปนเปอยู่มากขึ้น ภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นมิใช่เป็นการจุดรั้งเพื่อการ “กลับไปสู่” สังคมแบบดั้งเดิมหากเป็นเพียงการถ่วงดุลประสบการณ์ซึ่งได้รับโดยตรงจากชาวบ้านออกมานำเสนอให้ผู้ร่วมงานพัฒนาทั้งหลายได้ตระหนักถึงภูมิปัญญาที่ “มีอยู่” ในชาวบ้านซึ่งเป็นการเปิดทางให้มีการค้นคิดและร่วมชะตากรรมกับหมู่บ้านในลักษณะของจิตใจที่เข้าถึงชาวบ้านเพื่อนำสู่ “การก้าวไปข้างหน้า” อย่างมีรากฐานและเหมาะสมต่อสภาพชีวิตของชาวบ้านผู้เป็นตัวหลักในสังคม

ความหมายของคำว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านผู้เป็นยังไม่ถึงกับเหมือนกันทีเดียว บางพวกมองในเชิงประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ซึ่งเป็นภูมิปัญญาเก่าเป็นรากเหง้าเลย บางพวกประยุกต์ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ไม่ได้ปิดตัวเองกระแสตลาดกระแสทุนนิยมเข้ามาก็เอามาสังเคราะห์ประยุกต์ใช้ถือเป็นภูมิปัญญาฝ่ายปฏิบัตินิยม (PRAG – MATISM) ก็ได้ยกตัวอย่างภูมิปัญญาของเกษตรกรที่หาทางออกเรื่องการพึ่งตนเองทางการเกษตรได้ไม่พียงพล้ทางารตลาด เนื้อหาของภูมิปัญญาไม่ใช่เรื่องของเทคนิคไม่ใช่เป็นเรื่องของเกษตรกรรมไม่ใช่เรื่องของชีวิตด้วย ภูมิปัญญาชาวบ้านไม่เป็นเพียงโลกทัศน์ แต่เป็นเรื่องของชีวิตทัศน์ด้วย เป็นทัศนะของการมองโลก มองชีวิตที่แตกต่างไปจากกระแสอื่นที่มีอิทธิพลต่อเราก็ทำให้เราต้องมาพิจารณาขยายความรู้ที่เรามีอยู่ให้กว้างขึ้น กรณี ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม บ้านห้วยหิน สนามชัยเขต ฉะเชิงเทรา ผู้ริเริ่มกระบวนการเกษตรแบบพึ่งตนเองที่เรียก “วนเกษตร” ใช้ระบบนิเวศน์ของท้องถิ่นเกื้อหนุนกันให้มีกินตลอดชีพมาอยู่ศูนย์ห้วย บ้านตระแบก เมืองสุรินทร์ ผู้บุกเบิกใช้พืชหมุนเวียนใช้หลักกรรมทางศาสนามาเป็นแนวทางและใช้ภูมิปัญญาศึกษาสภาพแวดล้อมจากอดีตเชื่อมโยงแก้ปัญหาในภาวะปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม ผู้ใหญ่ผายสร้อยสระกลางแห่งบ้านสระครูลำปลายมาศ บุรีรัมย์ ผู้เชื่อมโยงภูมิปัญญาของอดีตมาใช้ปัจจุบันได้อย่างเหมาะสมหลวงพ่อดานสุทธสีโล วัดสามัคคี เมืองสุรินทร์ ใช้หลักกรรมในการแก้ปัญหาของชนบทสี่บทอดประยุกต์ ประเพณี การลงแขกทำนารูป “นากระชับมิตร” พ่อชารี มาระแสง แห่งบ้านกุดชวยอำเภอหัวตะพาน อุบลราชธานีเป็นยอดแห่งความทรหดอดทนสร้างแหล่งน้ำท่ามกลางความแห้งแล้งปลูกพืชอย่างเหมาะสมกับสภาพพื้นดิน อาจารย์สุพรรณ จันทุกุยา โรงเรียนประชาสงเคราะห์วิทยา บางระกำ พิษณุโลก จัดโครงการหมู่บ้านลำเพี้ยก จันทบุรี นครราชสีมา จัดตั้งองค์กรประชาชนโดยมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจในรูปแบบต่าง ๆ มารองรับ ครูสน รูปสูง โรงเรียนบ้านท่านางแมว แวงน้อย ขอนแก่น จัดตั้งกลุ่มเลี้ยงวัว และขยายตัวเป็นกลุ่มเลี้ยงสัตว์ ครอบคลุมถึง 24 หมู่บ้าน ปราชญ์เหล่านี้เป็นเพียงตัวอย่างของภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยอาศัยคุณค่าเดิมของอดีตที่มีอยู่ สืบทอดปรับมาสู่ความหมายใหม่ในปัจจุบันได้อย่างเหมาะสมพอดีจนได้รับความสำเร็จในที่สุด

3. ความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน

ภูมิปัญญา (จ๋านง แรกพินิจ. ปฏิวัติเกษตรแผนใหม่ภูมิปัญญากับการพัฒนาหมู่บ้าน, มปปง. ๓๑๐. หน้า) เป็นเรื่องของการสืบทอดประสพการณ์จากอดีตถึงปัจจุบันที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องอย่างไม่ขาดสายเป็นธรรมชาติของชาวบ้านที่เชื่อมโยงประวัติศาสตร์ต่อกันมาได้ขาดเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ภายใน โดยชาวบ้านเองหรือเรียกว่า คนใน คนนอกไม่เข้าไป

ครอบงำมากมายนักทำให้สังคมชาวบ้านเป็นปีกแผ่นมันคงไม่แตกสลาย การเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันทำให้ชาวบ้านสูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง ความเป็นอิสระมีน้อยลงขาดความเชื่อมั่นในตัวเอง เนื่องจากถูกครอบงำ สิ่งการตัดสินใจแทนโดยคนนอกเสียเป็นส่วนใหญ่ เราจะศึกษาเพียงว่าภูมิปัญญาทำอะไรเนื้อหาอะไรบ้างเท่านั้นไม่พอดังศึกษาปัจจัยเบื้องหลังภูมิปัญญานั้นที่เป็นตัวหล่อเลี้ยงภูมิปัญญานั้นดำรงอยู่ได้ เพราะเราต้องรู้ว่าส่วนหนึ่งที่ทำให้ภูมิปัญญาดำรงอยู่คือการมองทุกสิ่งทุกอย่างสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมไม่ใช่มองสิ่งใด ๆ โดด ๆ แต่มองสังคมชุมชนที่อยู่แวดล้อมภูมิปัญญานั้น และให้ภูมิปัญญานั้นดำรงอยู่ได้อย่างมีความหมาย

ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาแต่อดีตและเป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิตการทำมาหากินและวิถีกรรมต่าง ๆ ทุกอย่าง เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายก็คือเพื่อให้เกิดความสงบสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชนหมู่บ้านและในส่วนที่เป็นตัวปัจเจกชนของชาวบ้านเอง การฟื้นฟูศักยภาพของชุมชนเพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองของชุมชนนั้นมิได้จำกัดขอบเขตไว้เฉพาะการพึ่งตนเองเศรษฐกิจ หากแต่ครอบคลุมถึงมิติแห่งการควบคุมกันไปเพื่อให้มีศูนย์กลาง การเสริมสร้างภูมิปัญญาของชุมชนให้เป็นภูมิदानทานต่อกระแสแห่งการครอบงำที่เข้ามาทำลายล้างระบบการพึ่งตนเองของชุมชนจากสังคมภายนอก กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือการพึ่งตนเองในมิติอื่น ๆ ถือเป็นวงแหวนล้อมรอบที่ต้องประกอบเข้าด้วยกัน ควรจะมีการปรับให้คนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมมากขึ้น การเรียน การสอนก็น่าจะมีการพูดถึงความชาวบ้านที่มีอยู่แล้ว ชาวบ้านเองมีความรู้ดั้งเดิมอยู่ ทำอย่างไรเราจะพัฒนาส่วนนี้ให้คนที่ไม่ได้มีโอกาสเข้าสู่ระบบโรงเรียนได้มีโอกาสที่จะได้ความรู้ที่จะมาเกื้อหนุนความรู้ที่เขามีอยู่ในปัจจุบัน และถ้ามีโอกาสเรียนสูงขึ้นไปก็เพื่อจะมาพัฒนาความรู้ที่มีอยู่ด้วย คนจะเดือดร้อนมากขึ้นถ้าจะรีบขึ้นไปเป็น NICs โดยไม่มองคนที่เหลือตรงนี้

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จึงไม่ใช่มีความหมายเพียงดึงเอากำลังคนออกจากภาคเกษตรและชนบท เพื่อไปสู่ชีวิตที่เห็นว่าดีกว่าในภาคเมืองและธุรกิจ แต่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่แท้จริงย่อมหมายถึง การพัฒนาคนควบคู่ไปด้วยกันกับสภาพแวดล้อมของคนทั้งในทางกายภาพ สังคม และวัฒนธรรมซึ่งประกอบขึ้นเป็นชุมชนท้องถิ่น ฉะนั้นการบรรจุวิชาความรู้ไว้ในหลักสูตรการศึกษาทุกระดับ เพื่อว่าจะได้สามารถผลิตคนทั้งเก่งและดีไปด้วยกัน จริงอยู่เรื่องของคุณธรรมความดีอาจเรียนก็ได้ สอนกันได้แต่ที่ว่าโดยรากฐานแล้วเป็นปัญหาของการเรียนรู้จักตนเองและโลกชีวิตโดยสาระก็คือ การกลับคืนสู่พื้นฐานวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของเราเพื่อว่า

จะได้รู้จักตนเองและโลกอย่างเท่าทันขึ้น การปลูกสำนึกกับรู้ในคุณค่าทางการศึกษาของภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงนับเป็นเงื่อนไขในเบื้องต้นที่จะส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น หลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอนจะต้องสัมพันธ์ สอดคล้องทั้งต่อพื้นฐานแวดล้อมและปัญหาความต้องการในชีวิตของประชาชน

นโยบายการศึกษาในปัจจุบันอยู่ภายใต้นโยบายเศรษฐกิจ พอมีนโยบายในการขยายตัวทางด้านอุตสาหกรรมก็ไปปรับใช้อุตสาหกรรม การศึกษาจึงไปเน้นเรื่องการสอนอาชีพคนมากเกินไป โดยเฉพาะถึงขนาดไปเน้นเรื่องการฝึกอาชีพให้ออกไปเป็นผู้ประกอบการ แต่ไม่ใช่หมายความว่า การเน้นอาชีพมันผิดแต่มันเหมือนกับการแข่งขันพอได้รับการกระตุ้น ส่งเสริมก็เร่งไปแข่งขันในระบบเมื่อเจอปัญหาแล้วก็แก้ไม่ได้ แต่ถ้าเขาเริ่มต้นด้วยการทำงานสั่งสมประสบการณ์ก็จะรู้ถึงปัญหาและสามารถแก้ไขปัญหาได้ การศึกษาประการหนึ่งคือการเรียนรู้จากชาวบ้านด้วยกัน โดยชาวบ้านที่มีประสบการณ์เป็นผู้ถ่ายทอดแต่ชาวบ้านมีข้อจำกัดเยอะ เช่นปัญหาในการถ่ายทอดคือไม่รู้ว่าถ่ายทอดอย่างไร ไม่รู้ว่าจะไปหาผู้มีประสบการณ์ที่จะไปถ่ายทอดได้ที่ไหนและมีปัญหาที่ผู้รับการถ่ายทอดด้วย คือชาวบ้านถ้าไม่มีการเรียนรู้จากปัญหาที่ผู้รับการถ่ายทอดด้วย คือชาวบ้านถ้าไม่มีการเรียนรู้จากปัญหาก็จะได้รับคำแนะนำแต่ในด้านที่ดี เพราะคนที่มาแนะนำจะไม่รู้ปัญหาของชาวบ้านแต่ชาวบ้านส่วนหนึ่งก็คิดว่าน่าจะมีการเรียนรู้ มีการศึกษากันหรือมีการเยี่ยมเยียนมีการแลกเปลี่ยนกันในกลุ่มเล็ก ๆ ในชุมชนอย่างต่อเนื่อง การเรียนรู้ของชาวบ้านจะมีหลายลักษณะ คือเรียนรู้ภายในชุมชนของตนเองและเรียนรู้ภายนอกชุมชนหรือระหว่างชุมชนต้องมีการเตรียมคนถ้าไม่เตรียมคนก็จะเป็นการลอกเลียนแบบทำไปซึ่งไม่เกิดประโยชน์อะไร

ภูมิปัญญา มีลักษณะคือ ลักษณะเป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิตเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน ลักษณะที่เป็นรูปธรรมเป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้านต่าง ๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรีและอื่น ๆ

จุดมุ่งหมายของการศึกษาในอนาคต จากแผนการศึกษา การศาสนาและการวัฒนธรรม ระยะที่ 7 (พ.ศ.2535 – 2539) ของกระทรวงศึกษาธิการ กำหนดวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาการศึกษา การศาสนาและการวัฒนธรรม ให้สามารถพัฒนาเยาวชนและประชาชนเป็นพลเมืองดี มีคุณภาพ มีความรู้ทักษะในการประกอบอาชีพ มีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่ดี รู้จักสงวนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมของศาสนา เห็นคุณค่าและ

ร่วมกันรักษาเอกลักษณ์ทางศิลปะและวัฒนธรรมและสามารถปรับตัวให้เข้ากับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปได้อย่างเหมาะสมจะเห็นว่าแนวทางพัฒนาการศึกษาในช่วงต่อไปนั้นเน้นถึงการให้ทรัพยากรที่มีอยู่สามารถปรับตัวให้สามารถเข้ากับการเปลี่ยนแปลงได้ ซึ่งแนวทางนี้ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นส่วนสำคัญที่จะเป็นพื้นฐานในการพัฒนาให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงได้โดยที่ไม่ละทิ้งกับการเปลี่ยนแปลงได้โดยที่ไม่ละทิ้งวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้าน โดยเฉพาะนโยบายด้านการศึกษาเพื่ออาชีพนั้นกำหนดมาตรการให้ศึกษาถึงความต้องการตลาดแรงงานและอาชีพในท้องถิ่นเพื่อการจัดหลักสูตรระยะสั้นที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน

การประกอบอาชีพและทรัพยากรในท้องถิ่นตลอดจนให้มีการปรับปรุงระเบียบปฏิบัติที่เอื้อต่อการประสานความร่วมมือในด้านการประสานความร่วมมือในด้านการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพอีกด้วย หรือแม้แต่นโยบายด้านการศึกษาเพื่อพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็ยิ่งระบุถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นดังนี้ ส่งเสริมการเรียนการสอนและพัฒนาเนื้อหาสาระและกระบวนการเรียนรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีให้ครอบคลุมความรู้ที่เป็นวิทยาการสมัยใหม่และภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้ผู้เรียนรู้จักพัฒนาและนำเทคโนโลยีที่เหมาะสมมาใช้ และในมาตรการยังระบุไว้ว่าให้มีการเชื่อมโยงการเรียนรู้ระหว่างภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติด้วยการนำนวัตกรรมและเทคโนโลยีมาใช้มีการถ่ายโยงมีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้สมัยใหม่ที่เป็นสากลทั้งภายในและภายนอกห้องเรียน

นโยบายด้านการศึกษาตลอดชีวิตนั้นมีมาตรการให้สร้างเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างการศึกษาในระบบกับการศึกษานอกโรงเรียนรวมทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นและแหล่งวิทยาการต่างๆ ในอันที่จะส่งเสริมให้ผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตามความสามารถและความจำเป็นของแต่ละบุคคล แม้แต่นโยบายด้านการศึกษา ศิลปะ และวัฒนธรรม ยังระบุไว้ตอนหนึ่งว่า ปลุกฝังจิตสำนึกให้เยาวชนและประชาชนเกิดความรู้ความเข้าใจเห็นคุณค่าและภูมิในมรดกทางความคิดและวัฒนธรรมที่เป็นรากเหง้าของตนและท้องถิ่นรวมทั้งศักยภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น สนับสนุนส่งเสริมการประสานงานระหว่างสถาบันการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมทั้งภาครัฐบาลและเอกชนรวมทั้งบทบาทของสื่อมวลชนและองค์กรท้องถิ่นให้สอดคล้องสอดคล้องกับการพัฒนาในทุก ๆ ด้าน และให้เหมาะสมกับสภาพของสังคมและเศรษฐกิจตามยุคสมัยซึ่งกระแสของการพัฒนาที่ไม่ได้อยู่บนพื้นฐานของสภาพความเป็นจริงและไม่สามารถทำให้คนส่วนใหญ่ชนบทพึ่งตนเองได้ให้ความสมดุลที่มีอยู่ในธรรมชาติสังคมถูกทำลายลงและปัจจัยหนึ่งทำให้การพัฒนาไม่มีความสมดุลการศึกษาซึ่งยังได้ให้ความสำคัญเท่าที่ควรกับการศึกษาสภาพท้องถิ่นที่มี

ความสัมพันธ์ระหว่างคนและสิ่งแวดล้อมและเนื้อหาของการรักษาเองยังไม่สัมพันธ์กับชีวิตจริงนัก ไม่เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาดั้งเดิมของเรา โดยเฉพาะของคนในชนบทว่าเป็นเรื่องล้าหลัง ไม่ใช่ความรู้ที่ทันสมัยอันเป็นมิจฉาธิฐิและการลงฐานเดิมของตนจะทำให้สังคมขาดพื้นฐานเดิมของตน จะทำให้สังคมขาดคงฐานเดิมของตนจะทำให้สังคมขาดพื้นฐานที่มั่นคง คนในชนบทมักจะขาดความคิด ความเชื่อที่ว่ายังได้รับการศึกษาสูงมากขึ้น บุตรหลานของตนก็จะยิ่งมีความก้าวหน้าในชีวิตประสบความสำเร็จจะได้ทำงานที่ดี ๆ ไม่ต้องลำบาก ทำงานหนัก แต่ในช่วงระยะหลังกระแสความคิดความเชื่อดังกล่าวเริ่มเสื่อมลงมากเพราะปรากฏว่าผู้ที่เรียนจบการศึกษาสูง ๆ แล้วไม่มีงานทำจำนวนเพิ่มขึ้นทุกที ในหมู่บ้านหลายแห่งพบว่ามีความโน้มของการส่งลูกให้เรียนต่อมัธยมศึกษาน้อยลง เพราะเห็นตัวอย่างพบว่ามีความโน้มของการส่งลูกให้เรียนต่อมัธยมศึกษา น้อยลง เพราะเห็นตัวอย่างของเด็กที่เรียนจบชั้นมัธยมศึกษาหรือสูงกว่านั้นว่างงานเป็นจำนวนมากไม่ น้อย จะเรียนต่อก็ไม่ได้และมักจะอายุที่ต้องกลับมาทำงานในไร่นาเหมือนเดิม กลายเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจของครอบครัว และตัวเด็กเองก็มีปัญหาทางสังคมมีปมด้อยและเสียความมั่นใจในตัวเอง

การศึกษาควรจะช่วยสร้างภูมิคุ้มกันให้คนมีกระบวนการกลั่นกรองทางปัญญาเพื่อให้มีภูมิปัญญาที่มั่นคง มีทัศนะฐิจักแยกแยะ การศึกษาควรช่วยส่งเสริมศักยภาพของปัจเจกชน โดยเฉพาะการพึ่งตนเอง ซึ่งการศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านจะช่วยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องดังกล่าวได้ คนที่ประสบความสำเร็จในหมู่บ้านจะช่วยให้เห็นแนวทางที่จะทำงานสร้างงานขึ้นในหมู่บ้านยิ่งไปกว่านั้นเทคนิคบางอย่างที่ชาวบ้านรู้ บางครั้งเป็นสิ่งที่นักวิชาการและนักพัฒนาคิดไม่ถึงการศึกษาให้รู้จักเข้าใจหมู่บ้านก่อนจะดำเนินการพัฒนาอาจจะช่วยประหยัดงบประมาณได้นอกจากนี้การพัฒนาและเทคโนโลยีที่เหมาะสมจะแตกต่างกันไป สำหรับแต่ละพื้นที่ซึ่งความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นจะเป็นพื้นฐานช่วยงานพัฒนาได้มาก การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงไม่ได้หมายถึงว่าจะต้องย้อนกลับไปสู่อุดมคติแต่หมายถึงการที่จะก้าวไปข้างหน้าด้วยการปรับเปลี่ยนที่อยู่บนฐานเดิม

4. กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการพัฒนาชุมชนพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระอำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา

ชุมชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ เดิมสร้างตัวเองบนพื้นฐานการอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนอาศัยความสมบูรณ์ของป่าต้นน้ำเป็นแหล่งพึ่งพิงในการจัดหาปัจจัยต่าง ๆ เพื่อดำรงชีพการอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ หรือความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศในการก่อสร้าง และสืบทอด

ชุมชนนั้นในด้านหนึ่งนั้นชุมชนได้สร้างแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติขึ้นมาบนหลักการที่สมาชิกของชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพได้อย่างเท่าเทียมและทั่วถึงในขณะที่ยังสามารถรักษาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติไว้ได้ ในอีกด้านหนึ่งชุมชนได้สร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนขึ้นมาอย่างสอดคล้องกับความสัมพันธ์กับระบบนิเวศอย่างเป็นสุขและรักษาความอุดมของระบบนิเวศไว้ได้ ในขณะที่เดียวกันก็สามารถใช้พลังสร้างสรรค์ที่ทำให้ชีวิตความเป็นชุมชนมีความมั่นคงและมีความสุขยิ่งขึ้น ทั้งนี้บนระบบความสัมพันธ์ต่าง ๆ ของชุมชนเพื่ออธิบายถึงคุณค่าต่อความสัมพันธ์ต่าง ๆ

ภูมิปัญญาชาวบ้านก็เกิดขึ้นดำรงอยู่ และปรับตัวเปลี่ยนแปลงบนฐานของระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติและระหว่างคนด้วยกันเอง

กระบวนการในการอธิบายเรื่องของการนำเกษตรกรรมที่เกื้อกูลกันและไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม หรือการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติแบบไม่ทำลายแต่เพียงชีพ กระทั่งการรวมกลุ่มขององค์กรชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรเป็นกระบวนการคิดที่สะท้อนขึ้นมาจากความคิดที่คนมีต่อธรรมชาติ และผลจากการเข้าไปสัมพันธ์กับธรรมชาติลักษณะดังกล่าวทำให้คนในชุมชนยอมรับการมีอยู่ของธรรมชาติว่ามีความสำคัญเช่นเดียวกับคนชุมชน เพราะต่างก็อยู่ภายใต้อำนาจเหนือธรรมชาติหรือความเชื่อ ดังนั้นมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติจะต้องอยู่แบบเกื้อกูล คือ ในด้านหนึ่งมนุษย์จะอยู่รอดได้นั้นก็ด้วยอาศัยปัจจัยต่าง ๆ จากธรรมชาติ ความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติเช่นนี้ทำให้ชุมชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระสามารถนำพาตัวเอง ครอบครัว ชุมชนดำรงอยู่รอด

ถ้ากล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติก็จะเห็นได้ประการแรกว่าชุมชนได้สร้างสรรค์ภูมิปัญญาในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติเพื่อนำมาปรับใช้ในวิถีชีวิต อาทิ การทำเกษตรกรรมในรูปแบบวนเกษตร หรือนำมาเป็นยารักษาโรคดังจะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาเกษตรธาตุ 4 ของ ปะหรน หมัดหลี่ กระทั่งก่อดินภูมิปัญญาถูกอีกหลาย ๆ ด้านในชุมชน

การก่อดิน ดำรงอยู่ และพัฒนาการของภูมิปัญญาเพื่อนำมาเป็นแนวทางและปรับใช้ในวิถีชีวิตนั้น ในอีกด้านหนึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันหนึ่งอันเดียวกันของกิจกรรมชีวิตที่ตั้งอยู่บนฐานความสัมพันธ์กับธรรมชาติและกับคนในชุมชนด้วยกัน

การปลูกพืชเดี่ยวเพื่อการค้าได้สร้างปัญหาและส่งผลต่อสุขภาพของคนในชุมชน โดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อยและระบบนิเวศในป่าต้นน้ำเขาพระ ประเด็นแรกอาจจะต้องพูดถึงสุขภาพของคนที่ดินร่น เพราะปลูกเกษตรเชิงเดี่ยวหรือการทำเกษตรเพื่อตอบสนองตลาดโดยไม่

ไซลงลึก เหมาะที่จะปลูกร่วมกันพืชที่มีระบบรากแผ่ขยายหากินบริเวณผิวดิน เช่น ลองกอง มังคุด
กลางสาด

นอกจากการปลูกพืชแนวเกษตรธาตุ 4 ยังต้องคำนึงถึงระดับความสูงหรือสังคมของพืช
แต่ละชนิด สะตอ ทุเรียน เป็นพืชระดับบันที่ให้ความร่มเงากับพืชระดับกลาง เช่น ลูกเนียง เงาะ
กลางสาด ส่วนพืชระดับล่างเป็นพืชสมุนไพรมะพร้าวที่ปลูกไว้เพื่อปกคลุมหน้าดินให้มีความชุ่มชื้นอยู่
ตลอดเวลา ซึ่งแนวคิดการปลูกพืชผสมผสานของปีะหรณที่เกิดขึ้นมาจากประสบการณ์การเรียนรู้
จากหลักการทางศาสนาและการลองผิดลองถูกมาเป็นเวลานานหลายปี

ปัจจุบันสวนเกษตรธาตุ 4 ซึ่งมีพื้นที่ประมาณ 80 ไร่ มีพืชที่หลากหลายทั้งไม้ยืนต้นและ
สมุนไพรมะพร้าวปลูกผสมผสานรวมกันมากกว่า 200 ชนิด สภาพแวดล้อมที่เต็มไปด้วยต้นไม้ทำให้สวน
เกษตรธาตุ 4 มีความร่มรื่นมีความชุ่มชื้นตลอดเวลา สวนแห่งนี้เปรียบเสมือนเวทีแห่งการเรียนรู้ที่
บุคคลภายนอกสามารถเข้าไปร่วมเรียนรู้ภูมิปัญญาเกษตรธาตุ 4 โดยที่เจ้าของสวนหรือปีะหรณ
ยินดีที่จะร่วมแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดภูมิปัญญาและไม่ใช่เรื่องแปลกหากบางครั้งเราเข้าไป
เจอปีะหรณกำลังประกอบพิธีกรรมทางศาสนา อาทิ ละหมาด การอ่านอัลกุรอานในสวนเกษตร
ธาตุ 4 เพราะนี่คือวิถีปฏิบัติที่เป็นกิจวัตรที่มุสลิมทุกคนจะต้องถือปฏิบัติเพื่อขอพร และขอขอบคุณ
พระเจ้าตามความเชื่อของปีะหรณ

เมื่อทั้งจากการทำสวน ปีะหรณ หมัดหลี ได้ใช้เวลาว่างเผยแพร่แนวคิดในการทำเกษตร
ธาตุ 4 ให้คนที่สนใจประมาณ 30 กว่าปี

เกษตรธาตุ 4 คือ การทำเกษตรกรรมแบบผสมผสานหรือวนเกษตรเป็นภูมิปัญญาของ
บรรพบุรุษทำมาอย่างต่อเนื่องและยาวนานเพียงแคปีะหรณนำภูมิปัญญาหมอบ้านที่ได้รับการ
สืบทอดจากบิดาหลักของธาตุมาปรับใช้กับการเกษตร ดังนั้น จึงเป็นเรื่องที่คนรุ่นใหม่อีกหลายคน
ยังขาดความเข้าใจและต่างพยายามค้นหาคำตอบจากคำถามของเกษตรกรรายหนึ่งที่เข้ามา
ศึกษาแลกเปลี่ยนในเวทีการถ่ายทอดภูมิปัญญาเกษตรธาตุ 4 “หลักการเรียนรู้ของเกษตรธาตุ 4 มี
อะไรบ้าง” ปีะหรณ หมัดหลี เกษตรธาตุ 4 ก็จะประกอบไป ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ
แต่ตามหลักศาสนาอิสลามแล้วเราจะต้องนับธาตุน้ำมาก่อน นั่นก็คือธาตุน้ำ ดิน ลม ไฟ หรือถ้า
เรียกกันตามหลักศาสนาพุทธก็คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ส่วนแบบของศาสนาอิสลามนั้นเราจะนับธาตุ
น้ำ ดิน ลม ไฟ ก่อนเพราะทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าต้นไม้หรืออะไร (คน) จะต้องมีน้ำมาก่อน เรื่องธาตุ
ของต้นไม้มีธาตุทั้ง 4 ก่อนอื่นเราต้องรู้จักว่ามีธาตุอะไรบ้าง เราต้องรู้จักรสของพืชถ้าเรารู้จักรส
ของพืชแล้วเราก็สามารถรู้จักธาตุทั้ง 4 ของพืชได้

กรณีการนำหลักการเรียนรู้เกษตรธาตุ 4 นำมาประยุกต์ใช้กับพืชล้มลุกจากคำถามของเกษตรกรรายย่อยคนหนึ่งจากชุมชนบ้านทุ่งพันต้น ถามว่า “แล้วในผักพื้นบ้านที่เราปลูกนี้สามารถแยกธาตุได้ไหมครับ” ปะหรน หมัดหลี่ ก็ตอบว่า พืชผักอันนี้มันมีธาตุอยู่ 3 ตัว มันมีธาตุทั้งหมด แต่ธาตุที่บริสุทธิ์ที่มากที่สุดคือ ธาตุ 3 ตัว ธาตุไฟมีน้อยที่สุดแต่ธาตุดิน ธาตุน้ำและธาตุจะมีมากในจำพวกพืช ผัก

และจากการศึกษาการนำทฤษฎีเกษตรธาตุ 4 ของเกษตรกรรมรายย่อยคนหนึ่งซึ่งอยู่หมู่บ้านทุ่งพันต้น ต.เขาพระ อ.รัตนภูมิ จ.สงขลา ก็พบว่าจากที่เคยทำเกษตรกรรมแบบเชิงเดี่ยวเพื่อการค้าเราต้องประสบปัญหาในหลาย ๆ ด้านไม่ว่าจะเป็นผลผลิตที่น้อยลง

ปัญหาของแมลงรวมถึงปัญหาการใช้สารเคมีที่มีผลข้างเคียงต่อร่างกายแต่เมื่อได้รับคำแนะนำจากปะหรน หมัดหลี่ โดยการนำทฤษฎีเกษตรธาตุ 4 มาปรับใช้กับพืชล้มลุกแล้วการลองผิดลองถูกจึงเริ่มขึ้น เกษตรกรรมรายย่อยผู้นี้เล่าให้ฟังว่า “เกษตรธาตุ 4 จริง ๆ แล้ว ผมไม่เคยรู้เรื่องมาก่อนซึ่งมันเป็นเรื่องใหม่ที่แปลกใหม่สำหรับคนรุ่นใหม่แบบผม ผมก็เลยมีจินตนาการคิดว่า ปะหรนทำเกษตรธาตุ 4 กับไม้ยืนต้น แล้วประสบความสำเร็จโดยที่ไม่มีปุ๋ยเคมีเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่สามารถมีผลผลิตได้ต่อบปี ผมก็เลยคิดว่าในผักตอชนั้นเริ่มปลูกผัก ถั่วพู แต่ทำแบบใช้สารเคมี เพราะไม่มีความรู้เรื่องเกษตรอินทรีย์เลย เมื่อได้รับการถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนกับปะหรนแล้วก็เลยลองเอาเกษตรธาตุ 4 ในไม้ยืนต้นมาใส่ในผ้าพืชล้มลุกนี้

ตลอดช่วงระยะเวลาก่อน 30 ปี ปะหรน หมัดหลี่ ได้พยายามเผยแพร่หลักการทำเกษตรกรรมตามทฤษฎีเกษตรธาตุ 4 ที่ว่า “การใช้ชีวิตโดยพึ่งพาธรรมชาติไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ได้ก่อให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้หรือจะเรียกอีกอย่างว่าเครือข่ายทางสังคม แม้แต่ในระดับชุมชนในพื้นที่ต้นน้ำเขาพระ กลุ่มเกษตรธาตุ 4 ก็เป็นกลุ่มหลักที่พยายามประสานเชื่อมโยงและแลกเปลี่ยนกับบุคคลกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนเพื่อการดูแล ปกป้องพื้นที่ป่าต้นน้ำจนก่อเกิดเครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำเขาพระขึ้นมา ภูมิปัญญาเกษตรธาตุ 4 จึงถูกดึงเข้าไปสู่อธิบายเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมกับอนุรักษ์ป่าต้นน้ำและความสัมพันธ์ทางสังคมที่ร้อยรัดให้ทุกชีวิตอยู่ร่วมกันได้เพื่อความอยู่รอดและสามารถสร้างชุมชนพื้นที่ต้นน้ำตามความหมายของตนขึ้นมาได้

ชุมชนหมู่บ้านสวนใหญ่กำเนิดเกิดขึ้นด้วยการอาศัยฐานทรัพยากรในการหล่อเลี้ยงและพัฒนาชุมชน ชุมชนจึงสร้างความคิดและจัดระเบียบความสัมพันธ์ต่าง ๆ บนพื้นฐานความเข้าใจ

และความสัมพันธ์กับป่าต้นน้ำ องค์ความรู้และภูมิปัญญาที่กำเนิดและมีพื้นที่แสดงบทบาทในบริบทแห่งความเป็นจริงเช่นนี้

ภูมิปัญญาในชุมชนพื้นที่ต้นน้ำเขาพระจึงปรากฏ เพื่อทำหน้าที่ทางสังคมบนพื้นฐานความคิด ความเชื่อที่สังคมผลิตสร้างหรือผสมผสานขึ้นมาเพื่อความเข้าใจธรรมชาติ วิถีชีวิตภายใต้ธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง

(2) ครูไช้ นวลแก้ว ประธานกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการสวัสดิการให้ชุมชนบ้านคอกช้าง ม.5 ต.เขาพระ กล่าวว่า ชาวบ้านเรารวมตัวกันครั้งแรก เพื่อทำกลุ่มออมทรัพย์ เมื่อวันที่ 5 เมษายน 2532 แนวคิดการพัฒนาชุมชนเลยพัฒนามาจากกลุ่มองค์กรเล็ก ๆ คือกลุ่มออมทรัพย์พอมมาถึงปี พ.ศ. 2539 ชุมชนได้ประสบกับน้ำขาดแคลนในช่วงฤดูหน้าแล้ง จะไม่มีน้ำใช้ต้องลงไปใช้ลำธาร ต้องใช้ระยะทางถึง 1 กิโลเมตรจากชุมชน เมื่อเห็นความลำบากของพี่น้องในชุมชนก็เลยเกิดแนวคิดในการจัดทำประปาภูเขา แต่ถ้าหากของงบประมาณจากทางราชการอาจล่าช้าหรือไม่ได้เลย จากประสบการณ์ที่ผ่านมา ชุมชนได้ทำเรื่องของบประมาณจากภาครัฐประมาณ 7 ครั้ง ก็ถูกฉีกทุกครั้ง เลยไม่ประสบผลสำเร็จ เลยคิดว่าน่าจะให้ชาวบ้านช่วยกันทำและเขาจะได้ดูแลป่าด้วย ตำบลเขาพระเป็นตำบลที่อยู่ต้นน้ำลำธาร มันสามารถหล่อเลี้ยงคนทั้งอำเภอรัตนภูมิ และอำเภอควนเนียง ซึ่งป่าต้นน้ำอยู่ตำบลเขาพระ ถ้าหากว่าเราไม่สร้างป่าต้นน้ำหรือรักษาป่าตรงนี้ให้มั่นคง ทนถาวร แล้วเราไปใช้สารเคมีมากคิดว่าคนทั้งสองอำเภอนี้มีผลกระทบมาก ผลจากการรวมแรงรวมใจกันของสมาชิกในกลุ่ม สิ่งที่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมประปาภูเขาของหมู่บ้าน และป่าชุมชนของหมู่บ้าน และสิ่งที่คบในชุมชน ภูมิใจมากที่สุดคือความภาคภูมิใจที่สามารถดูแลจัดการป่าชุมชนและป่าต้นน้ำ รวมไปถึงการทำโครงการปลูกป่าเสริมเป็นประจำและทุกปี

(3) ครู ดารานี หมัดหลี ประธานกลุ่มสตรีก้าวหน้า ม.6 ตำบลเขาพระ เป็นผู้ริเริ่มแนวคิดที่สร้างงานจากวัตถุดิบที่ได้จากธรรมชาติมาแปรรูปออกมาเป็นผลิตภัณฑ์หลากหลายชนิด รวมถึงการนำเถาสะบ้า ซึ่งจะขึ้นอยู่ตามป่าในสวน ทำเป็นยาสระผม เหมือนเช่นครั้งหนึ่งคนโบราณเคยนำมาใช้เป็นยาสระผมเป็นประจำ ยาสระผมย่านสะบ้าที่กลุ่มผลิตอยู่นั้นมียอดสั่งซื้อปีหนึ่งหลายหมื่นบาท ทำให้สมาชิกมีคุณภาพชีวิตที่ดี และยังสร้างความแข็งแกร่งกับสมาชิกชุมชนในพื้นที่ต้นน้ำเขาพระ

(4) ครูสัน เส้นห๊ะ สมาชิกกลุ่มชาวสวนที่มีแนวคิดที่พยายามลดต้นทุนการผลิตในแปลงของตนเองโดยอาศัยความรู้และภูมิปัญญาทางด้านการขยายพันธุ์ไม้ อาทิ การทาบกิ่ง การติดตา การเสียบยอด ฯลฯ ประกอบกับเป็นบุคคลที่ชอบสรรหาและคัดเลือกสายพันธุ์ไม้ผลชนิด

ต่าง ๆ มาปลูกไว้ในแปลง อาทิ ทูเรียน ลองกอง จำปาตะ ไม้ไผ่ ผ่านการขยายพันธุ์ โดยวิธีการของตนเอง ทำให้สวนของครูสันมีผลผลิตตลอดปี สร้างความหลากหลาย ภายในสวน ทำให้พื้นดินมีความชุ่มชื้น และเกื้อกูลต่อระบบนิเวศ

ปัจจุบันนอกจากใช้ความรู้ขยายพันธุ์ไม้เพื่อเสริมรายได้ให้ครอบครัวแล้ว บางครั้งครูสันต้องสละเวลาเพื่อให้ความรู้กับกลุ่ม บุคคลต่าง ๆ ที่เข้ามาเรียนรู้ตลอดจนเยาวชน และเด็กนักเรียนในพื้นที่ป่าต้นน้ำ

(5) ครูอภิรักษ์ หมดหลี การสร้างชุมชนเกษตรกรรมให้เป็นชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนจริง ๆ นั้นต้องเริ่มจากการคนต้องสนใจสุขภาพของตนเองก่อน ไม่ใช่บอกเพื่อนว่าทำเกษตรกรรมยั่งยืนเน้นที่ความหลากหลายแต่ยังใช้สารเคมีอยู่ ผลกระทบจากระบบเกษตรเชิงเดี่ยวที่เข้ามาส่งเสริมให้คนในชุมชนพื้นที่ต้นน้ำเขาพระ ต้องปรับจากเกษตรกรรมแบบพอมีพอกินมาเป็นระบบเกษตรกรรมที่ต้องทำเพื่อส่งตลาดนั้นทำให้เวลาต้องลดน้อยลง ต้นทุนการผลิตสูง ทำงานหนักมากขึ้น และที่สำคัญการใช้สารเคมีก็เพิ่มขึ้นเพราะต้องเพิ่มปริมาณผลผลิต ผลผลิตต้องมาตรฐานซึ่งเป็นแนวคิดที่ไม่ได้สนับสนุนให้ชาวบ้านเราอยู่อย่างพอเพียง การเกษตรที่ผ่านการสนับสนุนจากภาครัฐโดยเฉพาะเกษตรเชิงเดี่ยว ต้องทำให้ชาวบ้านใช้สารเคมีในปริมาณที่มาก และที่สำคัญหนี้สินก็เกิดขึ้นกับชาวบ้าน

ตลอดระยะเวลาเกือบ 10 ปี ที่ไม่ใช้สารเคมีเลยในแปลงในสวนไม้ผลและพยายามเผยแพร่การทำน้ำหมักชีวภาพโดยใช้วัตถุดิบที่มีอยู่ในชุมชน อาทิ เปลือกผลไม้ต่าง ๆ มาทำเป็นน้ำหมักชีวภาพ แทนการใช้สารเคมีในสวน

(6) ครูสัน เพชรมาส จากประสบการณ์ชีวิตที่หาอยู่ หากินอยู่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระนี้มานานกว่า 40 กว่าปี อาชีพก็เกษตรกรรมแต่สิ่งที่ได้จากป่าต้นน้ำและสร้างรายได้เสริมปีละครั้งก็คือ น้ำผึ้งรวง ในอดีตป่าต้นน้ำเขาพระเป็นแหล่งน้ำผึ้งรวงเพราะป่ามันสมบูรณ์ สารเคมีมันน้อย แต่ก็ยังพอมีให้เก็บทุกปีถึงปริมาณจะไม่มากเหมือนแต่ก่อน แต่ถ้าถามเรื่องผึ้งกับป่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร ครูสันกล่าวว่า ประการแรก จำนวนหรือปริมาณของรัง (ยวง) เป็นการแสดงถึงความสมบูรณ์หรือไม่สมบูรณ์ของป่า ประการที่สอง ความเชื่อและพิธีกรรมหรือกระบวนการต่าง ๆ ในการจับผึ้งมันแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า หรือคนกับธรรมชาติ ประการที่สาม น้ำผึ้งรวงมีความสำคัญในเรื่องของยาสมุนไพรต้องพูดให้ถึงคุณค่าแต่ไม่ใช่แค่มูลค่าอย่างเดียว

ปัจจุบันก็พยายามเผยแพร่ให้ความรู้กับคนที่สนใจและเยาวชนที่เข้ามาเรียนรู้ในรูปแบบของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสัมผัสของจริง ส่วนมากก็จะเป็นกลุ่มคนหรือกลุ่มเยาวชนที่มีความสนใจในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรที่ผ่านมา

(7) (ครูสา) นายสกุลชัย แซ่ห้วง ผู้ริเริ่มแนวคิดการปลูกป่าหลังบ้านจากประสบการณ์การทำงานเป็นลูกจ้างของภาครัฐของกรมป่าไม้เห็นระบบความสลับซับซ้อนประกอบกับเรื่องผลประโยชน์ทำให้เกิดการช่วยเหลือกันระหว่างเจ้าหน้าที่กับนายทุนในท้องถิ่นทำให้การปกป้องทรัพยากรจำเป็นต้องเป็นไปตามวิถีของนายทุน เมื่อคิดที่จะทำงานอย่างจริงจังแล้วต้องตอบคำถามอยู่ตลอดก็เลยต้องทำตัว "ลอยซ้อนตามเปียก" นายเห็นอย่างไร เราก็ต้องเห็นอย่างนั้น" แต่แนวคิดของครูสา ยังไม่หมดหวังเมื่อทำที่ทำงานไม่ได้ก็ต้องมาทำที่บ้านให้ได้ และจากประสบการณ์ที่ผ่านการทำวิจัยพืชสมุนไพรท้องถิ่นแล้วประกอบกับตนเองมีความสนใจเรื่องไม้หอม (ไม้กฤษณา) เป็นทุนเดิม แนวคิดที่จะนำไม้หอม (ไม้กฤษณา) มาปลูกร่วมกับไม้ผลที่อยู่หลังบ้านก็เริ่มขึ้น ตอนแรกก็เริ่มเพาะเมล็ดกฤษณา และไปหาต้นกล้าบนป่าเขาในพื้นที่ป่าต้นน้ำมาขยายพันธุ์ ส่วนหนึ่งใช้จำหน่ายเพื่อเป็นรายได้เสริม อีกส่วนหนึ่งไว้ปลูกและแจกจ่ายเมื่อสมาชิกและกลุ่มองค์กรในชุมชนจะปลูกป่า เพียงระยะเวลาไม่กี่ปีแนวคิดนี้ก็ถูกขยายเข้าไปในกลุ่มองค์กรหรือคนที่สนใจในพื้นที่ป่าต้นน้ำอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในกลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ

ปัจจุบันนี้ครูสาก็ได้ตั้งชมรมกฤษณาขึ้นมาโดยมีสมาชิกตั้งแต่ป่าต้นน้ำเขาพระไปจนถึงบางพื้นที่ในจังหวัดสตูล (แถวอำเภอควนกาหลง) และเป็นคนที่ยอมสละเวลาให้ความรู้กับกลุ่มเยาวชนและคนที่สนใจอยู่ตลอด

(8) หมอชม ทวีมาตย์ หมอที่บ้านประเภทหมอบีบ นวด และเป็นผู้รู้เรื่องยาสมุนไพร ความรู้เหล่านี้ถูกสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ หมอชมเป็นหมอบ้านที่ชาวบ้านในชุมชนบ้านคอกช้างรู้จักและยอมรับกันทั่วไป สำหรับการเรียนรู้ได้มีโอกาสเรียนรู้จากการช่วยเหลือพ่อในการเก็บยา และจากการสังเกต จากการแนะนำของพ่อถึงด้วยบางตัว แต่แกก็ยังไม่เคยคิดเป็นหมอ และพ่อก็ไม่บังคับและไม่ได้ตั้งใจให้แกเป็นหมอ แกจึงใช้ชีวิตปกติจนกระทั่งได้มาบวชความคิดของพระภิกษุในสมัยก่อนก็คืออยากจะมีบทบาทในการช่วยเหลือชาวบ้านประกอบกับได้เห็นคนเจ็บป่วยอยู่บ่อย ๆ จึงคิดว่าจะใช้วิชาช่วยเหลือชาวบ้านจึงเริ่มทบทวนความรู้และศึกษาเพิ่มเติมชีวิตความเห็นหมอบ้านเริ่มเกิดขึ้น

ปัจจุบันนอกจากจะรักษาชาวบ้านโดยไม่คิดค่าตอบแทนแล้วแต่น้ำใจหมอมขมยังเสียสละเวลารวมกลุ่มทำงานกลุ่มป่าชุมชนบ้านคอกช้าง และเครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ โดยเป็นคนให้ความรู้เรื่องสมุนไพรให้สมาชิกกลุ่ม และเยาวชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำ

(9) นางสาวเราะห์ เส้นหลิะ แกนนำกลุ่มจักสาน กล่าวว่า การจักสาน การสานฝาเป็นความรู้และภูมิปัญญาได้รับการสืบทอดจากมารดาเมื่อตอนสมัยเด็ก เริ่มหัดจากการสานเสื่อ (สานสาด) ซึ่งเริ่มสานจากใบเตยและกระจูด จนกระทั่งแต่งงานได้แฟนแล้วมาอยู่ที่เขาพระเห็นว่ามีไม้ไผ่มาก โดยเฉพาะไม้ไผ่มันก็เริ่มหัดสานฝาโดยปรับประยุกต์ใช้จากความรู้เดิมประกอบการไปศึกษาเรียนรู้เพิ่มเติมมา ต่อมาก็ได้รวมกลุ่มสตรีที่อยู่บ้านในหมู่บ้านมารวมกลุ่มกัน โดยมีแนวคิดการหารายได้เสริมในครอบครัวด้วยการหาวัตถุดิบที่มีอยู่ในขณะนั้นก็คือไม้ไผ่มาแปรรูปเป็นงานของกลุ่ม

ปัจจุบันนอกจากการทำงานรวมจักสาน (สานฝา) แล้วทางกลุ่มก็เข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำกับชุมชนในพื้นที่ต้นน้ำพร้อมกับสละเวลาไปหาความรู้กับทางโรงเรียนที่ติดต่อให้เป็นวิทยากรสอนเด็กนักเรียน (ที่โรงเรียนบ้านเขาพระ) และกลุ่มเยาวชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ

จากการพัฒนาเศรษฐกิจที่มีฐานคิดเดียวคือ รายได้และการบริโภค ระบบสังคมโดยรวมก็มีทิศทางพัฒนาแบบเดียวตลอด 40 ปี นั่นคือการพัฒนาที่มาจากศูนย์กลางอำนาจเป็นการสั่งจากเบื้องบนลงล่าง (Top down – vertical) เป็นการคิดแนวเดียวแบบเดียว แบบที่ทำให้คนเห็นภูมิปัญญาดั้งเดิมเป็นสิ่งที่ล้าสมัยสอนให้คนเรียนสูง ๆ เพื่อชีวิตจะได้สบายทำให้คนเห็นการทำงานเป็นทุกข์ เป็น “การลงโทษ” เป็นเรื่องของชาวไร่ชาวนาชาวสวนที่ไม่รู้ตาสีตาสา

การพัฒนาแบบนี้ทำให้เราละทิ้งความรู้ภูมิปัญญาแห่งการพึ่งตนเอง พึ่งพาอาศัยกันเอง และพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ ความรู้ภูมิปัญญา นอกจากเป็นความรู้ในการทำมาหากินแล้วยังมีมิติความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างเต็มเปี่ยมเป็นระบบคุณค่าที่ทำให้คนอยู่รวมกันเป็นชุมชนเป็นกลุ่ม และเป็นองค์กรอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูลกัน ไม่ใช่เป็นนายที่จะจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติอย่างไรก็ได้

จากผลการพัฒนาในช่วง 40 ปีที่ผ่านมาพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ อาทิ การทำเหมืองแร่การสัมปทานป่าให้กับนายทุน การสนับสนุนให้ชุมชนทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวทำให้ความสัมพันธ์กับธรรมชาติถูกเปลี่ยนจากการพึ่งพาอาศัยกันมาเป็นการเอาทรัพยากรไปขายกินเกือบหมด ที่เหลือก็เสื่อมโทรมเพราะการขุดรีดเอาจนแทบไม่เหลือร่องรอยของความสมบูรณ์แห่งอดีต ความสัมพันธ์

ในครอบครัวในชุมชนก็เสื่อมถอยเนื่องจากเพราะต่างคนต่างดิ้นรหาปัจจัยเพื่อยังชีพเอาตัวรอด โดยเฉพาะจะหาทางออกจากปัญหาหนี้สินที่มีกันเกือบทุกครัวเรือนทำให้คนต้องสูญเสียความสามารถในการจัดการชีวิตของตัวเอง ต้องพึ่งพาคนอื่นกลายเป็นระบบอุปถัมภ์โดยผู้มีอำนาจเหนือกว่าทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นผู้อุปถัมภ์ใหม่

สรุปผลการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สมาชิกนำไปใช้เป็นกรอบแนวคิด ทฤษฎีและกำหนดวัตถุประสงค์ ขอบเขต วิธีการศึกษาและแนวทางในการวิจัยต่อไป

บทที่ 3 บริบทชุมชน

บริบททั่วไปของพื้นที่ป่าต้นน้ำตำบลเขาพระ อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา

1. ประวัติความเป็นมาของตำบลเขาพระ

เขาพระ ชุมชนเขาพระก่อตั้งเมื่อประมาณ 200 – 300 ปี แต่สามารถที่จะสืบประวัติของชุมชนได้เพียง 3 ชั่วอายุคน ประมาณ 250 ปี ส่วนชื่อของชุมชน เขาพระ มาจากการที่ชุมชนเรียกกันตามปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนั่นก็คือ จากคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ในชุมชน ภูเขาภูเขานี้เคยถูกระเบิดเพื่อนำหินไปทำถนนจนเหลือแต่ฐานภูเขา จึงปรากฏรูปถ้ำขึ้นมาก และพื้นที่ข้างวัดทางด้านทิศเหนือเคยเป็นพื้นที่ตั้งแขวงทหารมาก่อน ประหลาดได้เล่าให้ฟังว่าก่อนที่ชุมชนจะพบถ้ำพระ ก็ได้มีชาวบ้านจากบ้านควนเนียง รัตนภูมิ ท่าชะมวง ได้มาเก็บขี้ค้างคาวเพื่อนำไปทำปุ๋ยในนา และพบเห็นถ้ำข้างในมีรูปหินคล้ายกับพระพุทธรูปตั้งอยู่ ชาวการเห็นรูปพระในถ้ำจึงได้แพร่กระจาย ต่อมาชาวบ้านที่นับถือศาสนาพุทธในชุมชนต้นน้ำ ได้ร่วมทำพิธีทางศาสนาโดยตั้งเป็นสำนักสงฆ์ก่อน แล้วมีการรวบรวมเงินบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธาสร้างวัดขึ้นมา ลูกธิน รัตน ต่อมาชาวบ้านก็ได้พบว่าในถ้ำเขาพระมีพระพุทธรูปที่แกะสลักด้วยไม้เก่าแก่นับร้อยปีที่ถูกสร้างไว้ในถ้ำประมาณ 15 – 20 รูป พื้นที่วัดในอดีตอยู่ในที่ทำกินของชาวบ้านก็คือ คุนยายป็น ได้อุทิศสถานที่ตรงนั้นตรงนั้นตั้งเป็นสำนักสงฆ์ขึ้นมา แต่หลังจากนั้นไม่กี่ปีชาวบ้านที่นับถือศาสนาพุทธในชุมชนต้นน้ำก็ได้ช่วยกันระดมทุนเพื่อปรับปรุงและพัฒนาจากสำนักสงฆ์จึงกลายเป็นวัดขึ้นมาเพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจและประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของพี่น้องชาวพุทธในชุมชนต้นน้ำ ชาวบ้านจึงเรียกพื้นที่ดังกล่าวว่า บ้านเขาพระ ด้านการศึกษาชาวบ้านเล่าให้ฟังโรงเรียนเขาพระหลังแรกก่อตั้งขึ้นมาเมื่อประมาณปี พ.ศ.2400 เป็นอาคารหลังไม้ที่ชาวบ้านร่วมกันสร้างพร้อมกับคนงานรับเหมา ซึ่งตั้งอยู่ในชุมชนบ้าน (พื้นที่ติดกับร้านค้าชุมชน) เขาพระปัจจุบัน

ปัจจุบันเขาพระเปรียบเสมือนศูนย์กลางของชุมชนต้นน้ำเขาพระชุมชนต้นน้ำเขาพระตั้งอยู่ในตำบลเขาพระ อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา มีขนาดพื้นที่ทั้งตำบลประมาณ 148,550 ไร่ มีประชากรทั้งหมดประมาณ 12,000 กว่าคน มีประชากรผู้มีสิทธิเลือกตั้ง 8,200 คน อยู่ห่างตัวอำเภอประมาณ 12 กิโลเมตร และห่างจากตัวจังหวัด 71 กิโลเมตร

ชุมชนต้นน้ำเขาพระในสมัยก่อน พ.ศ.2500 เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ในด้านทรัพยากรธรรมชาติมากชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตร การทำไร่เลื่อนลอย การทำน้ำมันยาง การหาน้ำผึ้ง การทำหวายและมีการทำไร่ข้าว การทำไร่ข้าวเป็นการทำเพื่อไว้สำหรับเป็นอาหารภายในครอบครัว ชาวบ้านที่ไม่ทำไร่ข้าวก็ต้องซื้อข้าวสารจากการสัมภาระณคนเฒ่าคนแก่ในชุมชน นายหมวด เส้นหลิះ (อดีตกำนัน), นายอุลัน ปานหลี, ปะหรน หมัดหลี, นายหรน เหมือนหลี นายเด่น หมันเส้น ชาวบ้านได้ช่วยกันสะท้อนประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนต้นน้ำเขาพระว่าชุมชนเขาพระเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์และเป็นชุมชนที่มีความอุดมสมบูรณ์และเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งสามัคคี ซึ่งเห็นได้จากหลายสิ่งหลายอย่างที่ชุมชนร่วมกันคิดร่วมกันทำเพียงแค่ใช้เวลาไม่กี่วันก็แล้วเสร็จสมบูรณ์ เช่น พลังชุมชนในการสร้างมัสยิดเขาพระหลังแรก (พื้นที่ติดกับวัดถ้ำเขาพระปัจจุบัน)

ชุมชนต้นน้ำเขาพระดั้งเดิมประกอบด้วย 4 ชุมชน บ้านคลองหิน บ้านเขาพระ บ้านศรีเกษร บ้านคลองแก้ว ซึ่งชุมชนเหล่านี้ก็ยังคงตั้งถิ่นฐานและสร้างสมอารยธรรมประเพณี อาชีพ และวิถีชีวิตบนฐานทรัพยากรหลัก ๆ ก็คือ ดิน น้ำ ป่า และแร่ธาตุ ซึ่งคนต้นน้ำเขาพระทุกครัวเรือนดำรงชีพด้วยการทำอาชีพเกษตรกรรมที่อาศัยน้ำจากป่าต้นน้ำรูปแบบการทำเกษตรในอดีตเป็นการทำเกษตรแบบพื้นบ้านที่ปลูกทุกสิ่งและทุกอย่างที่กินได้ หางของป่า การล่าสัตว์ คล้าย ๆ กับว่าธรรมชาติสร้างคลังอาหารหรือที่เก็บกักน้ำที่สมบูรณ์แบบ การซื้อขายแลกเปลี่ยนในอดีตชาวบ้านจะเดินเท้ากันไปตลาด อาทิ ตลาดนาสีทอง ตลาดบ้านท่าชะมวง และตลาดนัดบ้านควนโดน (จังหวัดสตูล) คนเขาพระในอดีตมีอาชีพเกษตรกรรมโดยอาศัยสายน้ำหลัก ๆ จากป่าต้นน้ำ คือ บ้านคลองแก้วใช้น้ำจากคลองวังยาว คลองวังช้าง บ้านหน้าเขาสอยดาว ใช้น้ำจากคลองชัน คลองน้ำตกบริพัทธ์ บ้านคลองหินใช้น้ำจากคลองหิน คลองเรียน ห้วยรากไม้ บ้านบนควนใช้น้ำจากคลองลำปรัก คลองลำแสลง บ้านคอกช้างใช้น้ำจากคลองมัว คลองเขียด คลองหอยกาบ คลองกรอยนุ้ย เป็นสายน้ำที่ไหลลงมาจากป่าต้นน้ำที่อยู่บนเทือกเขาด้านทิศตะวันตกก็คือ เทือกเขาบรรทัด ทิศตะวันออกก็คือ เทือกเขาแก้ว ที่ล้อมรอบพื้นที่ทำการเกษตรของชุมชน นอกเหนือจากการใช้น้ำเพื่อการอุปโภค บริโภค และใช้ในการเกษตรแล้ว ป่าต้นน้ำที่สมบูรณ์ยังเป็นแหล่งพึ่งพิงทางด้านอาหาร ยารักษาโรค ไม้ใช้สอย ตลอดจนปัจจัยต่าง ๆ ที่จำเป็นให้ชุมชนมาตลอด

ในช่วงประมาณปี พ.ศ.2490 – 2500 เป็นช่วงของการเกิดชุมชนใหม่ ซึ่งก่อนที่มีชุมชนหรือคนต่างถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่ชุมชนต้นน้ำเขาพระได้มีการทำสัมปทานป่าไม้บนพื้นที่ป่าแม่พรุ ป่าเทือกเขาไฟไหม้ และป่าคลองแก้ว สัมปทานเหมืองแร่ในพื้นที่คลองชันและคลองหิน

(ปัจจุบันร่องรอยการตั้งเหมืองแร่และอุปกรณ์การหาแร่ก็ยังหลงเหลือ แต่อยู่ห่างจากชุมชนบ้านคลองหินประมาณ 7 – 8 กิโลเมตร) เป็นช่วงเวลาที่ชุมชนหรือคนต่างถิ่นเข้ามาจับจองพื้นที่ทำกิน ส่วนหนึ่งก็เป็นผลพวงมาจากการเปิดสัมปทานป่าไม้และทรัพยากรแร่ (ก็คือชาวบ้านที่เป็นคนงานเมื่อมีการปิดป่าชาวบ้านที่เมื่อยอมกลับบ้านก็เริ่มลักลอบป่าเพื่อทำเป็นที่ทำกิน แต่เป็นช่วงพื้นที่ป่าเริ่มเสื่อมโทรมแล้ว ก่อนการปิดป่าทั่วประเทศ พ.ศ.2532 พื้นที่ป่าในตำบลเขาพระได้ถูกเปิดสัมปทานป่าไม้อีกครั้ง (ช่วงปี พ.ศ.2529 – 2531) จำนวนประมาณ 35,800 ตัน ซึ่งแต่ละต้นมีขนาดวัดรอบต้นไม้ประมาณ 300 เซนติเมตรขึ้นไป ก็มีการระดมคนงาน ชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ขึ้นป่าเพื่อประทับหมายเลขเกือบจะแล้วเสร็จ แต่เหตุการณ์น้ำท่วมเมื่อปี พ.ศ.2531 ที่อำเภอกะทูนและอำเภอพิปูน จังหวัดนครศรีธรรมราช ที่มีสาเหตุมาจากการตัดไม้ทำลายป่าส่งผลให้รัฐบาลได้ออกพระราชกำหนดยกเลิกการสัมปทานการทำป่าไม้ในป่า (บก) ทั่วประเทศรวมทั้งสิ้น 248 สัมปทาน (รวมทั้งพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระด้วย) ส่วนบางชุมชนก็มาจากการจับจอง และซื้อมาจากคนอื่นหรือคนที่เข้ามาอยู่ก่อน แต่มีข้อสังเกตอยู่ว่าแต่ละชุมชนที่มาอยู่ใหม่ส่วนมากแล้วจะเป็นเครือญาติกัน

ชุมชนใหม่ที่เข้ามาอยู่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ (เข้ามาอยู่ช่วงประมาณปี พ.ศ.2500)

1. ชุมชนบ้านคลองลำแวง	หมู่ที่ 6
2. ชุมชนบ้านคลองหิน	หมู่ที่ 12
3. ชุมชนบ้านคอกช้าง	หมู่ที่ 5
4. ชุมชนบ้านหน้าเขาสอยดาว	หมู่ที่ 10
5. ชุมชนบ้านหลังเขา	หมู่ที่ 7

2. ลักษณะทางภูมิศาสตร์

ชุมชนต้นน้ำเขาพระมีลักษณะแบบชนบท เนื่องจากพื้นที่ชุมชนต้นน้ำเขาพระอยู่ห่างจากตัวเมืองหาดใหญ่ประมาณ 35 กิโลเมตร ระบบอุตสาหกรรม และระบบทุนยังไม่มีในพื้นที่ทำให้สภาพวิถีชีวิตและความเป็นชุมชนชนบทยังเหลือให้เห็น อาทิ การหาของป่า การทำเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม ความเชื่ออาถรรพ์ เกื้อกูล การออกปากช่วยงานยังมีการปฏิบัติอยู่ ชุมชนต้นน้ำเขาพระประกอบด้วยหมู่บ้าน (หมู่ที่ 5, 6, 7, 10, 12) ตั้งอยู่ในตำบลเขาพระ อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา ตำบลเขาพระมีขนาดพื้นที่ประมาณ 148,550 ไร่ เป็นพื้นที่ลาดเชิงเขาเป็นส่วนใหญ่สภาพพื้นที่เป็นภูเขาสูงทั้งทางทิศตะวันออก ตะวันตกและทิศใต้ พื้นที่ที่ตั้งชุมชนส่วนใหญ่เป็นที่ราบเชิงเขาป่าต้นน้ำเขาพระเกิดจากแนวเทือกเขาบรรทัดที่ทอดตัวยาวทางทิศตะวันตก และภูเขาแก้วที่

ทอดตัวอย่างทางทิศตะวันออกของชุมชน ซึ่งเป็นสถานที่กำเนิดต้นน้ำลำธาร ทางน้ำหลายสายไหลมาบรรจบกับคลองน้อยใหญ่ไหลลงสู่ลำคลองสายหลักก็คือ คลองรัตภูมิแล้วไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา บริเวณบ้านปากบาง อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา คิดเป็นความยาวของคลองรัตภูมิประมาณ 40 กิโลเมตร ป่าต้นน้ำเขาพระเป็นพื้นที่ต้นน้ำสายหนึ่งของทะเลสาบสงขลาห่างจากตัวจังหวัดสงขลาประมาณ 71 กิโลเมตร มีถนนหลวงสายหลักขนาดใหญ่ – สตูล หรือทางหลวงหมายเลข 406 ตัดผ่านชุมชน สภาพพื้นที่เหมาะแก่การประกอบอาชีพเกษตรกรรม ประกอบกับพื้นที่ทำเกษตรของชาวบ้านอยู่ใกล้กับป่าต้นน้ำ

อาณาเขตติดต่อ

- ทิศเหนือ อาณาเขตจรดกับ หมู่ที่ 11, หมู่ที่ 4, หมู่ 8
- ทิศใต้ อาณาเขตจรดกับ ตำบลทุ่งนุ้ย จังหวัดสตูล
- ทิศตะวันออก อาณาเขตจรดกับ เขาแก้ว (เทือกเขาแก้ว)
- ทิศตะวันตก อาณาเขตจรดกับ เทือกเขาบรรทัด

ลักษณะภูมิอากาศ

ได้รับอิทธิพลจากมรสุมทั้งสองด้าน (ทั้งอ่าวไทยและอันดามัน) อยู่ในร่องมรสุมมีฝนตกตลอดเกือบปี ในปีหนึ่งมี 2 ฤดู ก็คือ ฤดูฝน และฤดูร้อน

3. ลักษณะการปกครอง

ชุมชนต้นน้ำเขาพระ ประกอบด้วยหมู่บ้าน 5 หมู่บ้าน ดังนี้ หมู่ที่ 5 บ้านควนดินแดง หมู่ที่ 6 บ้านบนควน หมู่ที่ 7 บ้านคลองแก้ว หมู่ที่ 10 บ้านหน้าเขาสอยดาว หมู่ที่ 12 บ้านคลองหิน ซึ่งมีลักษณะการปกครองแบบประชาธิปไตย โดยมีองค์การบริหารตำบลเขาพระซึ่งเป็นนิติบุคคลทำหน้าที่บริหารงาน ดูแล และปกครอง ผู้ใหญ่บ้านมีหน้าที่ดูแลความสงบสุขภายในหมู่บ้าน (ในอดีตตำบลเขาพระอยู่ในการปกครองของตำบลท่าชะมวงและได้รับแต่งตั้งให้เป็นตำบลเขาพระเมื่อปี พ.ศ.2523)

ปัจจุบันตำบลเขาพระแบ่งการปกครองออกเป็น 12 หมู่บ้านกับอีก 1 เทศบาลดังนี้

- หมู่ที่ 1 บ้านควนสะอาด	- หมู่ที่ 2 บ้านคู
- หมู่ที่ 3 บ้านนาลิก	- หมู่ที่ 4 บ้านสี่สอน
- หมู่ที่ 5 บ้านควนดินแดง	- หมู่ที่ 6 บ้านบนควน
- หมู่ที่ 7 บ้านคลองแก้ว	- หมู่ที่ 8 บ้านทุ่งคมบาง
- หมู่ที่ 9 บ้านคลองเขาล้อน	- หมู่ที่ 10 บ้านหน้าเขาสอยดาว

- หมู่ที่ 11 บ้านเขาพระ

- หมู่ที่ 12 บ้านคลองหิน

- เทศบาลนาสีทอง

4. กลุ่มที่มีอิทธิพลในการร่วมพัฒนาชุมชนต้นน้ำเขาพระ

1. สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลเขาพระ
2. กำนัน
3. ผู้ใหญ่บ้าน
4. ครู
5. โต๊ะอิหม่าม
6. กลุ่มองค์กรชาวบ้าน อาทิ เครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำเขาพระ
7. กลุ่มเยาวชน

5. จำนวนประชากร

ชุมชนต้นน้ำเขาพระประกอบด้วย 5 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 5, 6, 7, 10, 12 (ซึ่งตำบลเขาพระปัจจุบันมี 12 หมู่บ้าน)

หมู่บ้าน	ครัวเรือน	ชาย	หญิง	รวม (ช/ญ)
5	210	437	485	922
6, 12	409	1,106	1,061	2,167
7	234	500	487	987
10	180	464	440	904
5 หมู่บ้าน	1,033	2,507	2,453	4,960

(ที่มา แผนพัฒนาตำบลเขาพระ ปี 2547 (คัดลอกมาเมื่อวันที่ 12 ธ.ค. 2547))

6. การศึกษา

- โรงเรียนประถมศึกษา	3	โรง
- ปอเนาะ	1	โรง
- โรงเรียนคุรุสัมพันธ์	4	โรง
- ศูนย์พัฒนาเด็ก	4	โรง

7. สถานที่ประกอบศาสนกิจล้ง

- มัสยิด	4	หลัง
- บาลาชะฮ์	3	หลัง
- วัด	1	แห่ง
- สำนักสงฆ์	2	แห่ง

8. ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

- มีป้อมตำรวจ	1	แห่ง
---------------	---	------

9. การบริการขั้นพื้นฐาน

- การคมนาคม
- การโทรคมนาคม
- การไฟฟ้า
- การคมนาคมขนส่ง
- การจัดการขยะ

10. การประกอบอาชีพ

สภาพพื้นที่ในเขตชุมชนต้นน้ำเขาพระเป็นพื้นที่ลาดเชิงเขาเป็นส่วนใหญ่ และมีลำคลองไหลผ่านทุกชุมชน ประชาชนส่วนใหญ่จึงประกอบอาชีพทำการเกษตรร้อยละ 90 ทำสวนยางพารา และสวนผลไม้ ค่าขายร้อยละ 15 รับจ้างทั่วไปร้อยละ 20 รายได้ส่วนใหญ่จึงมาจากการทำอาชีพเกษตรกรรม

การสำรวจข้อมูลการประกอบอาชีพในชุมชนต้นน้ำเขาพระ

หมู่ที่	เกษตร	ข้าราชการ	ค้าขาย	รัฐวิสาหกิจ	ธุรกิจส่วนตัว	รับจ้างทั่วไป
หมู่ที่ 5	210	1	14	-	1	3
หมู่ที่ 6	390	4	32	6	2	41
หมู่ที่ 7	124	2	7	-	-	44
หมู่ที่ 10	110	4	16	-	4	31
รวม	834	11	69	6	7	119

ที่มา โครงการจัดทำแผนแม่บทชุมชนตำบลเขาพระ ปี 2547

เนื่องจากอาชีพหลักของคนส่วนใหญ่ (ประมาณ 90 เปอร์เซ็นต์) ในชุมชนต้นน้ำเขาพระ คือ การประกอบอาชีพเกษตรกรรม เพราะฉะนั้นรายได้ส่วนใหญ่จึงอยู่กับตลาดสินค้าทางการเกษตร อาทิ ราคาตลาดกลางยางพารา และราคาผลผลิตทางการเกษตร

ปัจจุบันผลผลิตทางการเกษตรในพื้นที่ชุมชนต้นน้ำเขาพระเป็นที่รู้จัก และต้องการของคน ที่สัญจรไปมาบนถนนหลวงหมายเลข 406 (ถนนยนตรการกำธร) โดยเฉพาะในช่วงเดือน กรกฎาคม – กันยายนของทุกปี คงเป็นเพราะรสชาติอร่อย ประกอบกับการที่ชาวสวนผลไม้ในพื้นที่ส่วนใหญ่ทำเกษตรปลอดสารเคมี

สำหรับผลผลิตที่วุ้นนั้นเมื่อถึงฤดูกาลชาวบ้านก็จะนำออกมาจำหน่าย อาทิ ทุเรียน มังคุด จำปาตะ เาะาะ สะตอ ลองกอง ลางสาด ผักกูด สังเกตเห็นได้ว่าจะมีร้านซึ่งชาวบ้านได้สร้างไว้ข้าง ถนนยนตรการกำธร จากบ้านบนควนจนถึงบ้านคลองแก้ว นั่งเรียงรายขายผลผลิตได้กลายเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนเมื่อถึงฤดูกาลผลไม้

นอกจากนี้ยังมีประชากรส่วนหนึ่งที่ประกอบอาชีพรับจ้าง โดยส่วนใหญ่เป็นวัยแรงงานที่เข้าไปเป็นแรงงานในโรงงาน แต่ส่วนมากแล้วทำงานได้ไม่นานก็ต้องกลับมาทำสวนเพราะเมื่อคิดคำนวณค่าแรงกันแล้วมันไม่คุ้ม ปัจจุบันอาชีพเกษตรกรรมในชุมชนยังมีความสำคัญสำหรับคนในชุมชนต้นน้ำ ชุมชนเริ่มตระหนักถึงความสำคัญในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำซึ่งเห็นได้จากการเข้ากิจกรรมต่าง ๆ อาทิ การปลูกป่า การหยุดทำลายป่าต้นน้ำ

11. ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนต้นน้ำเขาพระ การประกอบอาชีพที่ต้องพึ่งพาอาศัย เนื่องจากมีพื้นที่ทำกินในเขตป่าต้นน้ำเดียวกันแล้ว เช่น การทำอาชีพเกษตรกรรม ชุมชนก็มีการแลกเปลี่ยนพันธุกรรม มีการออกปากถางป่ากัน การนำผลผลิตมาแลกเปลี่ยนกัน ในอดีตมีการติดต่อค้าขายและแลกเปลี่ยนสินค้าทางการเกษตรกันมาตลอดโดยเฉพาะกับคนในชุมชนและระหว่างชุมชน โดยมีตลาดนัดบ้านท่าชะมวงเป็นศูนย์กลางแลกเปลี่ยนสินค้า โดยที่ชาวบ้านในชุมชนต้นน้ำจะนำสินค้าหรือผลผลิตทางการเกษตรไปจำหน่าย โดยใช้การคมนาคมทางเท้าหรือเดินทางด้วยเท้า เพราะช่วงนั้นไม่มีถนนใหญ่ไม่มีรถประจำทาง ฉะนั้นตลอดเส้นทางที่เดินไปตลาดนัดก็จำเป็นต้องหยุดพักเหนื่อยตามชุมชน สร้างความสัมพันธ์ก็มีการแลกเปลี่ยนสินค้ากัน การประกอบอาชีพที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน เนื่องจากพื้นที่ทำกินอยู่ในเขตป่าต้นน้ำเดียวกันแล้ว ระบบความเป็นเครือญาติก็เป็นส่วนหนึ่งที่สร้างความสัมพันธ์ในชุมชน ระบบการเกื้อกูล ความเอื้ออาทร ซึ่งมีการติดต่อไปมาหาสู่กัน พึ่งพาอาศัยกันและกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ชุมชนต้นน้ำเขา

พระประกอบด้วยประชาชนที่นับถือศาสนาอิสลามประมาณ 70 เปอร์เซ็นต์ และศาสนาพุทธประมาณ 30 เปอร์เซ็นต์ ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวบ้าน ทั้งที่นับถือศาสนาอิสลามและศาสนาพุทธซึ่งดำเนินตามรูปแบบประเพณี วัฒนธรรมของประเทศไทยที่มีการจัดกิจกรรมต่อเนื่องในวันสำคัญต่าง ๆ ได้แก่

ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมของชุมชนที่นับถือศาสนาพุทธ

1. วันลอยกระทง ในวันเพ็ญเดือน 12 ของทุกปี โดยวันนี้จะมีการประกวดนางนพมาศ ประกวดกระทง และมีการแสดงของนักเรียนและกลุ่มแม่บ้าน
2. ชักพระ ทำในวันออกพรรษา
3. ทอดกฐิน
4. บวชนาค แต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ พิธีกรรมทางศาสนาในวันวิสาขบูชา อาสาฬหบูชา เข้าพรรษา มีการทำบุญ ดังนี้
5. วันขึ้นปีใหม่มีการแลกเปลี่ยนของขวัญ การแสดงบนเวที เล่นเกม
6. มีความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าที่เจ้าทาง เจ้าป่าเจ้าเขา

ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมของชุมชนที่นับถือศาสนาอิสลาม

1. การจัดงานเมาลิด
2. แต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่
3. พิธีกรรมทางศาสนา การละหมาด ในวันฮารีรายอ (วันอีดิลฟิตรีฮ์ และวันอีดิลอัดฮา)
4. การทำบุญกุโบร์ (กุโบร์ หมายถึง สุสานหรือที่หลุมฝังศพ)
5. วันอาชูรอฮ์ (วันที่พี่น้องมุสลิมทำอาหารกินกัน ส่วนอาหารจะต้องมีเครื่องปรุงผสมเข้าด้วยกันอย่างน้อย 7 อย่าง อาทิ ข้าว ถั่ว เผือก มันต่าง ๆ กัลล้วย ซนุน จำปาตะ ฯลฯ)

12. ทรัพยากรธรรมชาติ (ป่าต้นน้ำ)

ทรัพยากรเขาพระจะเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะพิเศษกว่าตำบลอื่น ๆ ในอำเภอรัตนภูมิ ซึ่งเป็นลักษณะป่าดงดิบมีพันธุ์ไม้ใหญ่ ไม้ขนาดกลางรวมไปถึงไม้ขนาดเล็กพวกกล้วยไม้เป็นลักษณะพิเศษ แหล่งน้ำก็จะเป็นลักษณะป่าพรุ ห้วย คลอง หนอง บึง มีลำคลองสายเล็ก ๆ ที่ไหลมาจากป่าต้นน้ำซึ่งมีสภาพเป็นพื้นที่ภูเขา คือ สันของเทือกเขาบรรทัด เทือกเขาแก้ว (ภูเขาแก้ว) ในอดีตเขาพระเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ จนมีคำพูดติดปากของชาวบ้านเขาพระว่าขึ้น พบของ ลงคลอง พบปลา แต่ปัจจุบันนี้มีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้นมีการบุกรุกพื้นที่และ

การใช้ทรัพยากรอย่างไม่เห็นคุณค่าเพิ่มมากขึ้นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญในพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ

1. พื้นที่ป่า

ตำบลเขาพระบางส่วนตั้งอยู่ในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าไถนงาช้าง เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด ส่วนป่าสิริกิติ์ เขตอุทยานน้ำตกบริพัตร ป่าสงวน ป่าแม่พูน

2. ลำน้ำ

คลองวังช้าง คลองวังยาว (คลองบาราเกด) คลองชัน คลองเรียน คลองหิน คลองเขียด คลองปรก คลองลำแซง คลองหอยกาบ คลองมัว คลองกรอบนุ้ย

บทที่ 4

ผลการดำเนินงานกิจกรรมการวิจัย

1. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญา

ชุมชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระเดิมนั้นสร้างตัวเองบนพื้นฐานการอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชน อาศัยความสมบูรณ์ของป่าต้นน้ำเป็นแหล่งพึ่งพิงในการจัดหาปัจจัยต่าง ๆ เพื่อดำรงชีพ การอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ หรือความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศในการก่อสร้าง และสืบทอด ชุมชนในด้านหนึ่งนั้นชุมชนได้สร้างแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่าง คนกับทรัพยากรธรรมชาติ ขึ้นมาบนหลักการที่สมาชิกของชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเลี้ยงชีพได้ อย่างเท่าเทียมและทั่วถึงในขณะที่ยังสามารถรักษาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติไว้ ได้ ในอีกด้านหนึ่งชุมชนได้สร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนขึ้นมาอย่างสอดคล้องกับความสัมพันธ์ กับระบบนิเวศอย่างเป็นสุขและรักษาความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศไว้ได้ ในขณะที่เดียวกันก็สามารถใช้ พลังสร้างสรรค์ที่ทำให้ชีวิตความเป็นชุมชนมีความมั่นคงและมีความสุขยิ่งขึ้น ทั้งนี้บนระบบ ความสัมพันธ์ต่าง ๆ ของชุมชนเพื่ออธิบายถึงคุณค่าต่อความสัมพันธ์ต่าง ๆ ภูมิปัญญาชาวบ้านก็ เกิดขึ้นดำรงอยู่ และปรับตัวเปลี่ยนแปลงบนฐานของระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับ ธรรมชาติและระหว่างคนด้วยกันเอง

กระบวนการในการอธิบายเรื่องของการนำเกษตรกรรมที่เกื้อกูลกันและไม่ทำลาย สิ่งแวดล้อม หรือการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติแบบไม่ทำลาย แต่เพื่อยังชีพ กระทั่งการ รวมกลุ่มขององค์กรชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากร เป็นกระบวนการคิดที่สะท้อนขึ้นมาจาก ความคิดที่คนมีต่อธรรมชาติแลผลจากการเข้าไปสัมพันธ์กับธรรมชาติลักษณะดังกล่าวทำให้คน ในชุมชนยอมรับการมีอยู่ของธรรมชาติว่ามีความสำคัญเช่นเดียวกับคนในชุมชนเพราะต่างก็อยู่ ภายใต้อำนาจเหนือธรรมชาติว่ามีความสำคัญเช่นเดียวกับคนในชุมชนเพราะต่างก็อยู่ภายใต้อำนาจเหนือธรรมชาติหรือความเชื่อ ดังนั้นมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติจะต้องอยู่แบบเกื้อกูล คือ ในด้านหนึ่งมนุษย์จะอยู่รอดได้นั้นก็ด้วยอาศัยปัจจัยต่าง ๆ จากธรรมชาติ ความสัมพันธ์กับ ทรัพยากรธรรมชาติเช่นนี้ทำให้ชุมชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ สามารถนำพา ตัวเอง ครอบครัวยุ ชุมชนดำรงอยู่รอด ถ้ากล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติ ก็จะได้เห็นได้ ประการแรกว่าชุมชนได้สร้างสรรค์ภูมิปัญญาในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อนำมาปรับใช้ ในวิถีชีวิต

ปะหรณได้เล่าว่า “ปะไปเรียนอยู่ที่จะนะ 5 ปี อยู่ที่ยะลา 2 ปี แล้วก็เข้าไปมาเลเซียและได้มีโอกาสเข้าไปดูตำราเรียนของมุสลิม ก็เลยได้ไปเรื่องของยาสมุนไพรมากมาย ในหนังสือตำราของมุสลิมแล้วมารวบรวมและดูกับตำราสมุนไพรของไทยก็รู้สึกเข้ากันได้เหมือนกัน” จากความตั้งใจเดิมที่อยากจะเป็นครูสอนศาสนาและหมอยาที่บ้าน ปะหรณเคยหันมาทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว โดยปลูกทุเรียน และยางพารา ซึ่งให้ผลผลิตที่ไม่แน่นอน เมื่อต้องรับมือกับภัยแล้งดูครอบครัวที่มีอยู่หลายชีวิต ปะหรณจึงคิดหาวิธีหารายได้มาเลี้ยงดูครอบครัวอย่างพอเพียง ความยึดมั่นในธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ ขึ้นในสิ่งมีชีวิต และทุกสิ่งทุกอย่างอยู่กันอย่างเกื้อกูลกัน เมื่อรวมกับประสบการณ์ในชีวิตครั้งหนึ่งที่เคยหลงทางกลางป่า สิ่งที่ได้พบเห็นในครั้งนั้น “บังเอิญที่ปะไปนอนมีต้นไม้อยู่ 3 – 4 ต้น อาศัยอยู่หลุมเดียวกัน พอตื่นมาในตอนเช้าก็เห็นสะดอกก็มีลูก ต้นม่วงข้างมันก็มีลูก ก็เลยคิดว่าเราน่าจะปลูกแบบป่า” หลังจากที่เดินทางกลับถึงบ้านปะหรณได้แนวคิดการเกษตรแบบป่า

วิธีการเพาะปลูกของปะหรณ

1. กล้วย มีธาตุน้ำ อยู่มากที่ประโยชน์ต่อพืชทุกชนิด
2. ทุเรียน มีธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ รวมอยู่ในต้นเดียวกัน
3. ลองกอง เป็นพืชที่มีธาตุน้ำ และธาตุน้ำ
4. มังคุด เป็นพืชที่มีธาตุดิน

การปลูกพืชเดี่ยวแบบธรรมชาติแบบนี้ปะหรณเรียกว่าเกษตรธาตุ 4 คำถามหลักที่ปะหรณจะถูกถามอยู่บ่อย ๆ และต้องตอบอยู่เป็นประจำจากคนที่มาศึกษาเรียนรู้ก็คือ ปลูกต้นไม้รวมกันในหลุมเดียวกัน 3 – 4 ต้น แล้วระบบรากของพืชจะแย่งอาหารกันหรือไม่ ปะหรณก็จะมีวิธีการอธิบายถึงระบบรากและวิธีการหาอาหารของพืชแต่ละชนิด ทุเรียน และสะดอก เป็นพืชที่มีระบบรากที่ชอนไชลงลึกเหมาะที่จะปลูกร่วมกับพืชที่มีระบบรากแผ่ขยายหากินบริเวณผิวดิน เช่น ลองกอง มังคุด ลางสาด นอกจากการปลูกพืชแนวเกษตรธาตุ 4 ยังต้องคำนึงถึงระดับความสูงหรือสังคมของพืชแต่ละชนิด สะดอก ทุเรียน เป็นพืชระดับบนที่ให้ความร่มเงากับพืชระดับกลาง เช่น ลูกเนียง เงาะ ลางสาด ส่วนพืชระดับล่างเป็นพืชสมุนไพรที่ปลูกไว้เพื่อปกคลุมหน้าดินให้มีความชุ่มชื้นอยู่ตลอดเวลา นี่เป็นแนวคิดการปลูกพืชผสมผสานของปะหรณที่เกิดขึ้นมาจากประสบการณ์การเรียนรู้จากหลักการทางศาสนาและการลองผิดลองถูกมาเป็นเวลานานหลายปี

ปัจจุบันสวนเกษตรธาตุ 4 ซึ่งมีพื้นที่ประมาณ 80 ไร่ มีพืชที่หลากหลายทั้งไม้ยืนต้นและพืชสมุนไพรปลูกผสมผสานรวมกันมากกว่า 200 ชนิด สภาพแวดล้อมที่เต็มไปด้วยต้นไม้ทำให้

สวนเกษตรธาตุ 4 มีความร่มรื่นมีความชุ่มชื้นตลอดเวลา สวนแห่งนี้เปรียบเสมือนเวทีแห่งการเรียนรู้ที่บุคคลภายนอกสามารถเข้าไปร่วมเรียนรู้ภูมิปัญญาเกษตรธาตุ 4 โดยที่เจ้าของสวนหรือปะหรณยินดีที่จะร่วมแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดภูมิปัญญาและไม่ใช้เรื่องแปลกหากบางครั้งเราเข้าไปเจอปะหรณกำลังประกอบพิธีกรรมทางศาสนา อาทิ ละหมาด การอ่านอัลกุรอานในสวนเกษตรธาตุ 4 เพราะนี่คือวิถีปฏิบัติที่เป็นกิจวัตรที่มุสลิมทุกคนจะต้องถือปฏิบัติเพื่อขอพร และขอบคุณพระเจ้าตามความเชื่อของปะหรณ

เมื่อว่างจากการทำสวน ปะหรณ หมัดหลี ได้ใช้เวลาว่างเผยแพร่แนวคิดในการทำเกษตรธาตุ 4 ให้คนที่สนใจประมาณ 30 กว่าปี เกษตรธาตุ 4 คือ การทำเกษตรกรรมแบบผสมผสานหรือสวนเกษตรเป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษทำมาอย่างต่อเนื่องและยาวนานเพียงแค่อะหรณนำภูมิปัญญาหมอบ้านที่ได้รับการสืบทอดจากบิดา หลักของธาตุมาปรับใช้กับการเกษตร ดังนั้นจึงเป็นเรื่องที่คนรุ่นใหม่อีกหลายคนยังขาดความเข้าใจและต่างพยายามค้นหาคำตอบ จากคำถามของเกษตรกรรายหนึ่งซึ่งเข้ามาศึกษาแลกเปลี่ยนในเวทีการถ่ายทอดภูมิปัญญาเกษตรธาตุ 4 “หลักการเรียนรู้ของเกษตรธาตุ 4 มีอะไรบ้าง” ปะหรณ หมัดหลี เกษตรธาตุ 4 ก็จะประกอบไปธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ แต่ตามหลักศาสนาอิสลามแล้ว เราจะต้องนับธาตุน้ำมาก่อน นั่นก็คือธาตุน้ำ ดิน ลม ไฟ หรือถ้าเรียกกันตามหลักศาสนาพุทธก็คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ส่วนแบบของศาสนาอิสลามนั้นเราจะนับธาตุน้ำ ดิน ลม ไฟ ก่อนเพราะทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าต้นไม้หรืออะไร (คน) จะต้องมีน้ำมาก่อน เรื่องธาตุของต้นไม้มีธาตุทั้ง 4 ก่อนอื่นเราต้องรู้จักว่ามีธาตุอะไรบ้าง เราต้องรู้จักรสของพืช ถ้าเรารู้จักรสของพืชแล้ว เราก็สามารถรู้จักธาตุทั้ง 4 ของพืชได้

กรณีการนำหลักการเรียนรู้เกษตรธาตุ 4 นำมาประยุกต์ใช้กับพืชล้มลุกจากคำถามของเกษตรกรรายย่อยคนหนึ่งจากชุมชนบ้านทุ่งพันต้น ถามว่า “แล้วในผักพื้นบ้านที่เราปลูกนี้สามารถแยกธาตุได้ไหมครับ” ปะหรณ หมัดหลี ก็ตอบว่า พืชผักอันนี้มันมีธาตุอยู่ 3 ตัว มันมีธาตุทั้งหมด แต่ธาตุที่บริสุทธิ์ที่สุดคือ ธาตุ 3 ตัว ธาตุไฟมีน้อยที่สุดแต่ธาตุดิน ธาตุน้ำและธาตุลมจะมีมากในจำพวก พืช ผัก และจากการศึกษาการนำทฤษฎีเกษตรธาตุ 4 ของเกษตรกรรายย่อยคนหนึ่ง ซึ่งอยู่หมู่บ้านทุ่งพันต้น ต.เขาพระ อ.รัตนภูมิ จ.สงขลา ก็พบว่าจากที่เคยนำเกษตรกรรมแบบเชิงเดี่ยวเพื่อการค้าเราต้องประสบปัญหาในหลาย ๆ ด้านไม่ว่าจะเป็นผลผลิตที่น้อยลง

ปัญหาของแมลง รวมถึงปัญหาการใช้สารเคมีที่มีผลข้างเคียงต่อร่างกาย แต่เมื่อได้รับคำแนะนำจากปะหรณ หมัดหลี โดยการนำทฤษฎีเกษตรธาตุ 4 มาปรับใช้กับพืชล้มลุกแล้วการลองผิดลองถูกจึงเริ่มขึ้น เกษตรกรรายย่อยผู้นี้เล่าให้ฟังว่า “เกษตรธาตุ 4 จริง ๆ แล้ว ผมไม่เคย

รู้เรื่องมาก่อนซึ่งมันเป็นเรื่องใหม่ที่แปลกใหม่ สำหรับคนรุ่นใหม่แบบผม ผมก็เลยมีจินตนาการคิดว่า ปะหรนทำเกษตรธาตุ 4 กับไม่ยืนต้นแล้วประสบความสำเร็จโดยที่ไม่มีปุ๋ยเคมีเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่สามารถมีผลผลิตได้ต่อปี ผมก็เลยคิดว่าในผัก ตอนนั้นเริ่มปลูกผักถั่วพู แต่ทำแบบใช้สารเคมี เพราะไม่มีความรู้เรื่องเกษตรอินทรีย์เลย เมื่อได้รับการถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนกับปะหรนแล้ว ก็เลยลองเอาเกษตรธาตุ 4 ในไม่ยืนต้นมาใส่ในผ้าพีชล์มลูกนี้

ตลอดช่วงระยะเวลาาก่อน 30 ปี ที่ปะหรน หมัดหลี่ ได้พยายามเผยแพร่หลักการทำเกษตรกรรมตามทฤษฎีเกษตรธาตุ 4 ที่ว่า “การใช้ชีวิตโดยพึ่งพาธรรมชาติไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม และเกื้อกูลซึ่งกันและกันได้ก่อเครือข่ายการเรียนรู้หรือจะเรียกอีกอย่างว่าเครือข่ายทางสังคม แม้แต่ในระดับชุมชนในพื้นที่ต้นน้ำเขาพระ กลุ่มเกษตรธาตุ 4 ก็เป็นกลุ่มหลักที่พยายามประสานเชื่อมโยงและแลกเปลี่ยนกับบุคคลกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนเพื่อการดูแล ปกป้องพื้นที่ป่าต้นน้ำ จนก่อเกิดเครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำเขาพระขึ้นมา ภูมิปัญญาเกษตรธาตุ 4 จึงถูกดึงเข้าไปสู่การอธิบายเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมกับอนุรักษ์ป่าต้นน้ำและความสัมพันธ์ทางสังคมที่ร้อยรัดให้ทุกชีวิตอยู่ร่วมกันได้เพื่อความอยู่รอด และสามารถสร้างชุมชนพื้นที่ต้นน้ำตามความหมายของตนขึ้นมาได้

ชุมชนหมู่บ้านส่วนใหญ่กำเนิดเกิดขึ้นด้วยการอาศัยฐานทรัพยากรในการหล่อเลี้ยงและพัฒนาชุมชน ชุมชนจึงสร้างความคิดและจัดระเบียบความสัมพันธ์ต่าง ๆ บนพื้นฐานความเข้าใจและความสัมพันธ์กับป่าต้นน้ำ องค์ความรู้และภูมิปัญญาก็กำเนิดและมีพื้นที่แสดงบทบาทในบริบทแห่งความเป็นจริงเช่นนี้ ภูมิปัญญาในชุมชนพื้นที่ต้นน้ำเขาพระจึงปรากฏ เพื่อทำหน้าที่ทางสังคมบนพื้นฐานความคิด ความเชื่อที่สังคมผลิตสร้างหรือผสมผสานขึ้นมาเพื่อความเข้าใจธรรมชาติ วิถีชีวิตภายใต้ธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง

ครูไข่ นวลแก้ว ประธานกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการสวัสดิการให้ชุมชนบ้านคอกช้าง ม.5 ต.เขาพระ กล่าวว่า ชาวบ้านเรารวมตัวกันครั้งแรก เมื่อทำกลุ่มออมทรัพย์เมื่อวันที่ 5 เมษายน 2532 แนวคิดการพัฒนาชุมชนเลยพัฒนามาจากกลุ่มองค์กรเล็ก ๆ คือกลุ่มออมทรัพย์ พอมาถึงปี พ.ศ. 2539 ชุมชนได้ประสบกับน้ำขาดแคลนในช่วงฤดูหน้าแล้ง จะไม่มีน้ำใช้ต้องลงไปใช้ลำธาร ต้องใช้ระยะทางถึง 1 กิโลเมตรจากชุมชน เมื่อเห็นความลำบากของพี่น้องในชุมชนก็เลยเกิดแนวคิดในการจัดทำประปาภูเขา แต่ถ้าหากของงบประมาณจากทางราชการอาจล่าช้าหรือไม่ได้เลย จากประสบการณ์ที่ผ่านมาชุมชนได้ทำเรื่องของบประมาณจากภาครัฐประมาณ 7 ครั้ง ก็ถูกฉีกทุกครั้ง

เลยไม่ประสบผลสำเร็จเลยคิดว่าน่าจะให้ชาวบ้านช่วยกันทำและเขาจะได้ดูแลป่าด้วย ตำบลเขาพระเป็นตำบลที่อยู่ต้นน้ำลำธาร มันสามารถหล่อเลี้ยงคนทั้งอำเภอรัตนภูมิ และอำเภอควนเนียงซึ่งป่าต้นน้ำตำบลเขาพระ ถ้าหากว่าเราไม่สร้างป่าต้นน้ำหรือรักษาป่าตรงนี้ให้มันคง ทนถาวรแล้วเราไปใช้สารเคมีมากคิดว่าคนทั้งสองอำเภอนี้มีผลกระทบมาก ผลจากการรวมแรงรวมใจกันของสมาชิกในกลุ่ม สิ่งที่เกิดขึ้นอย่างรูปธรรม ประปาภูเขาของหมู่บ้าน และป่าชุมชนของหมู่บ้าน และสิ่งที่คนในชุมชน ภูมิใจมากที่สุดคือ ความภาคภูมิใจที่สามารถดูแลจัดการป่าชุมชนและป่าต้นน้ำ รวมไปถึงการทำโครงการปลูกป่าเสริมเป็นประจำและทุกปี

ครูดารานี หมัดหลี ประธานกลุ่มสตรีก้าวหน้า ม.6 ต.เขาพระ เป็นผู้ริเริ่มทำแนวคิดที่สร้างงานจากวัตถุดิบที่ได้จากธรรมชาติมาแปรรูปออกมาเป็นผลิตภัณฑ์หลากหลายชนิด รวมถึงการนำเถาสะบ้า ซึ่งจะขึ้นอยู่ตามป่าในสวนทำเป็นทำเป็นยาสระผมเหมือนเช่นครั้งหนึ่งคนโบราณเคยนำมาใช้เป็นยาสระผมเป็นประจำ ยาสระผมย่านสะบ้าที่กลุ่มผลิตอยู่นั้นมียอดสั่งซื้อปีหนึ่งหลายหมื่นบาททำให้สมาชิกมีคุณภาพที่ดี และยังสร้างความเข้มแข็งกับสมาชิกชุมชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ

ครูสัน เส้นหลี สมาชิกกลุ่มชาวสวนที่มีแนวคิดที่พยายามลดต้นทุนการผลิตในแปลงของตนเองโดยอาศัยความรู้และภูมิปัญญาทางด้านการขยายพันธุ์ไม้ อาทิ การทาบกิ่ง การติดตา การเสียบยอด ฯลฯ ประกอบกับเป็นบุคคลที่ชอบสรรหาและคัดเลือกสายพันธุ์ไม้ผลชนิดต่าง ๆ มาปลูกไว้ในแปลง อาทิ ทูเรียน ลองกอง จำปาตะ ไม้ไผ่ ผ่านการขยายพันธุ์โดยวิธีการของตนเอง ทำให้สวนของครูสันมีผลผลิตตลอดปี สร้างความหลากหลายภายในสวนทำให้พื้นดินมีความชุ่มชื้น และเกื้อกูลต่อระบบนิเวศ

ปัจจุบันนอกจากใช้ความรู้ขยายพันธุ์ไม้เพื่อเสริมรายได้ให้ครอบครัวแล้ว บางครั้งครูสันต้องสละเวลาเพื่อให้ความรู้กับกลุ่ม บุคคลต่าง ๆ ที่เข้ามาเรียนรู้ ตลอดจนเยาวชนและเด็กนักเรียนในพื้นที่ป่าต้นน้ำ

ครูอภิรักษ์ หมัดหลี การสร้างชุมชนเกษตรกรรมให้เป็นชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนจริง ๆ นั้นต้องเริ่มจากการคนต้องสนใจสุขภาพของตนเองก่อน ไม่ใช่บอกเพื่อนว่าทำเกษตรกรรมยั่งยืน เน้นที่ความหลากหลาย แต่ยังใช้สารเคมีอยู่ผลกระทบจากระบบเกษตรเชิงเดี่ยวที่เข้ามาส่งเสริมให้คนในชุมชนพื้นที่ต้องทำเพื่อส่งตลาดนั้น ทำให้เวลาน้อยลงลดน้อยลง ต้นทุนการผลิตสูง ทำงานหนักมากขึ้น และที่สำคัญการใช้สารเคมีก็เพิ่มขึ้น เพราะต้องเพิ่มปริมาณผลผลิต ผลผลิตต้องมาตรฐานซึ่งเป็นแนวคิดที่ไม่ได้สนับสนุนให้ชาวบ้านเราอยู่อย่างพอเพียง การเกษตรที่ผ่านการ

สนับสนุนจากภาครัฐ โดยเฉพาะเกษตรเชิงเดี่ยวต้องทำให้ชาวบ้านต้องใช้สารเคมีในปริมาณที่มาก และสำคัญหนึ่งสิ่งก็เกิดขึ้นกับชาวบ้าน

ตลอดระยะเวลาเกือบ 10 ปี ที่ไม่ใช้สารเคมีเลยในแปลงในสวนไม้ผลและพวยขาม เผยแพร่การทำน้ำหมักชีวภาพโดยใช้วัตถุดิบที่มีอยู่ในชุมชน อาทิ เปลือกผลไม้ต่างมาทำเป็นน้ำหมักชีวภาพแทนการใช้สารเคมีในสวน

ครูถิ่น เพชรมาศ จากประสบการณ์ชีวิตที่หาอยู่หากินอยู่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระนันทนานกว่า 40 กว่าปี อาชีพก็เกษตรกรรมแต่สิ่งที่ได้จากป่าต้นน้ำและสร้างรายได้เสริมปีละครั้งก็คือ น้ำผึ้งรวง ในอดีตป่าต้นน้ำเขาพระเป็นแหล่งน้ำผึ้งรวงเพราะป่าสมบูรณ์ สารเคมีน้อยแต่ก็ยังไม่พอมิให้เก็บทุกปีถึงปริมาณไม่มากเหมือนแต่ก่อน แต่ถ้าถามเรื่องผึ้งกับป่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร ครูถิ่น กล่าวว่า ประการแรก จำนวนหรือปริมาณของรัง (ยวน) เป็นการแสดงถึงความสมบูรณ์หรือไม่สมบูรณ์ของป่า ประการที่สอง ความเชื่อและพิธีกรรมหรือกระบวนการต่างๆ ในการจับผึ้ง มันแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า หรือคนกับธรรมชาติ ประการที่สาม น้ำผึ้งรวงมีความสำคัญในเรื่องของยาสมุนไพร ต้องพูดให้ถึงคุณค่าแต่ไม่ใช่แค่มูลค่าอย่างเดียวปัจจุบันก็พยายามเผยแพร่ให้ความรู้กับคนที่สนใจและเยาวชนที่เข้ามาเรียนรู้ในรูปแบบของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสัมผัสของจริง ส่วนมากก็จะเป็นกลุ่มคนและกลุ่มเยาวชนที่มีความสนใจในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรที่ผ่านมา

(ครูสา) นาย สกุลชัย แซ่ห่อ่ง ผู้ริเริ่มแนวคิดการปลูกป่าหลังบ้านจากประสบการณ์ทำงานเป็นลูกจ้างของภาครัฐของกรมป่าไม้ เห็นระบบความสลับซับซ้อนประกอบกับเรื่องผลประโยชน์ทำให้เกิดการช่วยเหลือกันระหว่างเจ้าหน้าที่กับนายทุนในท้องถิ่นทำให้การปลูกป่า ทรัพยากรจำเป็นต้องเป็นไปตามวิถีของนายทุน เมื่อคิดที่จะทำงานอย่างจริงจังแล้วต้องคอยคำถามอยู่ตลอดก็เลยต้องทำตัว “ลอยช้อนตามเปือก” นายเห็นอย่างไรเราก็ต้องเห็นอย่างนั้น แต่แนวคิดของครูสา ยังไม่หมดหวัง เมื่อทำงานไม่ได้ก็ต้องมาทำที่บ้านให้ได้ และจากประสบการณ์ที่ผ่านการทำวิจัยพืชสมุนไพรท้องถิ่นแล้ว ประกอบกับตนเองมีความสนใจเรื่องไม้หอม (ไม้กฤษณา) เป็นทุนเดิม แนวคิดที่จะนำไม้หอม (ไม้กฤษณา) มาปลูกร่วมกับไม้ผลที่อยู่หลังบ้านก็เริ่มขึ้น ตอนแรกก็เริ่มเพาะเมล็ดกฤษณาและไปหาต้นกล้าบนป่าเขาในพื้นที่ป่าต้นน้ำมาขยายพันธุ์ ส่วนหนึ่งใช้จำหน่ายเพื่อเป็นรายได้เสริม อีกส่วนหนึ่งไว้ปลูกและแจกจ่ายสมาชิกและกลุ่มองค์กรในชุมชนจะปลูกป่า เพียงระยะเวลาไม่กี่ปีแนวคิดนี้ก็ถูกขยายเข้าไปในเขตองค์กรหรือคนที่สนใจในพื้นที่ป่าต้นน้ำอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในกลุ่มหรือเครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ ปัจจุบันนี้

ครูสาทิได้ตั้งชมรมภคณาขึ้นมาโดยมีสมาชิกตั้งแต่ป่าต้นน้ำเขาพระไปจนถึงบางพื้นที่ในจังหวัดสตูล (แถวอำเภอควนกาหลง) และเป็นที่ยอมสละเวลาให้ความรู้กับกลุ่มเยาวชนและคนที่สนใจอยู่ตลอด

หมอมชม ทวีมาตย์ หมอที่บ้านประมาทหมอบีบ นวด และเป็นผู้รู้เรื่องยาสมุนไพร ความรู้เหล่านี้ถูกสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ หมอมชมเป็นหมอบ้านที่ชาวบ้านในชุมชนบ้านคอกช้างรู้จักและยอมรับกันทั่วไป สำหรับการเรียนรู้ได้มีโอกาสเรียนรู้จากการช่วยเหลือพ่อในการเก็บยาและจากการสังเกต จากการแนะนำของพ่อถึงตัวอย่างบางตัว แต่แกก็ยังไม่เคยคิดเป็นหมอ และพอก็ไม่บังคับและไม่ได้ตั้งใจให้แกเป็นหมอ แกจึงใช้ชีวิตปกติจนกระทั่งได้มาบวชความคิดของพระภิกษุในสมัยก่อนก็คืออยากจะมีบทบาทในการช่วยเหลือชาวบ้านประกอบกับได้เห็นคนเจ็บป่วยอยู่บ่อย ๆ จึงคิดว่าจะใช้วิชาช่วยเหลือชาวบ้านจึงเริ่มทบทวนความรู้และศึกษาเพิ่มเติมชีวิตความเห็นหมอบ้านเริ่มเกิดขึ้น

ปัจจุบันนอกจากจะรักษาชาวบ้านโดยไม่คิดค่าตอบแทนแล้วแต่น้ำใจหมอมชมยังเสียสละเวลารวมกลุ่มทำงานกลุ่มป่าชุมชนบ้านคอกช้าง และเครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ โดยเป็นคนให้ความรู้เรื่องสมุนไพรให้สมาชิกกลุ่ม และเยาวชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำ

นางสาวเราะห์ เส้นหลิะ แกนนำกลุ่มจักสาน กล่าวว่า การจักสาน การสานฝาเป็นความรู้และภูมิปัญญาได้รับการสืบทอดจากมารดาเมื่อตอนสมัยเด็ก เริ่มหัดจากการสานเสื่อ (สานสาด) ซึ่งเริ่มสานจากใบเตยและกระจูด จนกระทั่งแต่งงานได้แฟนแล้วมาอยู่ที่เขาพระเห็นว่ามีไม้ไผ่มาก โดยเฉพาะไม้ไผ่มันก็เริ่มหัดสานฝาโดยรับประยุกต์ใช้จากความรู้เดิมประกอบกันไปศึกษาเรียนรู้เพิ่มเติมมา ต่อมาก็ได้รวมกลุ่มสตรีที่อยู่บ้านในหมู่บ้านมารวมกลุ่มกัน โดยมีแนวคิดการหารายได้เสริมในครอบครัวด้วยการหาวัตถุดิบที่มีอยู่ในขณะนั้นก็คือไม้ไผ่มาแปรรูปเป็นงานของกลุ่ม

ปัจจุบันนอกจากการทำงานรวมจักสาน (สานฝา) แล้วทางกลุ่มก็เข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำกับชุมชนในพื้นที่ต้นน้ำพร้อมกับสละเวลาไปหาความรู้กับทางโรงเรียนที่ติดต่อให้เป็นวิทยากรสอนเด็กนักเรียน (ที่โรงเรียนบ้านเขาพระ) และกลุ่มเยาวชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ

จากการพัฒนาเศรษฐกิจที่มีฐานคิดเดียวคือ รายได้และการบริโภค ระบบสังคมโดยรวมก็มีทิศทางการพัฒนาแบบเดียวตลอด 40 ปี นั่นคือการพัฒนาที่มาจากศูนย์กลางอำนาจเป็นการสั่งจากเบื้องบนลงล่าง (Top down – vertical) เป็นการคิดแนวเดียวแบบเดียว แบบที่ทำให้คนเห็นภูมิปัญญาดั้งเดิมเป็นเรื่องที่ล้าสมัยสอนให้คนเรียนสูง ๆ เพื่อชีวิตจะได้สบายทำให้คนเห็นการ

ทำงานเป็นทุกข์ เป็น “การหลงโทษ” เป็นเรื่องของชาวไร่ชาวนาชาวสวนที่ไม่รู้ศาสตร์ศาสตร์ การพัฒนาแบบนี้ทำให้เราละทิ้งความรู้ภูมิปัญญาแห่งการพึ่งตนเอง พึ่งพาอาศัยกันเองและพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ ความรู้ภูมิปัญญา นอกจากเป็นความรู้ในการทำมาหากินแล้วยังมีมิติความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างเต็มเปี่ยมเป็นระบบคุณค่าที่ทำให้คนอยู่รวมกันเป็นชุมชนเป็นกลุ่มและเป็นองค์กรอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูลกัน ไม่ใช่เป็นนายที่จะจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติอย่างไรก็ได้

จากผลการพัฒนาในช่วง 40 ปีที่ผ่านมาพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ อาทิ การทำเหมืองแร่ การสัมปทานป่าให้กับนายทุน การสนับสนุนให้ชุมชนทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวทำให้ความสัมพันธ์กับธรรมชาติถูกเปลี่ยนจากการพึ่งพาอาศัยกันมาเป็นการเอาทรัพยากรไปขายกินเกือบหมด ที่เหลือก็เสื่อมโทรมเพราะการขุดรีดเอาจนแทบไม่เหลือร่องรอยของความสมบูรณ์แห่งอดีต ความสัมพันธ์ในครอบครัวในชุมชนก็เสื่อมถอยเนื่องจากเพราะต่างคนต่างดิ้นรหาปัจจัยเพื่อยังชีพเอาตัวรอด โดยเฉพาะจะหาทางออกจากปัญหาหนี้สินที่มีกันเกือบทุกครัวเรือนทำให้คนต้องสูญเสียความสามารถในการจัดการชีวิตของตัวเอง ต้องพึ่งพาคนอื่นกลายเป็นระบบอุปถัมภ์โดยผู้มีอำนาจเหนือกว่าทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นผู้อุปถัมภ์ใหม่ เมื่อเกือบ 20 ปีที่ผ่านมาคนที่ทวนกระแสทำมาหากินแบบพึ่งพาตนเองเหล่านี้มักถูกคนทั่วไปเรียกว่า “คนขัดขวางความเจริญ” วันนี้หลายคนได้รับการยอมรับและเป็นครูภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์การพึ่งพาตนเองและพึ่งพากันเองแห่งอดีตปรับให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป

2. ข้อมูลองค์ความรู้ในภูมิปัญญาท้องถิ่น

1. ภูมิปัญญาด้านเกษตรธาตุ 4 ของปะหรน หมัดหลี่

ปะหรน หมัดหลี่ เริ่มทำสวนไม้ผลบนพื้นที่ 10 ไร่ ในขณะที่ต้องรับผิดชอบดูแลบุตรธิดาถึง 11 คน จึงต้องคิดหาวิธีเพื่อให้มีรายได้มาเลี้ยงครอบครัวอย่างเพียงพอ การปลูกพืชชนิดเดียวกันให้เต็มพื้นที่ ในปีหนึ่งก็จะเก็บผลได้เพียงครั้งเดียวเฉพาะฤดูกาลเท่านั้น เขาจึงหาวิธีปลูกไม้ผลที่ให้ผลไม้พร้อมกันสามารถเก็บเกี่ยวผลได้ตลอดปีทำให้มีรายได้ไม่ขาดตอน ในระหว่างที่สวนยางไม่ให้ผลผลิตเขาจึงแก้ปัญหาเฉพาะหน้าด้วยการปลูกพืชที่ให้ผลในช่วงระยะสั้น เช่น กล้วย สับปะรด พริก เป็นต้น จากความคิดดังกล่าวจึงทำให้ ปะหรน หมัดหลี่ ตัดสินใจปลูกไม้ผลหลายชนิดในพื้นที่เกษตรของเขาแทนการปลูกไม้ผลเพียงอย่างเดียว

เกษตรของ ปะหรน หมัดหลี่ ส่วนหนึ่งจึงได้ประยุกต์จากวิธีการของแพทย์แผนโบราณโดยเชื่อว่าต้นไม้มียาธาตุ 4 อยู่ในตัวมากน้อยต่างกันอันเป็นแนวทางหนึ่งในการจัดการเกษตรใน

ลักษณะปลูกพืชหลายชนิดรวมกันจึงได้ดำเนินการทำสวนเกษตรจนประสบผลสำเร็จ และได้ขยายพื้นที่ทำการเกษตรออกไปอีกมากมาย

ปิยะหรณ หมัดหลิ มีแนวคิดเกี่ยวกับระบบธาตุ 4 ในการเปรียบเทียบกันระหว่างคนกับต้นไม้ว่ามีธาตุเหมือนกัน จึงสรุปได้ว่าต้นไม้แต่ละต้นแต่ละชนิดมีธาตุ 4 แตกต่างกัน จึงต้องพิสูจน์ถึงธาตุภายในต้นไม้ นั้น การพิสูจน์ว่าต้นไม้ชนิดใดมีธาตุอะไรมากน้อยก็โดยการทดลองนำมาเคี้ยวดู เมื่อตอนเริ่มเคี้ยวอาจจะรู้สึกฝาก อีกสักครู่จะมีรสหวาน และรสเผ็ดหรือร้อนก็เป็นธาตุไฟ ส่วนธาตุดินจะออกรสระหว่างรสจืดกับรสขม รสเปรี้ยวก็เป็นวิตามิน ตามธรรมชาติต้นไม้มีระบบธาตุเหมือนกับคน แต่ละต้นแต่ละชนิดมีธาตุ 4 มากน้อยไม่เท่ากัน การชิมรสต้นไม้ต้องเอาทุกส่วนมาชิมดูตั้งแต่ใบ ราก เปลือก ลำต้น หรือเนื้อไม้ ผลไม้ซึ่งตามหลักการแพทย์แผนไทยเรียกว่า พืชทั้ง 5 เมื่อชิมดูแล้วได้รสใดมากก็ถือเอาธาตุนั้นเป็นหลัก ในการปลูกต้นไม้จึงต้องมีหลักว่าธาตุเหมือนกันปลูกลงด้วยกันไม่ได้ เช่น ธาตุไฟกับธาตุน้ำมาปลูกด้วยกันก็จะได้ผล ต้องให้มีธาตุไฟมากก็จะปลูกร่วมกับต้นไม้ที่มีธาตุน้ำมากและต้องคิดต่อไปถึงการให้ดอกออกผล ระดับความสูงต่ำของต้นไม้ด้วย

การให้ดอกออกผลของพืชแต่ละชนิดแตกต่างกัน หากไม้ผลใดที่ให้ดอกผลตามกิ่งตามต้นแสดงว่าไม้ผลชนิดนั้นต้องการแสงแดดน้อยสามารถนำมาปลูกร่วมกับพืชต้นอื่นได้ในที่ร่ม ต้นไม้บางชนิด เช่น มะม่วง สะตอ จะออกผลที่ปลายยอด ถ้าปลูกให้แน่นหรือชิดกันเกินไปก็จะทำให้ปลายกิ่งชิดกันให้ผลผลิตน้อย ส่วนทุเรียน จำปาตะ ให้ผลตามกิ่งตามลำต้น ก็ปลูกร่วมกับสะตอได้เนื่องจากสะตอขึ้นสูงให้ผลผลิตบริเวณปลายกิ่ง เป็นต้น และปลูกพืชประเภทกล้วย ซึ่งเป็นธาตุน้ำเสริมลงไปก็จะให้ผลดียิ่งขึ้น การปลูกโดยคำนึงถึงการให้ดอกผลของพืช และระบบธาตุจะต้องคำนึงถึงระบบการหมุนเวียน การพึ่งพาซึ่งกันและกันของธาตุเป็นสำคัญ ต้องดูในเบื้องต้นว่าต้นไม้ของ ปิยะหรณ จะเน้นที่ระบบความสำคัญของธาตุที่สามารถเข้ากันได้เป็นพื้นฐาน ต้นไม้ที่มีธาตุเหมือนกันจะส่งผลในทางลบ ขาดความสมดุลต่อกันและต้นไม้ที่มีธาตุต่างกันจะเอื้อสนับสนุนต่อกัน และคำนึงถึงระบบความสูงต่ำของพืชและการผลิตดอกออกผลของพืชแต่ละชนิดประกอบด้วย จะทำให้ส่งผลในด้านการพึ่งพาซึ่งกันและกัน เช่น พืชประเภทธาตุน้ำเป็นธาตุเย็นจะช่วยปกคลุมดินให้มีความชุ่มชื้นมีการไหลเวียนของธาตุด้วย ซึ่งจะเอื้อประโยชน์ให้กับพืชที่มีธาตุไฟ ยางพารา เป็นพืชที่มีธาตุไฟมากและขึ้นสูงก็ปลูกกล้วยเสริมให้อยู่ระหว่างก็จะได้ผลดี สะตอ ทุเรียน เป็นพืชที่ขึ้นสูง มีธาตุน้ำมากก็ปลูกร่วมกับพืชประเภทกลางสาด ลองกอง ซึ่งมีธาตุลมมากและเป็นพืชขนาดกลางออกดอกตามลำต้นตามกิ่ง เป็นต้น

การเรียนรู้

จากการศึกษาของปิะหรณ หมดหลี พบว่า พืชและสัตว์ตามธรรมชาติต่างก็มีชีวิตพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดความสมดุลของธรรมชาติอีกด้วย ต้นไม้ทุกต้นก็อยากมีชีวิตอยู่เช่นเดียวกับคน แต่เคลื่อนไหวไม่ได้เท่านั้น จึงต้องแตกหน่อออกรากพึ่งพาธาตุอาหารในดิน พึ่งพาดินไม้อื่นที่อยู่ใกล้เคียง พืชชนิดเถาจะเลื้อยพันไม้ยืนต้น พืชที่ต้องการแสงแดดน้อยก็จะอยู่ใต้ร่มเงาดินไม้อื่น เป็นต้น

ตาราง ตัวอย่างไม้ผลที่ปลูกในสวนเกษตร และระดับของธาตุตามแนวคิดของ ปิะหรณ หมดหลี

ชื่อต้นไม้	ขนาดของไม้ผล			บริเวณให้ดอกผล		ระดับของธาตุ			
	สูง	กลาง	ต่ำ	ลำต้น/ ปลายกิ่ง	ปลายกิ่ง/ ปลายยอด	ธาตุ ดิน	ธาตุ น้ำ	ธาตุ ลม	ธาตุ ไฟ
ทุเรียน	/			/		4	3	2	1
สะตอ	/				/	4	3	2	1
เหียง	/				/	4	3	2	1
มะม่วง	/				/	3	4	2	2
มะกูด	/				/	4	4	2	2
ชมพู		/		/	/	4	4	3	1
เนียง	/				/	3	3	2	1
มะขาม	/				/	4	4	1	2
มะพร้าว	/			/		4	3	2	1
กระท้อน	/				/	4	3	2	1
จำปาคะ		/		/		3	3	2	1
ขนุน		/		/		3	3	2	1
มังคุด			/		/	4	3	1	1
ลางสาด		/		/		3	3	4	1
ลองกอง		/		/		3	3	4	1
ละมุด			/		/	4	4	2	2
มะนาว			/		/	2	2	4	3

ชื่อต้นไม้	ขนาดของไม้ผล			บริเวณให้ดอกผล		ระดับของธาตุ			
	สูง	กลาง	ต่ำ	ลำต้น/ ปลายกิ่ง	ปลายกิ่ง/ ปลายยอด	ธาตุ ดิน	ธาตุ น้ำ	ธาตุ ลม	ธาตุ ไฟ
มะปริง		/		/	/	3	4	2	1
มะปราง		/		/	/	3	4	2	1
มะไฟ/ ละไม		/		/		4	3	2	1
เงาะ			/		/	3	4	2	1
กล้วย			/	/		3	4	1	1
มะละกอ			/	/		3	4	1	1

หมายเหตุ ระดับความมากน้อยของธาตุ

- 4 หมายถึง มีมากที่สุด 3 หมายถึง มีค่อนข้างมาก
2 หมายถึง มีปานกลาง 1 หมายถึง มีค่อนข้างน้อย

2. ภูมิปัญญาด้านการทำน้ำหมักชีวภาพ (Enzyme Ionic plasma)
ของคุณอนันต์ หมัดหลี่

คือ ของเหลวสีน้ำตาลที่มีทั้งจุลินทรีย์และสารอินทรีย์ที่เป็นประโยชน์ต่อการเพาะปลูก
สามารถทำได้ทุกครัวเรือน นำผลไม้หรือพืชผักและเศษอาหารมาหมักกับน้ำตาลทรายแดง
น้ำตาลอ้อยหรือกากน้ำตาลหมัก 15 วัน – เดือน (ยิ่งนานยิ่งดี) ก็จะได้น้ำหมักที่มีจุลินทรีย์ซึ่ง
สามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น การเกษตร ทำปุ๋ย รดน้ำต้นไม้ ขำระล้างคาบสกปรก ซักผ้า
ดับกลิ่นเหม็นในห้องน้ำ

สูตรอาหารสัตว์ (วัว)

วัสดุ

1. ใบหนาด 5 กิโลกรัม
2. เกลือ ½ กิโลกรัม
3. น้ำหมักชีวภาพ (จากสูตรใดก็ได้ที่มีขายอยู่ตามท้องตลาดหรือผลิตขึ้นเอง)
4. น้ำตาล 1 กิโลกรัม
5. น้ำ 20 ลิตร

วิธีทำ

หั่นใบขนาดเป็นชิ้นเล็ก ๆ ประมาณ 2 เซนติเมตร ผสมให้เคล้ากันกับน้ำตาล เกลือ หลังจากนั้นนำไปผสมกับน้ำชีวภาพที่เตรียมไว้แล้วนำไปหมักไว้ในถัง ความจุประมาณ 20 ลิตร หมักไว้ประมาณ 1 เดือน นำมาใช้ได้

ข้อควรระวัง เก็บไว้ในที่ร่ม อย่าให้ถูกแสงแดด ถูกฝน

3. ภูมิปัญญาด้านการขยายพันธุ์ไม้ของครูสัน เส้นหลิះ

ครูสัน เส้นหลิះ ปัจจุบันมีอายุ 52 ปี อยู่บ้านเลขที่ 156 หมู่ที่ 10 บ้านเขาสอยดาว ตำบลเขาพระ เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แล้วตัดสินใจออกมาช่วยพ่อแม่ทำนา ทำไร่ ตอนเป็นเด็ก ครูสันเป็นนักเรียนที่เรียนเก่งติดอันดับ 1 ใน 3 ตลอด ครูประจำชั้นพยายามพูดให้เรียนต่อ แต่ครูสันเป็นคนชอบสนุกและมีภาระที่ต้องช่วยเหลือครอบครัวก็เลยตัดสินใจไม่เรียนต่อ สมัยเด็กครูสันและครอบครัวอาศัยอยู่ที่บ้านห้วยไทย ตำบลห้วยปาน อำเภอควนเนียง จนกระทั่งอายุ 24 ปี จึงตัดสินใจแต่งงานกับนางซาเวาะห์ ต่อมาในปี.ศ.2520 จึงย้ายครอบครัวมาอยู่ที่ตำบลเขาพระซึ่งเป็นที่ดินที่พ่อแม่ทางฝ่ายภรรยามอบให้ การย้ายเข้ามาอยู่ที่บ้านหน้าเขาสอยดาวนับว่าเป็นช่วงสำคัญของชีวิตและครอบครัว ได้ทำสวนทำไร่เดียวกันในละแวกเดียวกันที่นิยมปลูกไม้ผล คือทุเรียน จำปาดะ มังคุด ลองกอง และยาง

ท่ามกลางกระแสการสนับสนุนให้ชุมชนปลูกพืชเชิงเดี่ยวในช่วงนั้น ครูสันก็ได้แบ่งพื้นที่เพื่อปลูกยางพารา ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจและเป็นรายได้หลักของครอบครัวไว้ แต่ผลของการปลูกพืชเชิงเดี่ยวทำให้ครูสันต้องเพิ่มต้นทุนการผลิต ตั้งแต่ค่าไถ่ ค่าต้นกล้า ค่าปุ๋ย ค่ายาฉีดหญ้า ล้วนแล้วต้องใช้เงิน แต่ในสวนผลไม้มันครูสันพยายามทำให้เป็นเกษตรกรรมแบบผสมผสานเพื่อเลี้ยงครอบครัว ในแปลงเกษตรผสมผสานจะปลูกตั้งแต่ผักต่าง ๆ ไม้ผล และไม่ใช้สอย ซึ่งสามารถเก็บผลผลิตได้ตลอดปี โดยคำนึงถึงการใช้ประโยชน์จากที่ดินและพยายามที่จะลดต้นทุนการผลิตทุกด้าน โดยอาศัยความรู้ในการขยายพันธุ์ไม้ การทำปุ๋ยหมักธรรมชาติ

จากการที่ต้องเลี้ยงดูครอบครัวครูสัน อาศัยความรู้ด้านการขยายพันธุ์ไม้ที่ตนเองได้ศึกษาเรียนรู้จากคนเฒ่าคนแก่และพี่ชาย ในตอนแรกขยายพันธุ์ไม้เพื่อปลูกไว้ในสวนของตนเอง แต่พอมาระยะหลังสามารถขยายพันธุ์ไม้ได้หลายแบบ อาทิ การติดตา การเสียบยอด การปักชำ ฯลฯ จนเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน นอกจากจะทำเพื่อจำหน่ายแล้วปัจจุบันครูสันจะเผยแพร่ความรู้เรื่องการขยายพันธุ์ไม้แบบต่าง ๆ กับเพื่อน ๆ ในชุมชนและเยาวชนที่สนใจ

การเรียนรู้

ในขณะที่ใครต่อใครโจมตีว่าการทำเกษตรผสมผสานว่ามันไม่สามารถทำรายได้เป็นกอบเป็นกำ แต่ครูสันก็ยังคงปลูกต่อไปพร้อมทั้งขยายพื้นที่ปลูกเพิ่มขึ้น แม้กระทั่งในสวนยางก็ย้งนำผลไม้และไม่ไผ่ปลูกร่วมกับยาง โดยนำพันธุ์ไม้ที่ได้จากการขยายพันธุ์โดยตนเองไปปลูกไว้

จากการที่ครูสันเป็นผู้ไม่หยุดนิ่งคิดที่จะหาความรู้ พยายามเรียนรู้และศึกษาจากผู้รู้ โดยนำคำสอนและวิธีการต่าง ๆ ในการขยายพันธุ์ไม้มาฝึกปฏิบัติและลองผิดลองถูกจนเกิดทักษะความชำนาญขึ้น ครูสันเล่าว่ากรณีการปักชำคนเฒ่าบอกว่า เวลาตัดกิ่งไม้อย่าให้ตัดเกินสามข้อหรือสามตา และให้ใกล้ใบเล็กน้อย เพราะต้นไม้ใช้ใบในการหาอาหาร (สังเคราะห์แสง) แล้วก็ตัดที่โคนกิ่งชำเพื่อให้รากงอกเร็ว ส่วนการขยายพันธุ์แบบติดตานั้นจำคำพูดของพี่ชายที่พูดว่า “ลอกเปลือกต้นไผ่ออก (ต้นกล้า) แล้วตัดตาที่เราต้องการจากด้านนี้ (ต้นพันธุ์ที่ต้องการ) แล้วติดไว้ปิดไว้ด้วยเชือกฟางหรือพลาสติกใสก็เสร็จ” อย่าให้ถูกน้ำเพราะจะทำให้เน่าเปื่อย แม้กระทั่งการเสียบยอดจะปลูกต้นกล้าไว้ในหลุมโดยไม่ต้องใส่เพาะชำ เพราะจะทำให้เจริญเติบโตช้า ปลูกไว้ประมาณ 2-3 ต้น เพื่อเลือกไว้แล้วค่อยขยายพันธุ์ดีมาเสียบไว้

จากวิธีการเรียนรู้เหล่านี้ปัจจุบันครูสันสามารถถ่ายทอดความรู้วิธีการขยายพันธุ์ไม้ให้กับเพื่อนสมาชิกชาวสวน เขาวชน และผู้สนใจพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ ตั้งแต่การขยายพันธุ์แบบปักชำติดตา เสียบยอด เสียบข้าง เมื่อมีความเชี่ยวชาญในการขยายพันธุ์แล้ว นอกจากสามารถจะทำเป็นอาชีพแล้วที่สำคัญเราสามารถนำความรู้เหล่านี้มาสร้างความหลากหลายภายในสวนของตนเองได้ด้วย

การถ่ายทอดความรู้

การถ่ายทอดความรู้ที่ครูสันที่ผ่านมาใช้แปลงเพาะชำในสวนเป็นสถานที่ถ่ายทอด ได้แก่ เขาวชนและผู้สนใจทั่วไปและบางครั้งที่เป็นเป็นวิทยากรให้กับโรงเรียนในพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ

เนื้อหาการถ่ายทอดความรู้

- ความรู้เรื่องเกษตรกรรมยั่งยืน
- การขยายพันธุ์ไม้
- การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (ป่าต้นน้ำ)

วิธีการถ่ายทอดความรู้

ครูझे ได้จัดกิจกรรมการถ่ายทอด

1. การบรรยายในพื้นที่
2. การถ่ายทอดประสบการณ์ผ่านการฝึกปฏิบัติ การแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน
4. ภูมิปัญญาด้านการจัดการป่าชุมชน (การจัดการทรัพยากร) ของครูझे นวลแก้ว

ครูझे นวลแก้ว ปัจจุบันอายุ 53 ปี อยู่บ้านเลขที่ - หมู่ที่ 5 บ้านคอกช้าง ต.เขาพระ เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แล้วได้ออกมาช่วยพ่อแม่ทำนา ทำสวน ครอบครัวยุคของครูझेดั้งเดิมเป็นชาวพัทลุง และอายุ 18 ปี ก็ได้เข้าร่วมกับกระบวนการปฏิบัติในยุค 14 ตุลาคม อยู่ประมาณเกือบ 10 ปี จนกระทั่งแต่งงาน และได้ออกจากป่ามาตั้งครอบครัวอยู่ที่บ้านคอกช้าง ตำบลเขาพระ จากประสบการณ์ที่อยู่ร่วมกับองค์การนักศึกษาในยุค 14 ตุลา ครูझेได้เรียนรู้กระบวนการในการจัดองค์กร การจัดการทรัพยากร และได้นำความรู้เหล่านั้นมาปรับประยุกต์ใช้ในชุมชนบ้านคอกช้าง โดยเริ่มจากการเชิญชวนชาวบ้านจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาในช่วงปี พ.ศ. 2532 จากแนวคิดที่ว่า "ก่อนที่จะขอความช่วยเหลือจากคนอื่นเราจะต้องพัฒนาจากตนเองก่อน" และจากความเชื่อที่ว่า การพัฒนาชุมชนที่แท้จริงต้องเริ่มมาจากกระบวนการคิดจากรากฐานของชุมชนก็คือ ชาวบ้านที่อยู่ชุมชนไม่ใช่การสั่งการหรือคิดมาจากเบื้องบน เมื่อชุมชนสามารถรวมคนรวมกลุ่มกันได้ กระบวนการเรียนรู้ผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนความคิด ทิศทางการพัฒนาชุมชนก็เริ่มชัดเจนขึ้น จากกลุ่มออมทรัพย์เล็ก ๆ ในชุมชนที่คิดมาจากรากฐานการฝากเงินฝัจะ ปัจจุบันพัฒนาไปจนถึงการจัดสวัสดิการให้กับสมาชิกกลุ่มในด้านการรักษาพยาบาล เงินสมทบฌาปนกิจศพ และกองทุนช่วยเหลือเด็กด้อยโอกาสทุกวันที่ 5 ของเดือนสมาชิกก็จะนำฝากเงิน ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างความสัมพันธ์ ความมั่นคงกันในชุมชนแล้วการก่อเกิดตลาดนัดเป็นตลาดที่เปิดให้สมาชิกนำสินค้ามาแลกเปลี่ยนและจำหน่ายในทุกวันที่ 5 ของทุกเดือน

บทบาทของครูझे นวลแก้ว ในการเป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชนเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนบ้านคอกช้าง และชุมชนข้างเคียง ต่อมาในช่วงปีพ.ศ.2539 ชุมชนได้ประสบกับวิกฤตการขาดน้ำอุปโภคและบริโภค ชาวบ้านในชุมชนต้องเดินไปเอาน้ำเพื่อบริโภคเป็นระยะทางประมาณ 2 กิโลเมตร จากปัญหาดังกล่าวทำให้ชุมชนต้องคิดถึงการจัดการทรัพยากร หรือคิดเรื่องการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ จากการที่ครูझेเป็นคนที่ยึดเรื่องการพัฒนาชุมชนโดยไม่หยุดนิ่งและดูตาย จับโอกาสที่จะรวมคนในการดูแลปกป้องทรัพยากรและจากความพยายามประสานกับเจ้าหน้าที่

หน่วยรักษาพันธุ์ทำมะปรางและหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ประกอบกับฐานชุมชนที่เข้มแข็ง จนกระทั่งชุมชนสามารถเข้าไปดูแลจัดการป่าชุมชนแห่งแรกได้คือป่าชุมชนในเขตรักษาพันธุ์ เทือกเขาบรรทัดและจากประสบการณ์การทำงานร่วมกับรัฐ ชุมชนทำหน้าที่ดูแลป่าได้อย่างเดียว และไม่สามารถที่จะจัดการหรือใช้ประโยชน์จากป่านี้ได้เลย

จากบทเรียนดังกล่าวทำให้ครูไช้ นวลแก้ว ได้ข้อคิดว่า ฉะนั้นชุมชนจะต้องสร้างป่าขึ้นมา ซึ่งเป็นป่าที่คนในชุมชนสามารถดูแล จัดการ และใช้ประโยชน์ได้ และแนวคิดนี้ก็ได้นำเสนอในกลุ่มองค์กร และชาวบ้านก็มีข้อตกลงร่วมกันในการที่จะสร้างป่าชุมชน เพื่อการอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำของชุมชนขึ้นมา โดยการระดมทุนในการจัดการซื้อที่ดินเพื่อปลูกป่าชุมชนขึ้นประมาณ 20 ไร่ และผลจากการพยายามของครูไช้และชาวบ้านคอกช้าง ปัจจุบันชุมชนสามารถดูแลจัดการป่าชุมชนได้ถึง 3 ป่า

1. ป่าชุมชนในเขตรักษาพันธุ์เทือกเขาบรรทัด
2. ป่าชุมชนเพื่อการเรียนรู้
3. ป่าชุมชนเพื่อการใช้ประโยชน์ในทางธุรกิจของชุมชน

และจากการที่ชุมชนได้รับธงราชกุฎีอาสาสมัครพิทักษ์ป่าและอีกหลาย ๆ รางวัล ทำให้ชุมชนภาคภูมิใจ แต่สำหรับครูไช้ นวลแก้ว ก็มีความภูมิใจในสิ่งที่ตนเองและชุมชนได้รับ แต่ถ้าจะให้ดีที่สุด ครูไช้กล่าวว่า “ทำอย่างไรที่จะทำให้ชุมชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระทั้งตำบลรักษาป่าได้อย่างยั่งยืน”

การถ่ายทอดความรู้

ผลจากการที่ครูไช้ นวลแก้ว เป็นผู้ที่ไม่ยอมหยุดนิ่งในการพัฒนาตนเองและชุมชน และเมื่อตนเองได้รู้แล้วก็นำไปถ่ายทอด ปัจจุบันที่ทำการกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการจัดสวัสดิการชุมชน และพื้นที่ป่าชุมชนมีผู้มาขอศึกษาไม่ได้ขาด ทั้งที่มาต่างถิ่นทั้งในชุมชนและนอกชุมชนมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ได้แก่

- เยาวชน
- นักเรียน นักศึกษา
- ประชาชนทั่วไป
- เครือข่าย อนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำเขาพระ

เนื้อหาการถ่ายทอดความรู้

- ชุดประสบการณ์การจัดการกลุ่มออมทรัพย์
- ชุดประสบการณ์การจัดการป่าชุมชน
- การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

วิธีการถ่ายทอดความรู้

- บรรยายในพื้นที่ในแต่ละเดือนจะมีผู้มาเยี่ยมชมเรียน หลายคณะและบางครั้งจะมีนักศึกษาภาคสนามมาอยู่ประจำที่บ้าน
- บรรยายและอภิปรายในการสัมมนาเป็นการรับเชิญให้เป็นวิทยากรบรรยายในโรงเรียนต่าง ๆ ในตำบลเขาพระ
- ถ่ายทอดประสบการณ์โดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันในเครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ ซึ่งเป็นองค์กรที่ครูไซ้ เป็นประธานเครือข่าย

5. ภูมิปัญญาด้านหัตถกรรมพื้นบ้าน (การจักสาน) ของครูซาเราะห์ เส้นหลิ

ครูซาเราะห์ เส้นหลิ อายุ 48 ปี บ้านเลขที่ 156 ตำบลเขาพระ เป็นชาวตำบลหัวปาม อำเภอควนเนียง โดยกำเนิดในช่วงปี 2520 ได้ย้ายเข้ามาอยู่บ้านหน้าเขาสอยดาว หลังจากแต่งงาน การย้ายเข้ามาอยู่ในที่ดินที่มีแต่ต้นไม้ไผ่ โดยเฉพาะไม้ไผ่มันจะมีมากแต่ในอดีตคนในชุมชนนำไม้ไผ่มาใช้ประโยชน์เฉพาะการทำคอกวัว คอกควาย ไม้ตากยาง (ราวผ้า, ตากยาง) ไม่ค่อยเห็นคุณค่าเท่าที่ควรมีการทำลายทิ้งเพื่อทำให้พื้นที่โล่งเตียนเหมาะแก่การทำสวนทำไร่ ในขณะที่นั้นประกอบกับชุมชนกำลังขยายตัวทางด้านประชากรจำเป็นต้องใช้พื้นที่ในการสร้างที่อยู่อาศัย

จากสถานการณ์ดังกล่าวทำให้ครูซาเราะห์ คิดถึงคุณค่าของไม้ไผ่อย่างน้อยสามารถที่จะจักสานมาเป็นเครือข่าย เครื่องใช้ ในครัวเรือนได้บ้าง พอตีญาติที่อยู่จังหวัดสตูลคนหนึ่งมาสั่งให้ครูซาเราะห์ช่วยสานแข่งให้หน่อยทำได้เท่าไรเขาเอาหมด (ราคาแข่งตอนนั้นตกลูกละ 5 บาท) จากความรู้เดิมที่พอจะรู้เรื่องการจักสานเล็กน้อย แต่ที่ถนัดตอนนั้นก็คือ การสานเสื่อกระจูด (จักสานเสื่อกระจูด) มาปรับประยุกต์พบกับแฟนพอจะรู้วิธีการทำแข่งก็เลยเรียนรู้ลองผิดลองถูกจนเกิดทักษะความชำนาญ และเป็นที่ยอมรับของลูกค้าขึ้นมา และการเริ่มเรียนรู้เรื่องการจักสานฝานังบ้านจากไม้ไผ่ก็เริ่มขึ้นด้วยการศึกษาจากผู้รู้ในชุมชนประกอบกับความขยันทำให้พัฒนาการเรียนรู้ของครูซาเราะห์ดีขึ้นเรื่อย ๆ จนสามารถจักสานฝานังได้

ในอดีตวิธีการแตกต่างกันคนแต่ละคนแก่ของเรา เขาใช้วิธีการฝ่าไม้ไผ่ด้วยขวาน ด้วยขวอน โดยใช้วิธีการต่อให้ไม้ไผ่แตกเป็นซี่ ๆ แล้วใช้แซงผ่าอีกครั้ง เพราะไม้ไผ่ในอดีตมีความหนาทุก ๆ ที่เป็นไม้มันเหมือนกัน ปัจจุบันนี้สะดวกมีเครื่องทุ่นแรงและอุปกรณ์พร้อม แต่ขาดไม้ไผ่ที่จะนำมาจักสาน

ในช่วงปี พ.ศ.2539 ครูซาเราะห์ได้เชิญชวนแม่บ้านที่อยู่ในชุมชนเดียวกันมารวมกลุ่ม โดยใช้ชื่อกลุ่มว่า กลุ่มจักสานไม้ไผ่และทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ที่ได้ศึกษาเรียนรู้แก่สมาชิกกลุ่ม จนเกิดทักษะความชำนาญ และสามารถรับงานที่กลุ่มรับผิดชอบแล้วเสร็จได้ทุกงาน กระบวนการถ่ายทอดความรู้ ครูซาเราะห์จะเริ่มให้สมาชิกรู้จักกับชนิดของไม้ไผ่ที่จะนำมาจักสานได้ดีคือไม้ไผ่มัน ไม้โพธิ์ แล้วสมาชิกก็เริ่มฝึกหัดจากการสานลายสามธรรมดา เมื่อเกิดความชำนาญในการจักสานก็พัฒนาสู่การสานลวดลายต่าง ๆ อาทิ ลายลูกแก้ว ลายปีกนก ลายลูกแก้วลายดอก เป็นต้น กระบวนการเรียนรู้เป็นไปอย่างสนุกสนาน เพราะทุกคนช่วยเหลือเกื้อกูลกันและมีความตั้งใจที่จะพัฒนางานจักสาน จนกระทั่งเป็นที่นิยมของคนในชุมชนและชุมชนข้างเคียง

นอกจากการถ่ายทอดผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนภายในกลุ่มแล้ว ครูซาเราะห์ยังต้องสละเวลาไปให้ความรู้แก่กลุ่มสภาเยาวชน นักเรียนในโรงเรียนบ้านเขาพระ และบุคคลทั่วไปที่สนใจ

เนื้อหาการถ่ายทอดความรู้

- ความรู้เรื่องไม้ไผ่
- ชุดประสบการณ์การจักสาน
- การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

วิธีการถ่ายทอดความรู้

- การบรรยาย
- ถ่ายทอดประสบการณ์ผ่านการฝึกปฏิบัติ และแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน

6. ภูมิปัญญาด้านการแปรรูปสมุนไพรย่านสะบ้าของครูดารณี หมัดหลี

ครูดารณี หมัดหลี ประธานกลุ่มสตรีก้าวหน้า อายุ 46 ปี อยู่บ้านเลขที่ 13/1 หมู่ 6 ต. เขาพระ จากประสบการณ์การทำงานเป็นผู้ช่วยพยาบาลอยู่ระยะหนึ่งได้เรียนรู้กระบวนการช่วยเหลือคนเจ็บคนไข้และการทำงานร่วมกันเป็นทีมเป็นคณะ แล้วได้ลาออกมาทำธุรกิจส่วนตัวอยู่พักหนึ่ง แล้วกลับมาอยู่กับครอบครัว การกลับมาครั้งนี้เป็นช่วงสำคัญของชีวิต เพราะได้มีบทบาทในการเป็นผู้นำในการพัฒนาอาชีพของสตรีในชุมชนพื้นที่ป่าต้นน้ำ โดยการสนับสนุนจาก

เครือข่ายอนุรักษ์ พื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ โดยนำเอาแนวคิดการแปรรูปสมุนไพรในท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์เพื่อลดค่าใช้จ่ายและเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว

การก่อกำเนิดกลุ่มสตรีก้าวหน้าในช่วงปีพ.ศ.2541 เป็นพลังสำคัญในการเปิดพื้นที่ให้กับผู้หญิงหรือหมู่บ้านในชุมชนได้ทำงานพัฒนาชุมชน โดยสามารถสร้างรูปธรรมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่น โดยเฉพาะการนำเอาภูมิปัญญาด้านการรักษาสุขภาพแบบสมุนไพร และครีมนวดผสมสมุนไพรย่านสะบ้า แชมพูสมุนไพรมะกรูด ครีมนวดสมุนไพรมะกรูด พิมเสนน้ำ ยาหม่องหัวไหล

เริ่มจากสมาชิกกลับไปศึกษาหรือสอบถามจากคนเฒ่า คนแก่ ในหมู่บ้านเพื่อหาข้อมูลการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการใช้ประโยชน์จากพันธุกรรมพืชสมุนไพรในท้องถิ่นแล้วนำความรู้หรือข้อมูลเหล่านั้นกลับมาทดลองทำกันในกลุ่ม สำหรับบทบาทของครูดารานีไม่ใช่แค่ผลักดันให้เกิดกลุ่มอย่างเดียว แต่จำเป็นที่จะต้องคำนึงถึงความยั่งยืนของกลุ่มด้วย เมื่อผลิตสินค้าออกมาแล้ว นอกจากจะเริ่มให้สมาชิกเป็นผู้ใช้แล้วต้องสามารถที่จะหาตลาดรองรับ และจากการที่เป็นคนที่ไม่เคยหยุดนิ่งครูดารานีสามารถสร้างรายได้ให้กับกลุ่ม โดยผ่านเครือข่ายทางสังคมที่ครูดารานีและกลุ่มสัมพันธ์อยู่จนเกิดกระแสการยอมรับของคนในชุมชนและชุมชนข้างเคียง

ย่านสะบ้า สมัยก่อนคนโบราณนำย่านสะบ้ามาสระผม ตั้งแต่เด็ก ๆ จนถึงคนเฒ่าคนแก่ และใช้ประกอบในพิธีกรรมทางศาสนา เช่น โขนผมบวชพระ วิธีใช้ก็คือ เมื่อโขนผมออกแล้วใช้ย่านสะบ้าสระผมเพื่อรักษาบาดแผลที่โดนมีดโกนบาด และยังใช้สำหรับคนที่เป็นกลากเกลื้อนเหา ฯลฯ ลักษณะของย่านสะบ้าเป็นเถาวัลย์ชอบขึ้นอยู่ตามต้นไม้ชนิดอื่นในพื้นที่ชุ่มน้ำ โดยนำเอาชวงปลายของเถาสะบ้าและปล่อยชวงล่างของเถาวัลย์ให้งอกขึ้นใหม่ โดยจะเอาทั้งต้นสำหรับสรรพคุณก็ทำให้ผมตกดำ เงามาม เป็นธรรมชาติ ลดอาการคันศีรษะ แผลชันตุ ผมร่วง เกิดเชื้อรังแค ป้องกันผมหงอกก่อนวัย กำจัดเหาทำให้ไซเหาสีบผอ เหมาะสำหรับคนที่ผมแห้งเสียแตกปลาย

จากการที่ครูดารานีและกลุ่มพยายามศึกษาเรียนรู้จนสามารถทำรายได้ให้กับครอบครัวอีกทางหนึ่ง ทางกลุ่มก็มีการเพาะขยายพันธุ์ย่านสะบ้าเพื่อปลูกทดแทนทุกปีเมื่อมีการปลูกป่าในชุมชน โดยร่วมกับเครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ

การถ่ายทอดความรู้

ครูดารานี หมัดหลี จะเป็นบุคคลที่ทางกลุ่มยกย่องให้เป็นวิทยากรในการให้ความรู้และใช้สถานที่กลุ่มเป็นสถานที่ถ่ายทอดแก่เยาวชน นักเรียนนักศึกษาและผู้สนใจทั่วไป

เนื้อหาการถ่ายทอด

- ความรู้เรื่องพันธุกรรมพืชสมุนไพรในท้องถิ่น
- กระบวนการจัดการกลุ่ม / การบริหารจัดการ
- การสาธิตการแปรรูปสมุนไพรย่านละบัว
- การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

วิธีการถ่ายทอดความรู้

- การบรรยาย
- การสาธิต
- การแลกเปลี่ยนความรู้

7. ภูมิปัญญาด้านการจับผึ้ง (ความสัมพันธ์ผึ้งป่าและคน) ของครูสัน เพชรมาศ

ครูสัน เพชรมาศ อายุ 48 ปี หมู่ที่ 7 บ้านคลองตะกั่ว ต.เขาพระ จ.ประจวบคีรีขันธ์ จบประถมศึกษาปีที่ 4 แล้วก็ออกมาช่วยพ่อแม่ทำสวน ประกอบกับชีวิตในวัยเด็กเป็นเด็กที่ชอบเข้าป่า (หาของป่า) พร้อมกับพ่อและเป็นคนช่างสังเกตและพยายามที่จะเรียนรู้กฎเกณฑ์ความเชื่อต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับป่าจากภูมิปัญญาของคนเฒ่าคนแก่ สภาพป่าต้นน้ำที่อุดมสมบูรณ์ในอดีต ทำให้ครูสัน และครอบครัวหาอยู่หากินได้อย่างสบาย เมื่อในอดีตคนในชุมชนต้นน้ำอาศัยการหาของป่ามาขาย อาทิ ไม้พิน ไม้พิน ผลไม้ป่า สัตว์ป่า รวมไปถึงน้ำผึ้งรวง

ผลจากการเปิดพื้นที่ป่าเพื่อสัมปทานไม้ในช่วงพ.ศ.2500 ภาพการทำลายล้างทรัพยากรทำให้สภาพพื้นที่ป่าต้นน้ำเสื่อมโทรม วิถีชีวิตคนเริ่มเปลี่ยนการแย่งชิงพื้นที่ทำการเกษตรก็เข้มข้น เพราะมีคนจากต่างถิ่นที่มาพร้อมกันการสัมปทานป่าไม้ทำให้ชุมชนแตกแยกจากที่อยู่อย่างช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาเป็นแย่งชิงทรัพยากร คนเริ่มเห็นแก่ตัว แต่นั่นไม่ใช่ตัวสำคัญเท่ากับปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรน้ำกันในอนาคต ถ้าพวกเราไม่รู้จัดการอนุรักษ์ การปลูกป่าทดแทน การปลูกจิตสำนึกให้หวงแหนทรัพยากรธรรมชาติ

การพึ่งพาผลผลิตจากทรัพยากรธรรมชาติ และทำรายได้ให้กับคนในชุมชนก็คือ การจับผึ้งป่า ภูมิปัญญาการจับผึ้งเป็นฐานความรู้ที่สำคัญฐานหนึ่ง เพราะแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติได้อย่างลึกซึ้งบนฐานความเชื่อที่ว่าผึ้งป่าและคนจะต้องอยู่กันอย่างเกื้อกูลกัน

เรื่องผึ้งป่าและคน ผึ้งชอบอาศัยอยู่ตามพื้นที่ ๆ มีความสมบูรณ์ เช่น ในป่าที่ิบ ตามน้ำตก ผึ้งจะไม่ลงไปหาน้ำมาทำรังตามบริเวณที่เป็นแหล่งน้ำน้อย เช่น ในแอ่ง ในวัง ในบ่อ หรืออ่างเล็ก ๆ

แต่จะไปหาน้ำบริเวณที่มีน้ำขึ้น ๆ และมีแสงแดดตามก้อนหินที่ขึ้น ๆ ผีเสื้อที่โตเต็มที่วัยจะค่อย เลี้ยงผีเสื้อตัวเล็ก ๆ และจะคอยหาอาหาร น้ำมาทำรังจนกว่าตัวเล็กจะโต หากตัวเล็ก ๆ โตเต็มที่วัย แล้วจะพาบินออกไปเพื่อไปหาที่อยู่ใหม่ และจะพาตัวเล็ก ๆ ออกไปถ่ายนอกรัง ผีเสื้อจะไปหาน้ำหวานมาเก็บไว้ในรังเพื่อใช้เลี้ยงตัวอ่อน โดยจะมีวิธีการคือ ไปดูดเกสรจากพืชที่มีน้ำหวาน เช่น ทุเรียน จากนั้นจะดูคมาแล้วพอดถึงรังก็จะคลายออกมาจะเรียกว่า ชี้อา

ผึ้งป่า คนมีความสัมพันธ์กันอย่างไรก่อนที่จะเข้าป่าหรือไปจับผึ้งจะต้องรู้เรื่องเกี่ยวกับผึ้ง กันสักนิด ชนิดของพื้นที่ชาวบ้านได้จำแนกโดยใช้วิธีการจริงและสังเกตจากรังของผึ้ง

1. ผึ้งงูเหลือม ลักษณะรังยาวประมาณ 2 วา
2. ผึ้งหูช้าง ลักษณะคล้ายหูช้าง น้ำผึ้งจะมีมากและมีประโยชน์กว่าผึ้งงูเหลือม
3. ผึ้งหนวกวัว ลักษณะเหมือนหนวกวัว รังไม่ใหญ่
4. ผึ้งญวน คือ ผึ้งมีลักษณะนี้จะอยู่กันหลายรังในต้นไม้เดียวกัน ถ้าอยู่รังเดียวจะเรียก ลักษณะของรัง แต่เมื่อมาอยู่ร่วมกันหลายรังชาวบ้านจะเรียกผึ้งญวน
5. ญีรวน ส่วนใหญ่จะอยู่ในโพรงและตามต่อไม้
6. ผึ้งแมลงวัน คือ ตัวผึ้งจะเล็กรังก็เล็ก จะอาศัยอยู่ตามกิ่งไม้ชาวบ้านมีวิธีการจับง่าย ๆ คือ ใช้ควันไฟจากใบจาก พ่นใส่ 2-3 ครั้ง แล้วหักกิ่งพาวิ่ง น้ำผึ้งจะมีประมาณครึ่งขวดลิโ

อุปกรณ์ตีผึ้ง

1. หัวหมี่ (คบทำจากใยมะพร้าวบางครั้งจะใส่ยอดหมุย ยาเส้น หัวโพร กับผึ้งต่อยและกันผี)
2. โครง ถังใส่สำหรับใส่หัวผึ้งที่ตัดจากต้น
3. เชือก / เชือกครุ
4. ไม้ตัดน้ำผึ้งหรือมีด
5. ไม้แคร้ (บันได) ชาวบ้านใช้ไม้ไผ่ตอกเรียกว่าลูกทอย และใช้เถาว์ลัยพันรอบลำต้น
6. ไฟและไฟฉาย

แหล่งที่อยู่อาศัยของผึ้ง

1. ใช้ทำเป็นยารักษาโรค
2. นำไปขายเป็นรายได้เสริมขวดละประมาณ 300-40 บาท
3. ใส่แผลสด
4. แก้ไอ
5. เป็นยาบำรุง

ปริมาณของน้ำผึ้ง

1. ผึ้ง 1 รังจะได้น้ำผึ้งประมาณ 10 ขวด
2. ผึ้งภูวนบริเวณผึ้งคลองแขงปีหนึ่งประมาณ 20 ตัน
3. ผึ้งงูเหลือม/หูช้าง ปีหนึ่งประมาณ 100 กว่ารัง บริเวณผึ้งคลองแขง

ประโยชน์ของผึ้งที่สัมพันธ์กับป่า

1. ผสมเกสร
2. ขยายพันธุ์ไม้

ความเชื่อเกี่ยวกับผึ้ง

1. ผึ้งภูวนจะอยู่หรือลงมาทำรังที่ต้นไม้ต้นเดิมที่มาทำรังในปีก่อน ๆ
2. ตามต้นไม้ที่ผึ้งภูวนอยู่ผู้ที่จับผึ้งจะเชื่อว่ามีผีอาศัยอยู่ เพราะหลาย ๆ คนเคยโดนมาแล้ว เช่น เมื่อไปถึงบริเวณโคนที่ผึ้งอยู่บางครั้งจะได้ยินเสียงคนตกลงมาจากต้นไม้แต่ไม่เห็นอะไร ถ้าหากพบแบบนี้คนที่ขึ้นไปเก็บน้ำผึ้งจะมีวิธีแก้คือ ใช้ใบไม้ 3 ใบ และว่าคาถา และใช้ลูกกลอยตอกใบไม้และไปตอกกับต้นไม้อีกทีหนึ่ง
3. ห้ามคนที่ไม่ดีผึ้งพูดว่าจะโดนผึ้งต่อยหรือพูดจาไม่สุภาพ
4. คนที่พบผึ้งภูวนเป็นคนแรกจะมีสิทธิจับผึ้งได้ทุกปี เพราะแสดงว่าคนนั้นเป็นเจ้าของรังดังกล่าว
5. ในการห้อยน้ำผึ้งลงมา หากคนข้างล่างเห็นเป็นอย่างอื่นห้ามรับเด็ดขาด เพราะถ้าหากรับอาจจะทำให้คนข้างบนตกลงมาได้ แต่ถ้าหากไม่รับคนที่อยู่ข้างบนจะสาวขึ้นไปใหม่และจะห้อยส่งลงมาอีกครั้งหนึ่ง
6. ก่อนที่จะห้อยลงมาจะต้องใส่มีดในโครงลงมาด้วยทุกครั้ง
7. ไม่ควรตีผึ้งในช่วงฤดูฝน
8. ในช่วงที่มีดอกไม้มากเป็นช่วงที่เหมาะสมที่สุดในการจับผึ้ง
8. ภูมิปัญญาด้านการสร้างป่าหลังบ้านของสกุลชัย แซ่ห้วง

สกุลชัย แซ่ห้วง อายุ 39 ปี บ้านเลขที่ หมู่ที่ 11 ตำบลเขาพระ อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา ผู้ริเริ่มแนวคิดการปลูกป่าหลังบ้าน จากประสบการณ์การทำงานเป็นลูกจ้างของภาครัฐของกรมป่าไม้ เห็นระบบความสลับซับซ้อนประกอบกับเรื่องผลประโยชน์ทำให้เกิดการช่วยเหลือกันระหว่างเจ้าหน้าที่กับนายทุนในท้องถิ่นทำให้การปกป้องทรัพยากรจำต้องเป็นไปตามวิถีของนายทุน เมื่อคิดที่จะทำงานอย่างจริงจังแล้ว ต้องตอบคำถามอยู่ตลอดก็เลยต้องทำตัว “ลอยซ้อน

ตามเป็ยก” นายเห็นอย่างไรเราก็ต้องเห็นอย่างนั้น” แต่แนวคิดของครูสาวยังไม่หมดหวังเมื่อทำที่ทำงานไม่ได้ก็ต้องมาทำที่บ้านให้ได้ และจากประสบการณ์ที่ผ่านการทำวิจัยพืชสมุนไพรท้องถิ่นแล้ว ประกอบกับตนเองมีความสนใจเรื่องไม้หอม (ไม้กฤษณา) เป็นทุนเดิมแนวคิดที่จะนำไม้หอม (กฤษณา) มาปลูกร่วมกับไม้ผลที่อยู่หลังบ้านก็เริ่มขึ้น ตอนแรกก็เริ่มเพาะเมล็ดกฤษณา และไปหาต้นกล้าบนป่าเขาในพื้นที่ป่าต้นน้ำมาขยายพันธุ์ ส่วนหนึ่งใช้จำหน่ายเพื่อเป็นรายได้เสริมอีกส่วนหนึ่งไว้ปลูกและแจกจ่ายเมื่อสมาชิกและกลุ่มองค์กรในชุมชนจะปลูกป่าเพียงระยะเวลาไม่กี่ปีแนวคิดนี้ก็ถูกขยายเข้าไปในกลุ่มองค์กร หรือคนที่สนใจในพื้นที่ป่าต้นน้ำอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะในกลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ

ปัจจุบันนี้ครูสาวยังได้ตั้งชมรมกฤษณาขึ้นมาโดยมีสมาชิกตั้งแต่ป่าต้นน้ำเขาพระไปจนถึงบางพื้นที่ในจังหวัดสตูล (แถวอำเภอควนกาหลง) และเป็นที่ยอมสละเวลาให้ความรู้กับกลุ่มเยาวชนและคนที่สนใจอยู่ตลอด

9. ภูมิปัญญาด้านการรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้านของหมอมชม ทวีมาตย์

หมอมชม ทวีมาตย์ อายุ 27 ปี บ้านเลขที่ หมู่ที่ 5 ตำบลเขาพระ อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา เป็นหมอพื้นบ้าน ประเภทหมอมอหอบีบ นวด และเป็นผู้รู้เรื่องยาสมุนไพร ความรู้เหล่านี้ถูกสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ หมอมชมเป็นหมอบ้านที่ชาวบ้านในชุมชนบ้านคอกช้างรู้จักและยอมรับกันทั่วไป สำหรับการเรียนรู้ได้มีโอกาสเรียนรู้จากการช่วยเหลือพ่อในการเก็บยาและจากการสังเกต จากการแนะนำของพ่อถึงตัวอย่างบางตัว แต่แกก็ยังไม่เคยคิดเป็นหมอ และพ่อก็ไม่บังคับและไม่ได้ตั้งใจให้แกเป็นหมอ แกจึงใช้ชีวิตปกติจนกระทั่งได้มาบวชความคิดของพระภิกษุในสมัยก่อนก็คืออยากจะมีบทบาทในการช่วยเหลือชาวบ้านประกอบกับได้เห็นคนเจ็บป่วยอยู่บ่อย ๆ จึงคิดว่าจะใช้วิชาช่วยเหลือชาวบ้านจึงเริ่มทบทวนความรู้และศึกษาเพิ่มเติมชีวิตความเห็นหมอบ้านเริ่มเกิดขึ้น

ปัจจุบันนอกจากจะรักษาชาวบ้านโดยไม่คิดค่าตอบแทนแล้วแต่น้ำใจหมอมชมยังเสียสละเวลารวมกลุ่มทำงานกลุ่มป่าชุมชนบ้านคอกช้าง และเครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ โดยเป็นคนให้ความรู้เรื่องสมุนไพรให้สมาชิกกลุ่ม และเยาวชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำ

3. กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา

จากการศึกษาข้อมูลวิทยากรชุมชนโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและสังเกตกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาแต่ละด้านนั้น วิทยากรชุมชนมีกระบวนการเทคนิคที่หลากหลายตามความถนัดและเป็นที่น่าสังเกตว่ากระบวนการถ่ายทอดทุกชั้นตอนล้วนแต่ใช้ของจริงและไม่

แสดงอำนาจหรือสิทธิระหว่างครูกับลูกศิษย์ แต่เป็นการถ่ายทอดประสบการณ์ในลักษณะของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้บนฐานความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน เพราะฉะนั้นบางครั้งที่ลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามจะเห็นผู้เรียนรู้จะเป็นคนเสนอวิธีการ แนะนำ จะเห็นว่ากระบวนการถ่ายทอดเป็นไปตามธรรมชาติสามารถแลกเปลี่ยนได้ตลอดกระบวนการ

ตาราง การศึกษากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา เนื้อหา วิธีการถ่ายทอด

ที่	วิทยากรชุมชน	ภูมิปัญญา	เนื้อหา	วิธีการถ่ายทอด ภูมิปัญญา	สื่อ / อุปกรณ์	สถานที่ถ่ายทอด
1	นายhorn หมัดหลี	ด้านเกษตรธาตุ 4	- ทิศทางการเรียนรู้ เกษตรธาตุ 4	- การบรรยาย - การสาธิต - การแลกเปลี่ยน เรียนรู้	- อุปกรณ์การทำ สวน มีดพรวิน จอบ - ชุดนิทรรศการ - เอกสาร	สวนเกษตรธาตุ 4
2	นายไข่ นวลแก้ว	- การจัดการป่า ชุมชน - การจัดกลุ่ม ออมทรัพย์	- การขยายพันธุ์ไม้ใน รูปแบบต่าง ๆ	- การบรรยาย - การสาธิต - ฝึกปฏิบัติการ ขยายพันธุ์ไม้	- มีดสำหรับใช้ ขยายพันธุ์ไม้ - กล้าไม้ - อุปกรณ์การ ขยายพันธุ์ไม้	- แปลงเกษตร - เรือนเพาะชำ
3	นายสัน เส้นหละ	- การขยายพันธุ์ ไม้	- กระบวนการจัดการ ป่าชุมชน - การรวมกลุ่ม - การสร้างจิตสำนึก ในการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติ - การจัดการป่าชุมชน	- การบรรยาย	- ชุดนิทรรศการ	- ป่าชุมชนบ้าน คอกช้าง
4	นายสัน เพชรมาส	- การจับผึ้ง	- ความรู้เรื่องผึ้ง - วิธีการจับผึ้ง - ความสัมพันธ์ ระหว่างผึ้งป่าและคน	- การบรรยาย - การสาธิต	- อุปกรณ์การจับ ผึ้ง	- ป่าต้นน้ำ - ที่ทำการกลุ่ม

ที่	วิทยากรชุมชน	ภูมิปัญญา	เนื้อหา	วิธีการถ่ายทอด ภูมิปัญญา	สื่อ / อุปกรณ์	สถานที่ถ่ายทอด
5	นายอภิวัฒน์ หมัดหลี	- การทำน้ำหมัก ชีวภาพ	- การทำน้ำหมัก ชีวภาพ - วัตถุประสงค์ในการ ทำน้ำหมัก วิธีการทำน้ำหมัก - การสร้างจิตสำนึก ในการลดการใช้ สารเคมี - การอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติ	- การบรรยาย - การสาธิต - การฝึกปฏิบัติ	- อุปกรณ์การทำ น้ำหมักชีวภาพ	- ที่ทำการ เครือข่ายอนุรักษ์ พื้นที่ป่าต้นน้ำ เขาพระ - ในสวน
6	นางสาวเราะห์ เส้นหะ	- การจักสาน	- ความรู้เรื่องไม้ไผ่ที่ นำมาจักสาน - วิธีการจักสานด้วย ลวดลายต่าง ๆ	- การบรรยาย - การสาธิต - การฝึกปฏิบัติ	- ไม้ไผ่ - อุปกรณ์เครื่องจัก สาน	- ที่ทำการกลุ่ม จักสาน
7	นายสกุลชัย แห้วอง	- พฤษศาสตร์ ชุมชน (แนวคิด การปลูกป่าหลัง บ้าน)	- ความรู้ ส่วนประกอบต่าง ๆ ของต้นไม้ - การเพาะและ ขยายพันธุ์ไม้กฤษณา - การอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติ	- การบรรยาย - การสาธิต	- ต้นไม้ - เอกสารเรื่องพันธุ์ ไม้กฤษณา	- ป่าหลังบ้าน - แปลงเพาะชำ
8	นางดารานี หมัดหลี	- การทำแชมพู สมุนไพรย่ำ สะบ้า	- การรวมกลุ่ม - คุณค่าของย่าน สะบ้า - การทำแชมพู สมุนไพรย่ำสะบ้า	- การบรรยาย - การสาธิต - การฝึกปฏิบัติ	- เอกสารแนะนำ กลุ่ม - ต้นสะบ้า - วัตถุประสงค์	- ที่ทำการกลุ่ม สตรีก้าวหน้า

ที่	วิทยากรชุมชน	ภูมิปัญญา	เนื้อหา	วิธีการถ่ายทอด ภูมิปัญญา	สื่อ / อุปกรณ์	สถานที่ถ่ายทอด
9	นายชม ทวีมาศ	- การรักษา สุขภาพพื้นบ้าน การบีบ/ พันธุกรรมพืช สมุนไพร	- การนวดแบบ พื้นบ้าน - การจับเส้น - สมุนไพรที่ใช้ ประกอบการรักษา	- การบรรยาย - การสาธิต - การฝึกปฏิบัติ	- สมุนไพร	- ที่บ้านหมอ

4. ปัญหาและอุปสรรคในการจัดกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา

จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้พบว่า วิทยากรท้องถิ่นขาดความมั่นใจในการถ่ายทอดความรู้ ผู้เรียนรู้ไม่ค่อยศรัทธาต่อวิทยากรท้องถิ่น ขาดการประชาสัมพันธ์ให้เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น ขาดการประสานงานในการสนับสนุนกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา ขาดการดำเนินงานวางแผนอย่างเป็นระบบ ข้อจำกัดในเรื่องอาชีพ วิทยากรชุมชนต้องหาเลี้ยงชีพและครอบครัว ขาดการวางแผนร่วมกับสถานศึกษาในพื้นที่

5. แนวทางแก้ไข

จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้พบว่า องค์กรชุมชน โรงเรียนในพื้นที่ป่าต้นน้ำจะต้องมีการสำรวจและสืบค้นภูมิปัญญาของชุมชนเพื่อรวบรวม สร้างความภูมิใจให้วิทยากรท้องถิ่น ส่งเสริมสนับสนุนให้วิทยากรท้องถิ่นมีความรู้ความเข้าใจและเทคนิควิธีการถ่ายทอดเพื่อสร้างความมั่นใจ จัดทำเอกสารข้อมูลความรู้หรือชุดประสบการณ์ประกอบการถ่ายทอด เชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อสร้างความมั่นใจและเกิดการถ่ายทอดกระบวนการที่มีลักษณะเป็นองค์รวม จัดตั้งศูนย์ประสานงานข้อมูลเพื่อรวบรวมข้อมูล สนับสนุนกระบวนการถ่ายทอดความรู้และพัฒนาองค์ความรู้

6. แนวทางการดำเนินงานของศูนย์ถ่ายทอดภูมิปัญญา

จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้พบว่า ในการจัดกระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาในพื้นที่ต้นน้ำเขาพระ จำเป็นที่จะต้องมีการศึกษาสืบค้นและพัฒนาองค์ความรู้ ที่ประชุมยังได้ร่วมวางแผนผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนและมีข้อสรุปร่วมกัน ศูนย์ถ่ายทอดภูมิปัญญาต้นน้ำนั้นไม่ได้หมายถึงตัวอาคาร สถานที่ แต่จะอยู่ที่ไหนก็ได้ที่ทำให้เกิดกระบวนการถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญาขึ้นได้อย่างเหมาะสม จะเป็นบ้านผู้รู้ในสวน พื้นที่ป่าต้นน้ำ หรือที่ทำการกลุ่ม

องค์กรชาวบ้าน ที่ประชุมยังได้ร่วมวางเป้าหมาย ภารกิจ แนวทางและมาตรการในการพัฒนา ศูนย์ถ่ายทอด พอสรุปได้ ต่อไปนี้

เป้าหมาย	<ol style="list-style-type: none"> 1. ป้องกันฟุ้งกระจายความรู้ภูมิปัญญา ชุมชนต้นน้ำเขาพระ 2. สร้างฐานการเรียนรู้และการศึกษาทางเลือกให้กับเด็กและเยาวชน
ภารกิจ	<ol style="list-style-type: none"> 1. ป้องกันฟุ้งกระจายความรู้และภูมิปัญญา 2. รณรงค์และเผยแพร่ 3. สนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้เรื่องของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น
ยุทธศาสตร์/ แนวทาง	<ol style="list-style-type: none"> 1. เสริมสร้างชุมชนภูมิปัญญา 2. เสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ 3. เสริมสร้างกระบวนการฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่น
มาตรการ	<ol style="list-style-type: none"> 1. สร้างการยอมรับและตระหนักถึงคุณค่าขององค์ความรู้และภูมิปัญญา ชุมชนต้นน้ำเขาพระ 2. สนับสนุนการถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาในสถานศึกษา 3. สร้างมาตรฐานการเรียนรู้หลักสูตรท้องถิ่นให้เกิดการยอมรับ

บทที่ 5

บทย่อ สรุปผล อภิปราย และข้อเสนอแนะ

1. บทย่อ

โครงการวิจัยปฏิบัติการถ่ายถอดองค์ความรู้เพื่อพัฒนาพื้นที่ป่าไม้ต้นน้ำตำบลเขาพระ อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา ในครั้งนี้เป็นการศึกษาในแหล่งข้อมูลภาคสนามในพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ จำนวน 6 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่บ้านคลองแก้ว หมู่บ้านหน้าเขาสอยดาว หมู่บ้านบนควน หมู่บ้านควนดินแดง (บ้านคอกช้าง) หมู่บ้านเขาพระ หมู่บ้านคลองหิน ทีมวิจัยได้ศึกษาสำรวจและวิเคราะห์แนวคิด องค์ความรู้ในภูมิปัญญาและกระบวนการถ่ายทอด กระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้จากภูมิปัญญาของชาวบ้าน/ชุมชน ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระทั้ง 6 หมู่บ้าน จำนวน 8 ท่าน นอกจากนี้ก็ได้สัมภาษณ์เด็กและเยาวชนตลอดจนสังเกตการณ์ในการถ่ายทอดของวิทยากร/ผู้รู้ การถ่ายถอดองค์ความรู้ที่ปรากฏในชุมชนพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ สามารถแบ่งออกได้ 9 ประเภท คือ

(1) **ด้านเกษตรกรรม** ได้แก่ ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ทักษะและเทคนิคด้านการเกษตรพื้นบ้าน โดยใช้ภูมิปัญญาและความรู้ที่ได้รับการสืบทอดจากบรรพบุรุษหรือพัฒนามาจากพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม

(2) **ด้านหัตถกรรม** ได้แก่ การรู้จักประยุกต์ภูมิปัญญาที่ได้รับการสืบทอดและการเรียนรู้ในการแปรรูปพันธุกรรม ผลผลิต อันเป็นขบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้

(3) **ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** ได้แก่ ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน เช่น การจัดการเรื่องป่าต้นน้ำและป่าชุมชน การบวชป่า

(4) **ด้านกองทุนและสวัสดิการชุมชน** ได้แก่ ความสามารถในด้านการสะสม บริหารกองทุนและสวัสดิการชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์เพิ่มและได้เสริมสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิต ความเป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่ม

(5) การแปรรูปสมุนไพรย่านสะบ้า ได้แก่ ความสามารถในการแปรรูปพืชสมุนไพร โดยใช้ภูมิปัญญาและองค์ความรู้ในท้องถิ่น ในรูปผลิตภัณฑ์ เพื่อสร้างรายได้ให้กับสมาชิกและใช้ภายในชุมชน

(6) ด้านพฤกษศาสตร์ชุมชน ได้แก่ ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างสมดุลและยั่งยืน อาทิ การนำองค์ความรู้และภูมิปัญญามานำบูรณาการร่วมกับวิทยาการ (วิชาการ) ในการจัดการทรัพยากร กรณี การปลูกป่าหลังบ้าน

(7) ด้านการจับฝิ่ง ได้แก่ ความสามารถเกี่ยวกับการจัดฝิ่งในพื้นที่ป่าต้นน้ำโดยใช้ความรู้และภูมิปัญญาที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ รูปในการจัดการ วิธีการ และความเชื่อมโยงกับผลผลิตที่นำมาจากป่า

(8) ด้านการทำน้ำหมักชีวภาพ ได้แก่ ความสามารถที่เกี่ยวกับการทำน้ำหมักชีวภาพ โดยการประยุกต์ใช้กับวัตถุดิบที่มีอยู่ในชุมชน

(9) ด้านการรักษาพื้นบ้าน (หมอพื้นบ้าน) ได้แก่ ความรู้ความสามารถหรือองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่ได้รับการสืบทอดจากบรรพบุรุษในการรักษาสุขภาพ โดยอาศัยพันธุกรรมพืชสมุนไพรในชุมชน

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- (1) เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญา
- (2) เพื่อศึกษาองค์ความรู้ในภูมิปัญญาแต่ละเรื่อง que ศึกษา
- (3) เพื่อศึกษากระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาแบบองค์รวม

3. วิธีดำเนินการวิจัย

- (1) ประชุมทำความเข้าใจกับปราชญ์ / ผู้รู้ ในชุมชน และคณะทำงานโครงการ
- (2) ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยภูมิปัญญาท้องถิ่น
- (3) ลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลภาคสนาม
- (4) การวิเคราะห์ข้อมูล
- (5) จัดทำเอกสารสรุปผลการวิจัย

4. สรุปผลและอภิปรายผล

ชุมชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ เดิมสร้างตัวเองบนพื้นฐานการอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนอาศัยความสมบูรณ์ของป่าต้นน้ำเป็นแหล่งพึ่งพิงในการจัดหาปัจจัยต่าง ๆ เพื่อดำรงชีพ การอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ หรือความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศในการก่อร่าง และสืบทอด

ชุมชนนั้นในด้านหนึ่งนั้นชุมชนได้สร้างแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติ ขึ้นมาบนหลักการที่สมาชิกของชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างเต็มที่ได้อย่างเท่าเทียมและทั่วถึงในขณะที่ยังสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างเต็มที่ได้อย่างเท่าเทียมและทั่วถึงในขณะที่ยังสามารถรักษาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติไว้ได้ ในอีกด้านหนึ่งชุมชนได้สร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนขึ้นมาอย่างสอดคล้องกับความสัมพันธ์กับระบบนิเวศอย่างเป็นสุขและรักษาความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศไว้ได้ ในขณะที่เดียวกันก็สามารถใช้พลังสร้างสรรค์ที่ทำให้ชีวิตความเป็นชุมชนมีความมั่นคงและมีความสุขยิ่งขึ้น ทั้งนี้บนระบบความสัมพันธ์ต่าง ๆ ของชุมชนเพื่ออธิบายถึงคุณค่าต่อความสัมพันธ์ต่าง ๆ.

ภูมิปัญญาชาวบ้านเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และปรับตัวเปลี่ยนแปลงบนฐานของระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติและระหว่างคนด้วยกันเอง

กระบวนการในการอธิบายเรื่องของการนำเกษตรกรรมที่เกื้อกูลกันและไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม หรือการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติแบบไม่ทำลายแต่เพื่อยังชีพ กระทั่งการรวมกลุ่มขององค์กรชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรเป็นกระบวนการคิดที่สะท้อนขึ้นมาจากความคิดที่คนมีต่อธรรมชาติ และผลจากการเข้าไปสัมพันธ์กับธรรมชาติลักษณะดังกล่าวทำให้คนในชุมชนยอมรับการมีอยู่ของธรรมชาติว่ามีความสำคัญเช่นเดียวกับคนในชุมชน เพราะต่างก็อยู่ภายใต้อำนาจเหนือธรรมชาติหรือความเชื่อ ดังนั้นมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติจะต้องอยู่แบบเกื้อกูล คือ ในด้านหนึ่งมนุษย์จะอยู่รอดได้นั้นก็ด้วยอาศัยปัจจัยต่าง ๆ จากธรรมชาติ ความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติเช่นนี้ทำให้ชุมชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระสามารถนำพาตัวเอง ครอบครัว ชุมชนดำรงอยู่รอด

กรณีการนำหลักการเรียนรู้เกษตรธาตุ 4 นำมาประยุกต์ใช้กับพืชล้มลุก จากคำถามของเกษตรกรรายย่อยคนหนึ่งจากชุมชนบ้านทุ่งพัฒนา ถามว่า "แล้วในผักพื้นบ้านที่เราปลูกนี้สามารถแยกธาตุได้ไหมครับ" ป๊ะหรน หมัดหลี่ ก็ตอบว่า พืชผักอันนี้มันมีธาตุอยู่ 3 ตัว มันมีธาตุทั้งหมดแต่ธาตุที่บริสุทธิ์ที่มากที่สุด คือ ธาตุ 3 ตัว ธาตุไฟมีน้อยที่สุดแต่ธาตุดิน ธาตุน้ำและธาตุลมจะมีมากในจำพวก พืช ผัก

ปัจจุบันก็พยายามเผยแพร่ให้ความรู้กับคนที่สนใจและเยาวชนที่เข้ามาเรียนรู้ในรูปแบบของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสัมผัสของจริง ส่วนมากก็จะเป็นกลุ่มคนหรือกลุ่มเยาวชนที่มีความสนใจในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรที่ผ่านมา

กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาแต่ละด้านนั้น วิทยากรชุมชนมีกระบวนการเทคนิคที่หลากหลายตามความถนัดและเป็นที่น่าสนใจเกิดว่า กระบวนการถ่ายทอดทุกขั้นตอนล้วนแล้วแต่ใช้ของจริง และไม่แสดงอำนาจหรือสิทธิระหว่างครูกับศิษย์ แต่เป็นการถ่ายทอดประสบการณ์ในลักษณะของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้บนฐานความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน เพราะฉะนั้นบางครั้งที่ลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามจะเห็นผู้เรียนรู้จะเป็นคนเสนอวิธีการ แนะนำ จะเห็นว่ากระบวนการถ่ายทอดเป็นไปตามธรรมชาติ สามารถแลกเปลี่ยนได้ตลอดกระบวนการ

ผู้ที่เข้ามาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และศึกษาดูงานประกอบไปด้วย กลุ่มบุคคลจากหลากหลายสาขาอาชีพ ดังต่อไปนี้

1. กลุ่มสภาเยาวชนคนต้นน้ำเขาพระ
2. นักเรียนในโรงเรียนบ้านเขาพระ โรงเรียนบ้านควนดินแดง
3. กลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ
4. กลุ่ม/องค์กรชาวบ้านจากภายนอก
5. หน่วยงานส่วนราชการ
6. นักศึกษา

5. ปัญหาและอุปสรรคในการจัดกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา

1. วิทยากรท้องถิ่นขาดความมั่นใจในการถ่ายทอดความรู้
2. ผู้เรียนรู้ไม่ค่อยศรัทธาต่อวิทยากรท้องถิ่น
3. ขาดการประชาสัมพันธ์ให้เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น
4. ขาดการประสานงานในการสนับสนุนกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา
5. ขาดการดำเนินงานวางแผนอย่างเป็นระบบ
6. ข้อจำกัดในเรื่องอาชีพ วิทยากรชุมชนต้องหาเลี้ยงชีพและครอบครัว
7. ขาดการวางแผนร่วมกับสถานศึกษาในพื้นที่

6. แนวทางแก้ไข

1. สสำรวจและสืบค้นภูมิปัญญาของชุมชนเพื่อรวบรวม
2. สร้างความภูมิใจให้วิทยากรท้องถิ่น
3. ส่งเสริมสนับสนุนให้วิทยากรท้องถิ่นมีความรู้ความเข้าใจและเทคนิควิธีการถ่ายทอดเพื่อส่งเสริมความมั่นใจ
4. จัดทำเอกสารข้อมูลความรู้หรือชุดประสบการณ์ประกอบการถ่ายทอด

5. เชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อสร้างความมั่นใจและเกิดถ่ายทอดกระบวนการที่มีลักษณะเป็นองค์รวม

6. ความรู้และพัฒนาองค์ความรู้จัดตั้งศูนย์ประสานงานข้อมูลเพื่อรวบรวมข้อมูลสนับสนุนกระบวนการถ่ายทอด

7. ข้อเสนอแนะ

แนวทางและข้อสรุปจากการอภิปรายในการจัดการกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้มีบทบาทการสื่อสารและเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อพัฒนาพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระจากการระดมความคิดเห็นร่วมกันระหว่างนักวิจัย วิทยากรชุมชนและที่ปรึกษาเพื่อหาแนวทางและข้อสรุปของการจัดการกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา ให้มีบทบาทการสื่อสารและเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อพัฒนาพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระสามารถสรุปเป็นแนวทางปฏิบัติได้ดังนี้

1. ต้องมีการจัดทำระบบข้อมูลและจัดเก็บที่ชัดเจนเป็นรูปธรรมในเรื่องข้อมูลองค์ความรู้และภูมิปัญญาจากวิทยากรของชุมชน จากที่ผ่านมายังขาดข้อมูลพื้นฐาน ขาดข้อมูลองค์ความรู้แหล่งการเรียนรู้ และวิทยากรชุมชน จึงจะต้องมีการจัดเก็บให้เรียบร้อยเพื่อนำเสนอต่อสาธารณชน

2. ต้องกระตุ้นให้วิทยากรชุมชนเห็นความสำคัญ ความสามารถ พลังและศักยภาพของวิทยากรชุมชนที่มีอยู่ จากการสนทนาระดมความคิดเห็นร่วมกัน พบว่าจากความหลากหลายทางความคิด แนวคิดของวิทยากรชุมชนต่างยอมรับกันในระดับหนึ่งว่า พลัง ศักยภาพ หรือความรู้ความสามารถ เป็นทางเลือกหนึ่งในการพัฒนาพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ หากได้นำข้อมูลองค์ความรู้จากวิทยากรชุมชนเหล่านี้ช่วยส่งเสริมจะเกิดกระบวนการการเรียนรู้ในชุมชนพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ

จากที่ผ่านมาวิทยากรชุมชนและผู้รู้ไม่ค่อยกล้าแสดงบทบาทมาก เนื่องจากไม่เชื่อว่าตนเองมีความสามารถในการถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้ได้

3. ข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง วิทยากรชุมชนส่วนใหญ่ยังมีความมั่นใจในการถ่ายทอดความรู้ ดังนั้นหากต้องการให้วิทยากรชุมชนและผู้รู้ได้แสดงพลังของตนเองอย่างเต็มที่ควรจะจัดการรวมกลุ่มวิทยากรชุมชนและผู้รู้ ให้เกิดการเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้ที่อยู่เปิดโอกาสให้วิทยากรและผู้รู้ได้แสดงศักยภาพของตนเองให้เต็มที่

4. จำเป็นต้องหาโอกาสให้วิทยากรชุมชนและผู้รู้ได้พบปะกัน เพื่อจะได้สร้างเครือข่ายเป็นกลุ่มพลัง และสร้างแนวร่วมมากขึ้น เพราะที่ผ่านมาวิทยากรชุมชนและผู้รู้มีโอกาสดูสื่อสารกับ

คนนอกชุมชนไม่มากนัก ส่วนใหญ่จะใช้เวลาอยู่กับบ้าน อยู่กับสวน หากสามารถเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้ดังกล่าว เชื่อว่าสามารถจะสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ขึ้นได้ เพื่อเสริมศักยภาพให้แก่กลุ่มวิทยากรชุมชนและผู้รู้ที่เคยคิดว่าตัวเองเป็นเพียงกลุ่มเล็ก ๆ ไม่ค่อยมั่นใจ ไม่มีอำนาจต่อรองใดๆ ให้กลายเป็นกลุ่มพลังที่ใหญ่ขึ้น มีความมั่นใจในการร่วมกันทำงานให้กับกลุ่มชุมชนและสังคม

5. แนวทางเพื่อเสริมศักยภาพให้แก่วิทยากรชุมชนและผู้รู้ อีกหนทางหนึ่งก็คือ ต้องเผยแพร่และกระตุ้นข้อมูลองค์ความรู้และภูมิปัญญาโดยผ่านกระบวนการคิด การทำงานร่วมกันกับกลุ่มโรงเรียนที่อยู่ในพื้นที่ต้นน้ำเขาพระ เพื่อสร้างความมั่นใจในการหาทิศทางเพื่อพัฒนา

6. พยายามส่งเสริมให้เห็นความสำคัญและคุณค่าของป่าต้นน้ำเขาพระ ซึ่งเป็นเรื่องที่ทุกคนในชุมชนสนใจ โดยใช้องค์ความรู้และภูมิปัญญาเป็นทางเลือกหนึ่งในการมีส่วนร่วมพัฒนาพื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ เพื่อให้ชุมชน โรงเรียนในพื้นที่ป่าต้นน้ำ โดยการสื่อสารผ่านกระบวนการถ่ายทอดโดยวิทยากรชุมชนและผู้รู้

7. อาศัยกลุ่มวิทยากรชุมชนและผู้รู้ที่มีอยู่ในปัจจุบันให้เพิ่มบทบาทในการร่วมเป็นเครือข่ายที่จะปกป้องและร่วมพัฒนาพื้นที่ป่าต้นน้ำด้วย กลุ่มวิทยากรชุมชนและผู้รู้ที่มีกิจกรรมเป็นรูปธรรมชัดเจนและเหนียวแน่นในปัจจุบัน อาทิ ภูมิปัญญาเกษตรธาตุ 4, การจัดการป่าชุมชน, การจัดการกลุ่มออมทรัพย์ เพื่อการจัดสวัสดิการชุมชนบ้านคอกช้าง, กลุ่มสตรีที่แปรรูปสมุนไพรย่านสะบ้า, กลุ่มจักสาน ฯลฯ เมื่อมีงานหรือกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน กลุ่มวิทยากรชุมชนและผู้รู้เหล่านี้ได้เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมนี้ ในบทบาทผู้ให้ความรู้และมีส่วนร่วมกับกิจกรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

8. มีข้อสังเกตว่ารูปแบบกิจกรรมที่จะสร้างการรวมตัวและการเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้ควรเป็นกิจกรรมผ่านกระบวนการคิด และกิจกรรมแบบมีส่วนร่วม

8. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไป

ผลงานวิจัยฉบับนี้เป็นเพียงส่วนตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่าต้นน้ำผ่านกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาซึ่งเป็นเรื่องที่ควรศึกษาต่อ

บรรณานุกรม

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงาน สำนักราชมนตรี. นโยบายส่งเสริมภูมิปัญญา
ไทยในการจัดการศึกษา, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล, ๒๕๔๒
, ๒๒๗ หน้า.

จำนง แรกพิณิจ. ปะหรน หมัดหลี่ ปฏิวัติเกษตรแผนใหม่ ภูมิปัญญากับการพัฒนาหมู่บ้าน.
มปปง. ๓๑๐ หน้า

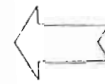
เอกวิทย์ ณ ถลาง. ภูมิปัญญาชาวบ้านกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชาวบ้านไทย
ภาพรวม ภูมิปัญญาไทย, กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง,
๒๕๔๔, ๑๒๘ หน้า.

บุคลากรกรม

1. ป๊ะหรน หมดหลี
2. นายสัน เต็นหลี๊ะ
3. นายไข่ นวลแก้ว
4. นายอภิรัตน์ หมดหลี
5. นางชวาระ เต็นหลี๊ะ
6. นาง คาราณี หมดหลี
7. นาย สกฤษชัย แซ่หวอง
8. นาย ถิ่น เพชรมาศ

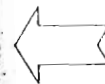
- ภูมิปัญญาเกษตรธาตุ 4
- ภูมิปัญญาการขยายพันธุ์ไม้
- ภูมิปัญญาการจัดป่าชุมชนและกองทุน
- สวัสดิการชุมชนบ้านคอกช้าง
- ภูมิปัญญาการทำน้ำหมักชีวภาพ
- ภูมิปัญญาการจักสาน
- ภูมิปัญญาการแปรรูปสมุนไพรย่านสบ้า
- ภูมิปัญญาการปลูกป่าหลังบ้าน
- ภูมิปัญญาการจับฝิ่งป่า

ภาคผนวก

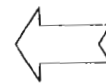
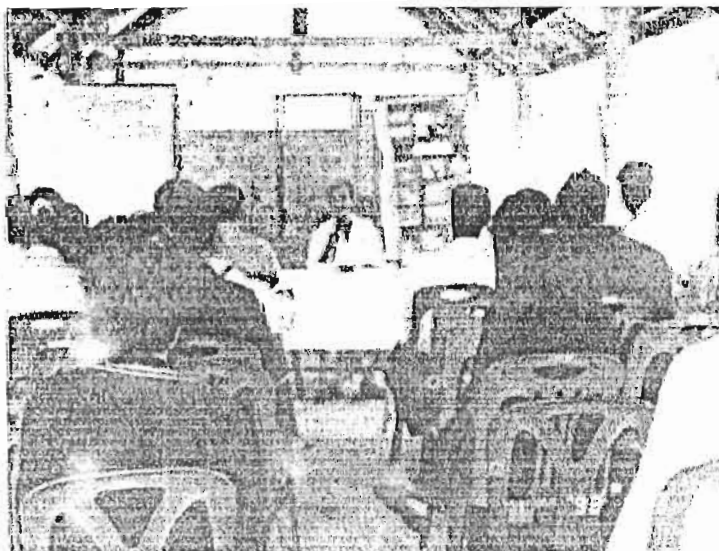

“ประชุมวางแผน
กิจกรรมรายสัปดาห์
ของค.บ.ม.ร.ร.”

ณ ภูเก็ต

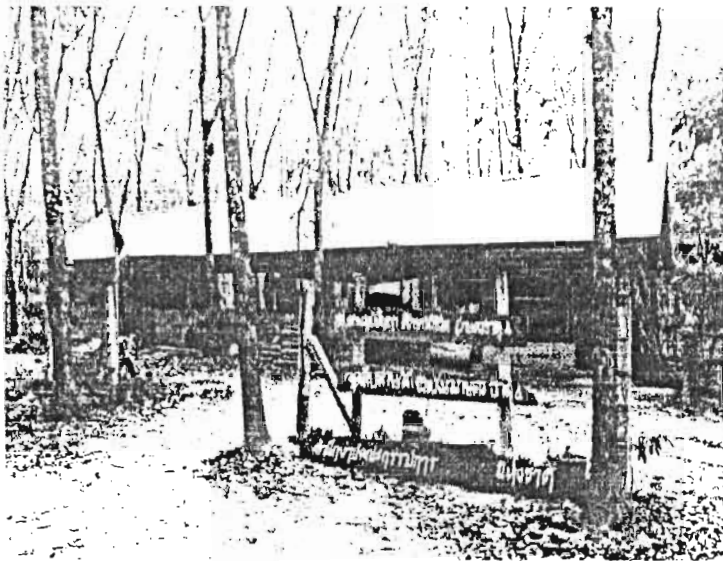
“เวทีประชุมร่วมกัน
ประสาน/ผู้รู้”

“เวทีวิจัยเพื่อทำความเข้าใจ
โครงการฯ”

← “วาดเตรียมลวดพระพิฆเนศ
และอาสาสมัคร”

← “ศูนย์ถ่ายทอดคณูมิปัญญา
ภาควิชา ๔”

← “ขณะทำงานพื้นที่ศึกษา
ข้อมูลองค์ความรู้ร่วมกัน
ทำวิจัยชุมชนต้นเขาทอง”

← “ครูต้น วลัยภระ ใจ
ความรู้อีกคณะวิจัยและ
อาสาสมัครลงพื้นที่ศึกษา
ข้อมูล (เรื่อง การขยาย
พันธุ์ไม้)”

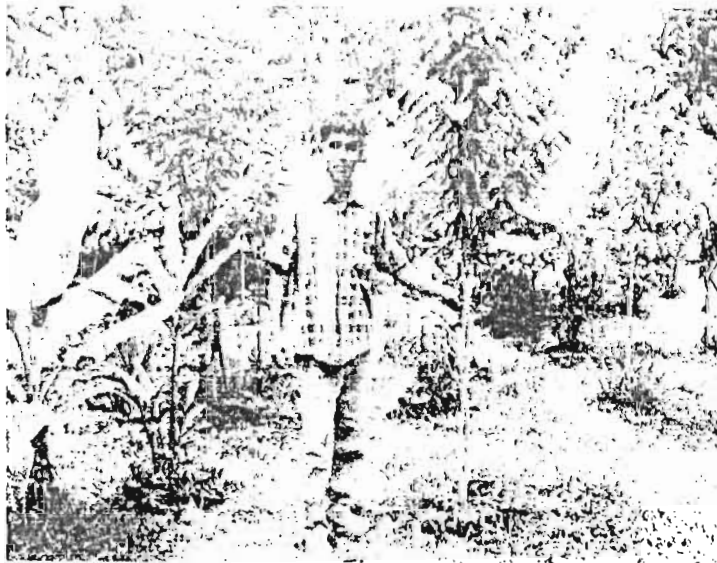
← “ครูสิบล เพ็ชรมาศ ใจ
ความรู้อีกคณะวิจัยและ
อาสาสมัครลงพื้นที่ศึกษา
ข้อมูล (เรื่อง การจับ
ผิด)”

← “คุณเจกีนีย์ รมิตพล
วิทยากรชุมชน ด้านการ
ทำน้ำหมักชีวภาพ”

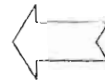
“ศูนย์ไร่ บรมเกี้ยว
วิเทศนคร ตูมกอน ตำบลนา
จัดกรรไปทุมมาบ”

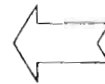
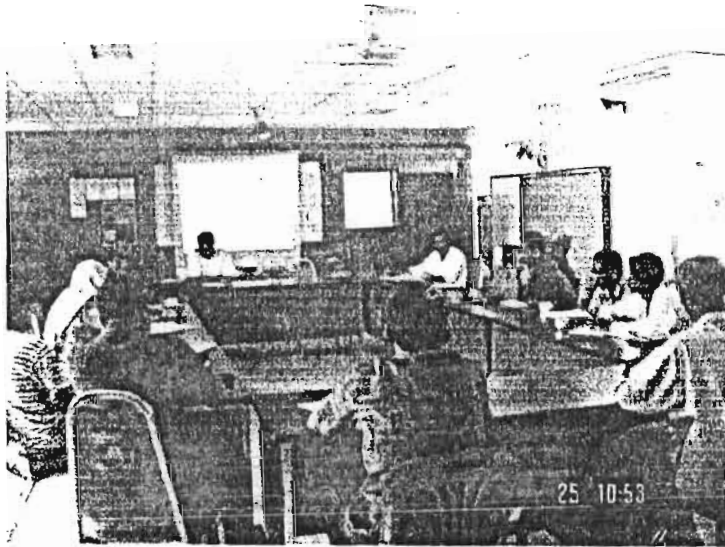
“คุณภานุสชัย มัทธก โอง
วิเทศนคร ตูมกอน ตำบลนา
ปลูกไปาเล็งน้ำน”

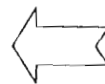
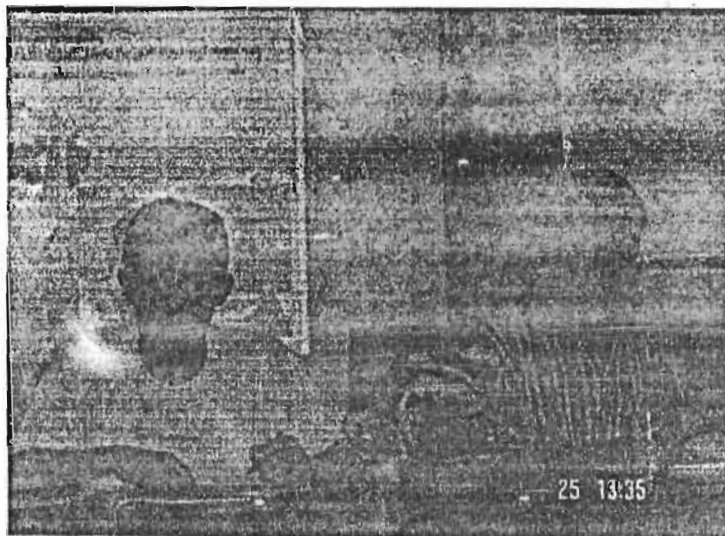
“เวทิจิวิจัยข้อมูลองกั
ความรู้”

“คณะวิจัยร่วมกับสภา
เยาวชนถนนพหลโยธินที่ขอนแก่น
จัดค่าย การเรียนรู้ที่ได้
นี้ขอพระ ณ โรงเรียน
บ้านคลองเตยเดิม วันที่
21 - 22 พฤษภาคม
2547”

“เวทีวิเคราะห์เรื่องภัยความรู้
เพื่อพัฒนาต่อไป”

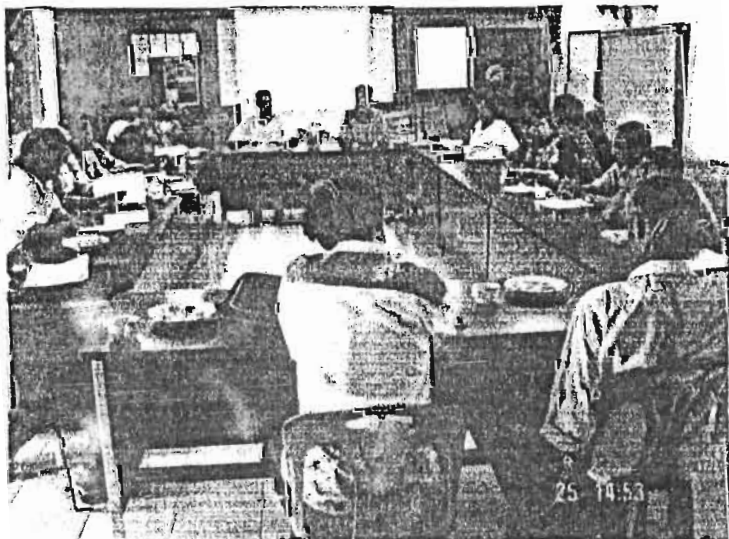
“คณะวิจัยนำเสนอผลข้อมูล
ภาคสนาม”

← “คณะกรรมการโรงเรียน
ชุมชนต้นน้ำเขาค้อ”

← “ตัวแทน อบต. เขาค้อ”

← “แนวทางการพัฒนา
องค์ความรู้สู่หลักสูตร
ท้องถิ่น”

← “กัมมันต์ประจักษ์ เต็มยศ
องค์ความรู้ด้านการทำนาใน
พื้นที่”

← “เขาวงกตสี่ประสานองค์
ความรู้ภูมิปัญญาต้นน้ำ
เขาพระ”

← “เขาวงกตสี่ประสานลง
ทะเลไทย”

← “กิจกรรมวัฒนธรรมท้องถิ่น
ถิ่นเขาพระ”

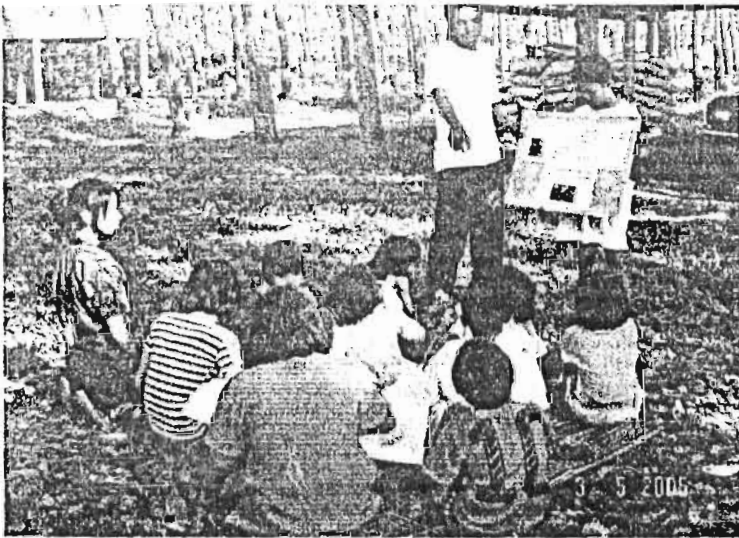
← “คณะสืบสวนรับ
ประทานอาหาร”

← “ศึกษาองค์ความรู้เกษตร
กรรมยั่งยืน”

← “กษัตริย์ 4 ๐”

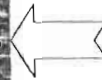
← “การจับผิด”

← “การจี้คำถาม”

“องค์กรแม่หญิงองค์กรพี่”

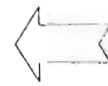
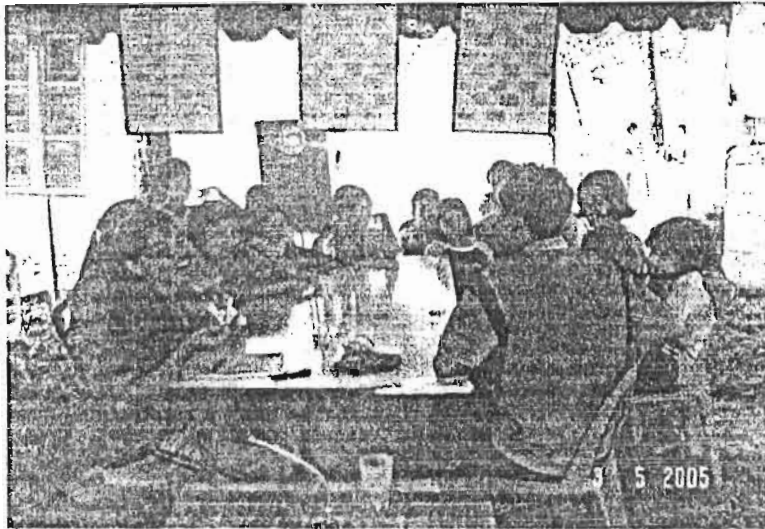

“การแปรฐาสมุนไพรรักษาโรค
ย่านสระน้ำ”

“เรื่องเหตุการณ์สตรีชุมชน”

“โรงเรียนสอนปลูกพืช”

“การทำน้ำหมักชีวภาพ”

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ – สกุล นาย ดลรอสักกรี ยะโกบ
วัน เดือน ปี เกิด 1 พฤษภาคม 2517 อายุ 32 ปี
สถานที่ทำงาน โรงเรียนเจริญศึกษา สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสงขลา
ประวัติการศึกษา สำเร็จการศึกษามัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนแสงประทีปวิทยา
อำเภอเมือง จังหวัดสตูล ปีการศึกษา 2535
ศาสตรบัณฑิต วิชาเอก การประถมศึกษา
สถาบันราชภัฏสงขลา ปีการศึกษา 2540